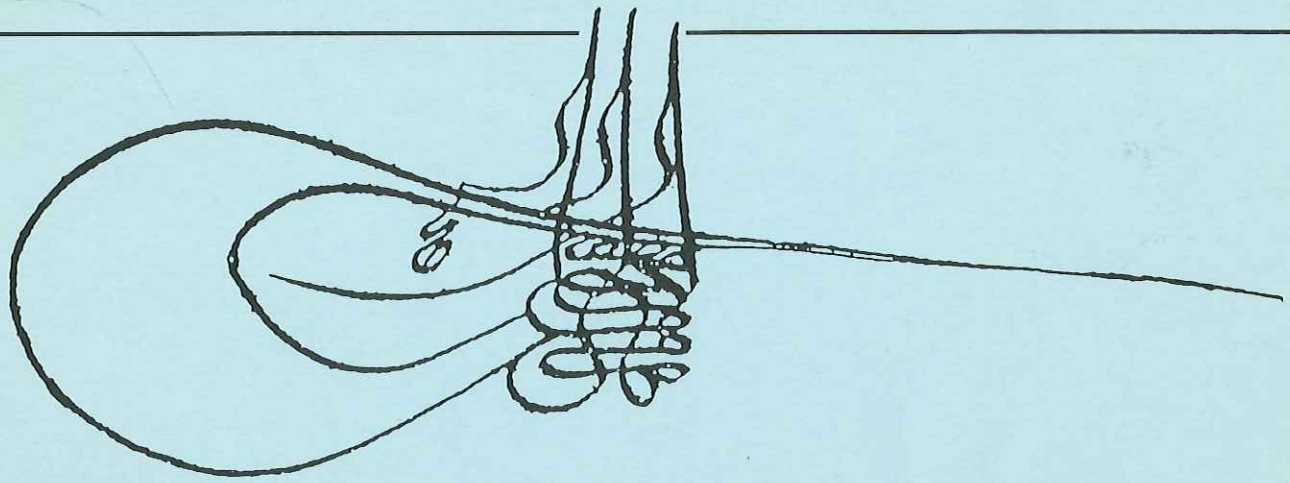
JOURNAL OF TURKISH STUDIES
TÜRKLÜK BİLGİSİ ARAŞTIRMALARI
VOLUME 11 · 1987

EDITED BY ŞİNASİ TEKİN GÖNÜL ALPAY TEKİN

RAİYYET RÜSÛMU

Essays presented to
HALİL İNALCIK
on his Seventieth Birthday
by his Colleagues and Students

Guest Editors

Bernard Lewis • Omeljan Pritsak • Gönül Alpay Tekin
Şinasi Tekin • Gilles Veinstein

Managing Editor

Carolyn I. Cross

This Volume of the Journal has been partially subsidized by
The Institute of Turkish Studies, Inc. Washington, D.C.
The Center for Middle Eastern Studies, Harvard University
The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Harvard University

Harvard University, Office of the University Publisher — 1987

A-III-308

JOURNAL OF TURKISH STUDIES
TÜRKLÜK BİLGİSİ ARAŞTIRMALARI
VOLUME 11
1987

Edited by
Yayınlayanlar
ŞİNASİ TEKİN • GÖNÜL ALPAY TEKİN

RAİYYET RÜSÛMU

Essays presented to
HALİL İNALCIK
on his Seventieth Birthday
by his Colleagues and Students

Guest Editors

Bernard Lewis • Omeljan Pritsak • Gönül Alpay Tekin
Şinasi Tekin • Gilles Veinstein

Managing Editor
Carolyn I. Cross

Consulting Editors • Yardımcı Yazı Kurulu

G. BAYERLE bloomington • E. BIRNBAUM toronto • M. CAN-POLAT ankara • C. DİLÇİN ankara • G. DOERFER göttingen • R.N. FRYE harvard • P. B. GOLDEN rutgers • G. HAZAI budapest • H. INALCIK chicago • E. L. KEENAN harvard • Z. ÖNLER elazig • K. RÖHRBORN giessen • N. SAFRAN harvard • K. SCHWARZ berlin • S. SHAW los angeles • M. SHŌGAITO kobe • G. SHIMIN peking • T. TEKIN ankara • S. TEZCAN bamberg • E. TRYJARSKI warszawa • A. TIETZE wien • J. R. WALSH edinburgh • P. ZIEME berlin

Printer
Harvard University
Office of the University Publisher
(LC CC N 75-15418)

Cover design: Tughra, Meḥemmed II. (1481).

JOURNAL OF TURKISH STUDIES
TÜRKLÜK BİLGİSİ ARAŞTIRMALARI
VOLUME 11
1987

Edited by
Yayınlayanlar
ŞİNASİ TEKİN • GÖNÜL ALPAY TEKİN

RAİYYET RÜSÛMU

Essays presented to
HALİL İNALCIK
on his Seventieth Birthday
by his Colleagues and Students

Guest Editors

Bernard Lewis • Omeljan Pritsak • Gönül Alpay Tekin
Şinasi Tekin • Gilles Veinstein

Managing Editor

Carolyn I. Cross

Uni Göttingen 7
226 291 367

This Volume of the Journal has been partially subsidized by
The Institute of Turkish Studies, Inc. Washington, D.C.
The Center for Middle Eastern Studies, Harvard University
The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Harvard University

---

Printer
Harvard University
Office of the University Publisher — 1987
(LC CC N 75-15418)

Cover design: Tughra, Meḥemmed II. (1481).

Seminar für Turkologie und Zentralasienkunde der Universität Göttingen 7214

İÇİNDEKİLER . CONTENTS

LEWIS, Bernard, Slade on the Turkish Navy 1

MANTRAN, Robert, Un document sur la cizye à Istanbul à la fin du XVIIe siècle 11

MURPHEY, Rhoads, The Ottoman Centuries in Iraq: Legacy or Aftermath? A Survey Study of Mesopotamian Hydrology and Ottoman Irrigation Projects 17

NATTIER, Jan (Mongolian Version of Altun Yaruk; cf. TEKIN, Ş.)

NECIPOĞLU-KAFADAR, Gülru, The Account Book of a Fifteenth-Century Ottoman Royal Kiosk 31

ORTAYLI, Ilber, Reforms of Petrine Russia and the Ottoman Mind 45

OSTAPCHUK, Victor, Five Documents from the Topkapı Palace Archive on the Ottoman Defense of the Black Sea against the Cossacks (1639) 49

PRITSAK, Omeljan, Trois leçons sur l'histoire du Grand Duche de Lithuanie-Ruthenie (avec l'Ukraine) jusqu'en 1569 (resumé) 105

TEKIN, Gönül A., XVI. yüzyıl Çağatay şairi Meclisî'nin Seyfelmülûk adlı mesnevisi hakkında 123

TEKIN, Şinasi, Altun Yaruk'un 20. Bölümü: İligler Qanlarnıng Köni Törüsin Aymaq (= Rājaṣāstra) 133

[Appendix: Jan NATTIER, The Mongolian Version] 201

VEINSTEIN, Gilles, Le patrimoine foncier de Panayote Benakis, kocabaşı de Kalamata 211

WALLERSTEIN, Immanuel, Some Reflections on the Future of Ottoman Studies 235

ZACHARIADOU, Elizabeth A., Lauro Quirini and the Turkish Sandjaks (ca. 1430) 239

(Miscellaneous)

HITCH, Doug, Tumshuqese and Turkic Brāhmī *rū* 249

TUBA, v/c. 11, 1987

olsa, bu şiirlerin Çağatay Türkçesinden çok Azerî Türkçesiyle yazılmış olabileceğini tahmin ediyoruz.[19] Beşinci Meclisî, *Meclisî-i Buharaî*'dir. Babur (öl. 1530) sarayının şâirlerinden olması ve XVI. yy'ın önemli bir Çağatay şâiri olan Mîr Muhammed Salih'in (öl. 1534) şiirlerini çok iyi bilmesi, Meclisî-i Buharaî'nin Farsçanın yanı sıra Çağatayca şiirler de yazmış olduğunu düşündürmektedir.[20] Zaman bakımından da bu şâirin Seyfelmülûk hikâyesini nazma çeken Meclisî ile aynı kişi olması mümkündür. Ancak Meclisî'nin, Seyfelmülûk hikâyesini Babur'un 1530'daki ölümünden 23 yıl sonra yazması ve Meclisî-i Buharaî'nin daha çok gazel ve kasîde şâiri olarak tanınmış olması bizi tereddüte düşürmektedir.

Şimdilik yukarıdaki bilgilerin ışığı altında ve Meclisî'nin *Seyfelmülûk* mesnevîsinin başındaki ifâdelerini de göz önüne alarak, büyük bir ihtiyatla *Seyyid Muhammed Meclisî-i Herevî*'yi, Seyfelmülûk hikâyesini Çağatay diliyle nazma çeken şâir olarak kabul edebiliriz. Fakat Meclisî-i Buharaî'nin de bu mesnevînin şâiri olabileceğini göz önünde tutarak ve elimizdeki belgelerin azlığını hesâba katarak bu konuda son sözü ileride bulunacak olan belgelere ve ip uçlarına bırakıyoruz.

[19] a.e., C.II, s. 696.
[20] a.e., C.I, s. 609.

ALTUN YARUK'UN 20. BÖLÜMÜ: İLİGLER QANLARNING KÖNİ TÖRÜSİN AYMAQ *(= Rājaśāstra)*

Şinasi Tekin
(Harvard University)

Aşağıdaki Uygurca metin, *Altun Yaruk*'un 20. bölümü olup adından da anlaşılacağı üzere 'hükümdarlık' ve 'devlet idâresiyle' ilgilidir: 'Hükümdarların âdil kanunlarını beyan eder.'

Altun Yaruk, budist Uygurların en önemli eserlerinden biri olup eski yazma nüshalarının *ketebe* kayıtlarından anlaşıldığına ve tahmin edildiğine göre onuncu asrın ilk yarısında *Bişbalık* sâkinlerinden Singku Seli Tutung adlı biri tarafından Çinceden Uygurcaya tercüme edilmiştir.[1] Yapılan araştırmaların neticelerine göre:

1. Eserin en tam nüshası 1687 yılında istinsah edilip gene Uygur harfleriyle V. V. Radlov tarafından neşredilmiş olanıdır,
2. Turfan'dan Berlin'e getirilen Uygurca yazma kitap parçaları arasında Altun Yaruk'un muhtelif istinsahları bulunmuştur,
3. Bunlardan diğerlerine nisbetle daha tam olanı, uzun ve büyük boy *poṭhī* tarzında ciltlenmiştir. Bu nüshanın mukaddimesinden öğrendiğimize göre, Bugra Tarkan (pwqr' t'rq'n) adlı gönülden inanmış budist *(ʿwp ʿsy)* bir asîlzâde ile gene gönülden inanmış bir budist olan *(ʾwp ʾs ʿhc)* prenses Ütret Tengrim *(ʿwytr't tnkrym)* Altun Yaruk'u saygıyla istinsah ettirmişlerdir.[2] Bu nüshanın müstensihi bir yerde kendisini *Mytsw dwt ʾkwn* diye takdim ediyor ve eseri bu sefer Ütret Mama *(ʿwytr't m ʿm ʾ)*[3] diye adlandırdığı aynı hanımın isteği üzerine istinsah ettiğini bildiriyor. Bir başka küçük Tövbe kitabı da Ütret diye aynı

[1] Bu tercümenin varlığından ilk bahseden F. W. K. Müller olmuştur: Uigurica I (1908), s.10 vd. Bir süre sonra V. V. Radlov-S. E. Malov, Kansu bölgesinde bulunan ve 1687 yılında istinsah edilmiş nisbeten yeni bir nüshasını 1913 yılında yayınladı (Bibliotheca Buddhica XVII, St. Peterburg 1913). Daha sonra eserin muhtelif parçaları muhtelif vesîlelerle yayınlandı: bunlar için bk. K. Röhrborn, P. Schulz, *Die Kapitel über die Bewusstseinslehre im Uigurischen Goldglanz-Sūtra* (IX. und X), Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica, Band 3, 1971, s. 12. Roger Finch 1972 yılında Harvard Üniversitesinde eserin 16.-17. bölümlerini doktora tezi olarak işledi. Son zamanlarda eserin, bu Leningrad nüshasından kopmuş iki yaprağı yayınlandı: ZDMG 132 (1982), s. 336-347. Eserin Sanskrit ve Çincesi daha önce yayınlanmıştı: J. Nobel (Sanskrit metin Leipzig 1937), Çincesinin Almancası: Leiden 1958, bu yayın hk. bk. TDAY 1959, s. 293 vd. Sanskrit metnin İngilizcesi: R. E. Emmerick, *The Sūtra of Golden Light*. Being a Translation of the Suvarṇabhāsottamasūtra (London 1970). Söz konusu Uygurca metnin karşılığı burada 12. bölümdür: s. 57-62. Tibet ve Moğol Budizmi mütehassısı Dr. Jan Nattier söz konusu 20. bölümün Moğolcasını çevri yazı hâlinde hazırlayıp burada neşretmemize müsaade ettiği için kendisine teşekkürü bir borç bilirim (bk. Ek).

[2] T III M 56-9 rumuzunu taşıyan parçanın aslı bugün nerededir bilmiyorum. Eski bir fotografını kullandım. Nüshanın müphem bir tarihi için bk. TT VII (Berlin 1936), s 80/C.

[3] U I, s. 14-15; bu kayıt aynı nüshanın bir ketebesine âittir: T III T.V.56a (= Mainz 73). *Mama* için ilk İslâmî yazılı belgelerde 'yaşlı kadınlara hitâben kullanılıyor' deniyor (bk. EDCT 766).

adda bir hanım için *Tökülti (twykwlty)* adlı bir müstensih tarafından yazılmış.[4] Altun Yaruk'u istinsah ettiren Ütret Tengrim veya Ütret Mama ile bu Tövbe kitabını yazdıran Ütret aynı şahıs olmalıdır; çünkü bir kere Altun Yaruk'un bu nüshasının yazısıyla Tövbe kitabının yazısı aynı elden çıkmış—bir farkla ki Tövbe kitabında müstensihin kaleminin ucu henüz aşınmadığı için harflerin kenarları ve köşeleri serttir. Altun Yaruk'ta ise harflerin hudutları daha yumuşaktır. Sonra Altun Yaruk'ta müstensihin unvanı *dutagun* olarak geçiyor, bu skr. *dhūta-guṇa* olup 'günahlarından arınmış, günahlarını silkeleyip atmış adamın vasıfları' manasındadır.[5] Tövbe kitabındaki müstensih kendisini *Tökülti* diye takdim ediyor; bu, *dutagun*'un tercümesi olabilir.[6]

Metnin muhtevası hakkında bazı müşâhedeler

Orta Asya Türk budist çevresinde 'hükümdarlık' ve 'devlet idâresiyle' ilgili müstakil, nazarî bir eser bulunamamıştır. Bunun başlıca sebebi, bütün budistlerin dolayısiyle budist Uygurların genel olarak dünya ve devlet işlerinden uzak durmaları ve işte bu yüzden de 'devlet idâresi' ve 'hükümdarlık' gibi konulara ilgi duymamış olmalarıdır.[7] Buna karşılık maniheist Uygurlar 'hükümdarlık' meselesiyle hem nazarî hem de amelî bakımlardan çok ilgilenmişler ve bu konularda birçok eser kaleme almışlardır. Fakat maalesef bu eserlerden kopuk bir kaç cümlecik dışında hiç bir şey kalmamıştır.[8]

Altun Yaruk'un 20. bölümündeki 'devlet' ve 'hükümdarlık' meseleleri tabiî olarak budist bir zihniyetin ifâdesidir:

1. Efsânevî hükümdar, gökte tanrılar tarafından tayin edilir,
2. Sözde dünyevî olan ve dünya işlerini kapsaması gereken kanun, Buddha'nın dini ile aynıdır,
3. 'Âdillik'. ve 'adâletsizlik' gene hep Buddha akîdesinin tatbik edilmesi veya tatbik edilmemesi olarak tasavvur edilmiştir,
4. Ülkesinde adâletsizliğe göz yuman hükümdârı, tanrılar tasvip etmezler ve böyle bir hükümdar tâcını tahtını kaybeder vb. vb.

Bununla birlikte Uygurca metinde, Buddha Diniyle izahı mümkün olmayan ve diğer dillerdeki metinlerde bulunmayan bir husus dikkatimizi çekiyor: *ilig, qan, beg* 'hükümdar,' *il, uluş* 'devlet,' *başla-* 'idâre etmek' vb. gibi kelimelerin kullanıldığı cümlelerde diğer budist metinlerin kullandıkları *tınlıġ(lar)* 'canlı varlıklar' veya *yalanguqlar* 'insanlar' yerine, hemen hemen her zaman *bodun, qara bodun, bodun qara* 'halk, *millet' kullanılmaktadır (bk. aş. Hükümdarlık ve devlet idâresiyle ilgili kelimeler). Bir yerde Uygurca metin daha da ileri giderek Çince aslından şu şekilde uzaklaşmaktadır: LXXII, 3: "(Senin) sevk ve idâre edilen halkın dâima zengin ve mutlu olacak." Halbuki Çincesi burada ' . . . ondan sonra dünyada

[4] U II, 79-80: mnk' twykwlty y'zwq pwlm'zwn "Bana, Tökülti'ye günah olmasın!"

[5] F. Edgerton, Buddhist Hybrid Sanskrit Dictionary (New Haven 1953), s. 286. Unvan olarak kullanılması için bk. a.e., s. 285.

[6] Bilindiği gibi Türkçenin her devresinde, fiil çekim ekleriyle teşkil edilmiş kişi adları çok yaygın olarak kullanılmıştır.

[7] Bütün diğer dillerdeki budist edebiyatında da bu türden eserlere rastlanmaz. Bu davranışın temelinde şu husus bulunmaktadır: Buddha, cemaatin, devlet işleriyle uğraşmasını, hükümdar ve idârecilere yaklaşılmasını kesinlikle yasaklamıştır. Bu yüzden de tarih boyunca, gelmiş geçmiş bütün budist hükümdarlar, vazifeleri arasında tahta geçme merâsimini idâre etme işinin de bulunduğu 'Saray Teşrîfatçılığına' bir Brehmen tayin ederlerdi. Hsüan-tsang biyografisinin Uygurcasındaki şu kayıt bu hususun açık delilidir: 'yl 'wrnynk' 'wlwrmyşt' 'pyzyk qylt'cy p'qşysy pwlmyş q'ry pr'mn 'rdy (Musée Guimet, No. 47476, 82,21) 'tahta çıktığında bunun merâsimini icrâ eden hocası ihtiyar bir Brehmen idi.'

[8] Şimdilik burada maniheist Uygur hükümdarlarının unvanlarıyla ilgili olarak bk. *ydwq* hakkındaki not ve aşağıdaki dip notu 9.

mahsûl dâima bol olacak' şeklindedir (bk. J. Nobel 293). Buna göre aslındaki 'dünya' kelimesi Uygurcasına 'kendisine devlet temin edilmiş *(il + le-n-miş)* ve idâre edilmiş olan halk' şeklinde tercüme edilmiştir. Bu, Uygurların 'devlet' ve 'idârecilik' ile ilgili meselelerde ne kadar şuurlu davrandıklarını gösteriyor. Bu hususu diğer Uygur metinlerinde de tesbit etmek mümkündür: Çaştani Beg hikâyesinde önce şu cümleyi okuyoruz: *Yekler yalnguqlarnıng etin yiyü* . . . 'şeytanlar insanların etini yiyip . . . .' Sonra Çaştani Beg, şeytanlara şöyle hitâbediyor: *Balıqımtaqı bodunuġ boqunuġ negülük ölürür sizler* ' . . . Niçin şehrimdeki halkımı, milletimi öldürüyorsunuz?" (U IV, s. 680, str. 5,26).

Gene bir başka ülkeye musallat olan bir şeytandan halk bıkar, Bimbazari adlı bir hükümdâra şöyle bir ricâda bulunurlar: . . . *Adavaki yek bu irinç tınlıġlarıġ* . . . *ölürür. Kent tegreki bodunuġ boqunuġ ölürgeli alqıp muna amtı balıq içinge kirgeli turur* 'Adavaki şeytan bu zavallı canlıları . . . öldürür. Vilâyet çevresindeki *halkı, milleti* tamâmiyle öldürdükten sonra bak işte şimdi de şehrin içine girmeye hâzırlanıyor' (TT X [1959], s. 12, str. 49-53). Son olarak bk. Maitrisimit, BT IX, 2. Teil, s. 79: *balıqlıġ bodun, uluş balıq bodunı, bodun öze erklig türklüg* vb. vb. Bütün bu misâllerden şu anlaşılıyor ki Uygur Türkleri, bir kaç nesildir budist muhitte yerleştikleri ve bu dinin icaplarını yerine getirip kültür faaliyetlerine katıldıkları halde hâlâ daha bozkırdaki eski *devlet* anlayışını sürdürüyorlar. Tercüme ettikleri metin ısrarla 'canlı varlık, insan vb.' dediği halde (bk. meselâ J. Nobel, 286,13: 'Wesen, Menschen' vb.) Uygur, bir *ilig*'e, bir *beg*'e ancak *bodun*'u yakıştırıyor; *başla-* 'idâre etmek' fiilinin nesnesi ancak *bodun boqun* veya *bodun qara* olabiliyor. *Balıq*'ta, *kent*'te, *il*'de ancak *bodun* yani 'halk, millet' yaşıyabilir, alelâde *tınlıg* 'canlı varlık' veya *yalnguq* 'insan' bulunamaz! Böyle bir zihniyetin ifâdesini, ancak bozkırdaki Eski Türk kitâbelerinde bulabiliyorduk. Şimdi yerleşik budist Uygur muhitinde dikkatimizi çeken bu paralel ifâdeler, bize Türklerde, 'hükümranlık' ve 'idâreciliğin,' zaman zaman dinî değerlerden daha üstün telakki edilmiş olduğunu gösteriyor.[9]

Metnin nazım tekniği

Uygurca metin, Çince aslındaki gibi manzum tercüme edilmiştir. Dörtlüklerin mısraları, Berlin'deki Ütret yazmasında iki çift nokta ve mısra sonlarında belli mıkdarda bırakılmış boşluklar ile birbirinden ayrılmıştır. Leningrad'daki meşhur nüsha ise (burada R) mısraları kendi içerisinde iki nokta ile bölmüştür. Neşirde Berlin-*Ütret* noktalaması esas alınmış fakat bu yazmaların bulunmadığı yerlerde R takip edilmiştir. Hece vezni için belli ve kesin bir kaide bulunmamasına rağmen mısraların ilk yarıları sâbit 7 heceli, ikinci yarıları ise $7 + x$ şeklinde değişebilmektedir. Bu kaideyi, metnin her dörtlüğüne bazı istisnâlerla uygulamak mümkündür.[10]

Bu hece sayısının yanı sıra acaba dörtlüklerde mısraların belli yerlerindeki kelime veya kelime guruplarında tekrar eden bir hece vurgusu düzeni var olmuş mudur? Yazıda, imlâda vurgular belirtilmediğine göre 'abes' ve 'çelişkili' görünmesine rağmen Modern Türkçenin vurgu kaidelerini bu metne uygularsak belli bir düzen kurmak mümkün olur, meselâ:

I	1.	. . . ă] ní sözleyín	. . . törü̆] sí şaştırıġ
	2.	. . . mẽngi̇̆] líġ qılğalí	. . . tín] líġ öglánín
	3.	. . . ü̆] çün sizikíg	. . . yírtínçüdẽ] kí ikírçkü̆g
	4.	. . . ü̆] çün birgerú	. . . qădă̆g] lár qüvrağín

Dilin genel kaidelerini bozmadan dörtlüklerdeki cümle unsurlarının yerlerini değiştirdiğimiz zaman mısra ortasında ve sonunda tekrar eden bu ´ ˘ ˘ ´ vurgu kalıbının değiştiğini yani buna göre

[9] Bu ve bununla ilgili meseleler ile maniheist Uygurlardaki devlet anlayışı üzerinde bir başka münâsebetle ayrıntılı olarak durulacaktır.

[10] Aslında bu istisnâları bazı zihaflarla, vurgusuz orta hece düşürmeleriyle ve meselâ *ym* 'kelimesini bazen tek hece bazen de iki hece olarak değerlendirmek suretiyle asgarîye indirmek mümkündür.

kurulmuş olan düzenin bozuldukunu göreceksiniz.[11] Belki de Uygur şiirinde sık-sık müşâhede ettiğimiz ve belli bir kalîye temini endişesi olmaksızın kelime dizilerinden yer değiştirmelerin sebebini burada aramak gerekecektir.

Uygurca Metin

R 546,6 Bı
: ''lwn 'wynklwk yrwq y'ltryq lyq qwpd' kwytrwlmyş nwn 'ylyky ''tlq nwn pytykd'
: 'ylyk l'r q'n l'r nynk kwyny twyrwsyn ''ym'q ''tlq ykrmyne pwylwk ..

Maınz 534
: 'wl 'wydwn y'qyz yyr q'twny B'swnt'ry 'ykly'yw y'n' 'wlwrmyş 'wrnyntyn 'wyrw twrwp tnkryşy pwrq'n ynnk ''d'qynt' yynowrw twypwn ywkwnwp 'yky 'ylkyn q'Bşwrwp ''qyr ''y'm'qyn tnkry tnkryşy pwrq'n q' 'yne' typ 'wytwnty .. .. ..
: ''ty kwytrwlmyş ''y'q q' t'kymlyk tnkrym .. pyrwk pw yyrtynewd' q'yw 'yl
: 'wlwş d'qy 'ylyk l'r q'n l'r nynk kwyny twyrwsy ywq 'rs'r .. 'wytrw 'wl 'ylyk l'r
(R——) : q'n l'r 'wyz 'ylyn 'wlwşyn 'wz p'şl'q'ly .. pwdwnyn q'r'syn 'ykydk'ly .. knt'w
: 'wyz 't'wyzl'zyn 'ydwq 'wrwn l'ryn y'ltzydw twq'ly 'wm'zl'r .. kwyswşwm
: 'wl ''ty kwytrwlmyş ' 'wlwq yrdyq'nocwy kwnkwlyn ywk'rw qylw yrdyq'p .. 'ylyk
: l'r q'n l'rq' twtqwlwq' kwyny twyrwk 'yl p'şl'm'q pylykyk kwyrkydw yrdyq'q'y
: 'rdy .. kym pw yrtynewd'ky 'ylyk l'r q'n l'r ym' ''ny 'şydm'k ''ny pylm'k 'wyz'
Bıı : tnkrym syzynk yrdyqnkyzo' yyrtynew k' 'wlwq ''syq twsw qylzwn l'r 'yl 'wrwnyn
: (y)yk'tdwrwp kntw l'ry 'yne [mnky]lyk pwdwn q'r' 'mk'ksyz twlq'qsyz [p]w[l]zwn
: l'r tnkrym
: typ 'wytwnty ..
: ''nt' 'wytrw twyk'l pylk' pylyklyk tnkry tnkrysy pwrq'n B'swnt'ry yyr q'twny nynk
: pw 'wytwkyn 'şydw yrdyq'p 'yne' typ yrdyq'dy .. ..

''nt'q 'rs'r pyrwk yyr q'twny y ' sn 'mty tytrw tynkl'qyl 'dkwty 'wykyl s'qynqyl
.. mn 'yneqp s'nk' nwnl'yw pyr'yyn .. ym' 'wynkr' 'rtmys 'wydt' pw e'[m](p)-
[w]dyByp yyrtynewd' p'l' dyB'ey (''tl)[q] 'wlwq '(ylyk) q'n p'r 'rdy .. 'wl 'ylyk
q'[n] nynk pyr (s)wm' dyB'ey ''tlq 'wlwq 'wqly 'rdy .. pyr 'wqwrd'[1] 'wl 'ylyk q'n
'wl swm' dyB'ey ''tlq 'wqlynk' 'wlwq tykyt l'r twyrwsyne' 'pyZZyk'[2] q'ltly .. 'pyZZyk
q'lyp t'qy kyem'zk'n 'wytrw 'wl ''t'sy 'ylyk q'n 'wl swm' dyB'ey ''tlq 'wqlynk'
'yne' typ [t'] ydy ..

y ' 'wqlwm swm'dyB'ey y ' mnnt' pyzynk 'ylkyt'p'rw 'wl'lw k'lmyş 'wlwq
kwycelwk mq' prqmy 'wlwq 'zrw' tnkry ['']y]mys 'ylyk l'r k' q'n l'rq' twtqwlwq r'c'
ş'str tykm' twyrw pytyk p'r .. kym m'nynk q'nkym s'nynk 'wlwq ''t'nk prtny '
dyB'cy ''tlq 'ylyk p'k m'nk' ''py(zy) k q'lyp 'wl ş'str ya twyzw twyk'dy ['']ydy
kwyrk(ydty?) mn 'wytrw 'wl r'c'[ş]'s[t]r twyrw [py](tyk)k' t'y'qlyqyn 'yky twym'n
yyl p'şl'dym .. 'wl ''ne' yyl 'rtkyne' pyrky ' ym' twyrwswz twyrw q'ltwq'wmyn
'wym'z mn .. sn ym' 'm[t](y) 'wqlwm 'wl twyrwk twtwp r'c' ş'str twyrw pytyk-
d'kye' kwyny ywryp 'yl p'şl'myşynk krk'k q'yw 'rwr 'wl r'c' ş'str tykm' twyrw
<pytyk> typ tys'r .. ''ny 'mty (s)[n] t[yt]r[w] tynkl'qyl 'dkwty kwnkwlk'r-
ky[l] [..] (m)[n] s'nk' [nw](ml') yw pyr'yyn typ ..

[11] Meselâ II, 3 *turğurunlar qamağun* . . . yarı mısrası *qamağun turğurunlar* şeklinde değiştirildiği zaman bu dizenin bozukluğunu göriyoruz. Aynı şekilde II,4, *qavşurup tiligerin* şeklîne sokulduğunda dilbilgisi kaideşi bozulmaz ama ' ' ' düzeni bozulur.

[1] Maınz 3 'wqwr t'.
[2] Maınz 4 ''pyzzyk.

''n[t'] ['w](ytrw) [p'l'dy] (B'cy) 'ylyk p'k şlwk t'q[ş](w)t[yn] 'wqlynk(')
'yne' typ tydy ..

I 1 mn 'mty ''ny swyzl'yyn p'k l'r twyrwsy ş'str yq .. ..
: 2 ''şyq lyq m'nkylyk d'ylq'ly ''l'ew tynlq 'wq'l'nyn .. ..
: 3 t'rd'rd'l'yr 'wycwn syzykyk yyrtynewd'ky 'ykyrcekwk .. ..
: 4 'wcewrk'lyr 'wycwn pyrk'rw mwyn d'd'q'l'r d'wBr'qyn .. ..

(Bıı, son) II 1 'wyslwn 'wrwnt' 'rykm' d'm'q tnkry l'r 'rklyky .. ..
: 2 'wlwq 'zrw' tnkry k' mwnt'q y'nklyq 'wykwq 'wyltwnty .. ..
Bııı. R 548 : 3 tnkry l'r nynk 'rklyky[14] 'zrw' tnkry 'wl 'wydwn[15] .. ..
: 4 twyrt mq'r'c'[16] tnkry l'rk' 'wytrw 'yne' typ swyzl'dy .. ..

VIII 1 yyrtynew yyr swB kwyz'dcy l'r syzl'r 'yne' pylynkl'r .. ..
: 2 ''şyq twsw q'lyq l'y d'm'q tynlq l'r 'wql'nynk'[17] .. ..
R 550 : 3 'yl'[18] p'şl'qw twyrwsyn 'wytwnwr'[19] şyzl'r ''yytw .. ..
: 4 ''ny 'mty mn ''y'yyn tytrw 'dkwty tynkl'nkl'r .. ..

[3] R 1 ''dy.
[5] R 3 ''B'nt.
[7] B iii s'kyzyne 'wylwş pyr 'wtwz.
[9] R 8 s'c'.
[11] R 11 twqwp.
[13] R 14 kwys'tcy
[15] R 17 'yncyp 'wl 'wytwn.
[17] R 23 'wq'l'n l'rynk'
[19] R 2 'wytwns'r.
[4] R 3 q'yw 'yncyp.
[6] R 5 ''d.
[8] R 6 n'cykyn.
[10] R 8 y'l'nkwzyn.
[12] R 13 'wqwr yn.
[14] R 16 tnkry l'r 'rklyky 'wlwq.
[16] R 18 mq'r'nc.
[18] R 1 'yl 'wlwş.

		——— *yok* ———	
	2	kwyswşwmwz t'kynwr tnkrym pyzny 'yrvnck'nk	
	3	t'rd'rw kyt'rw ynyd'nk 'ykyvckw syzyk kwnkw(l)wmwzny	
	4		
	V 1	n'cwkyn tnkrym y'lnkwd' l'r yyrtynewd' twrwp ['](w)[d]	
R 549	2	n' 'wqwr d' tnkry typ ''ty[3] pwlwr 'wl'r nynk	
	3	y'n' ym' n'kw 'wycwn d'yw[4] ''Bynt[5] tylt'qyn	
	4	tnkry 'wqly typ ''t[6] 'wyz' kwykwlwr l'r kysy ''r'	
	7VI 1	n'cwkyn[8] tnkrym y'l'nkwd' l'r twqwp y'n' kysy ''r'	
	2	(y')[q] '[9] y'lnkwzyn[10] pwlwr l'r y'lnkwd' l'rd' 'ylyk q'n	
	3	n'kw 'wycwn tnkry l'r tnkry yyrtynt' twrwp[11] 'wd	
	4	ym' n'cwkyn pwlwr l'r tnkry l'rnynk 'rklyky	
	VII 1	mnny mnwcwl'yw 'wqryn[12] yyrtynew kwyz'dcy[13] tnkry l'r	
	2	'wlwq 'zrw' tnkry k' mwnt'q y'nklyq 'wytwnty	
	3	tnkry l'r nynk 'rklyky[14] 'zrw' tnkry 'wl 'wydwn[15]	
	4	twyrt mq'r'c'[16] tnkry l'rk' 'wytrw 'yne' typ swyzl'dy	
	VIII 1	yyrtynew yyr swB kwyz'dcy l'r syzl'r 'yne' pylynkl'r	
	2	''şyq twsw q'lyq l'y d'm'q tynlq l'r 'wql'nynk'[17]	
R 550	3	'yl'[18] p'şl'qw twyrwsyn 'wytwnwr'[19] şyzl'r ''yytw	
	4	''ny 'mty mn ''y'yyn tytrw 'dkwty tynkl'nkl'r	

(B iii, son)	IX	1	'wynkr' q̈ylmyş q̈'zq'nmyş 'dkw q̈ylync kwycynt' .. ..
B iv		2	tnkry yyrynt' twqdwqt'[20] tnkry q'ny pwlwr l'r ..
		3	q'c'n pyrwk t'kşylyp y'lnkwq̈[21] ''r' 'yntwkt'
		4	y'l'nkwq l'r q'ny pwlwr l'r .. 'rksynd'cy 'wyz 'rkc' t'pc'[22] ..
	X	1	''lqw q'm'q tnkry l'r pyrk'rw .. kwyw kwys'tw twt'r l'r .. ..
		2	''nt' t' kyn ''d'syz[23] 'wyk q'rnynt'[24] kyrwr l'r ..
(B iv, ö.eksik)		3	q'c'n pyrwk kyrs'r l'r .. 'wyk q'rynynt' 'wm'yt' ..
		4	''nt' ym' tnkry l'r .. ''ny t'k 'wk kwys'twr l'r ..
	XI	1	twqs'r ym' y'l'nkwq t' .. kyşy l'r nynk yyr ynt' ..
		2	yyk ''y'q lyq pwlm'q tyn .. ''nyn tnkry typ tytyr l'r ..
		3	y'n' ym' tnkry l'r .. kwyw kwys'tw ''y'yw twtmyş q' ..
R 551		4	''nyn ym' tnkry l'r .. tnkry 'wqly typ ''d kwwk' <t'kwrwrl'r>
	XII	1	'wtwz 'rtwq y 'wyc 'wynky .. tnkry yyr y nynk 'rklyky ..
		2	pyrwr 'wlwq kwyc kwyswn .. y'l'nkwq l'r 'wyz' 'rksynkw ..
[25]		3	'wl'ty q'm'q tnkry l'r .. 'wlwq kwyclwk kwyswn lwk .. twyzwn l'r .. ..
		4	ym' 'wk[26] yyB'k pwlwr l'r 'rksynm'k lyk kwycynk' .. ..
	XIII	1	t'rq̈'rq'ly 'wywr l'r[27] .. ''lqw 'rm'z twyrw l'ryk ..
		2	''yyq y'Bl'q̈ qylyncyq[28] .. q̈yltwrq'ly ''ym'zl'r[29] .. ..
		3	pwşqwrwr[30] [l'r] pwdwn q̈' pwy'n 'dkw q̈ylync qyltwrq'ly .. ..
(B iv, a.eksik)		4	''ny 'wyz' pwlwr l'r .. twqq'ly tnkry yyrynt' kyşy l'r ..
	XIV	1	kyşy y'l'nkwq 'wl'ty .. ''swry l'r nynk ym' qwBr'q y ..
		2	pwl'r t' 'wynky ''dyn qwBr'q y lyq .. k'nt'rBy l'r 'wqwşy ..
		3	q'tyr y'Bl'q 'yck'k l'r .. 'ryk y'Bq'ṇ c'nd'l l'r ..
		4	'wl'r ym' q'm'qwn .. synk'r kwycwk 'yncyp yyB'r l'r ..
R 552	XV	1	yrlyq'ncwcy kwnkwllwk ''ṇ' ''t' .. y'rym kwycwk ''ş'<tw>r l'r ..
		2	''yyq twyrwk kyt'ryp .. 'dkw twyrwk qyltwrwr l'r ..
		3	q'm'q tnkry l'r pyrk'rw .. kwyw kwys'tw 'wz twtwp ..
		4	kwyrkytwr l'r 'wl'r q' .. 'dkw ly ''yyq ly twyş 'wdlyq ..
B v	XVI	1	kym l'r pyrwk qyls'r l'r .. 'dkw ly ''yyq ly q̈ylyncyq .. ..
		2	'wytrw 'wl'r ny pw 'wydt' 'mty kwyzwnwr ''z̤wnt' .. ..
		3	q̈'m'q tnkry l'r pyrk'rw kwyw kwyz'dw 'wz twtwp .. ..
		4	kwyrkytwr l'r 'wl'r q̈'[31] .. 'dkwly ''yyq ly twyş 'wtlyq .. ..
	XVII	1	y'n' 'yl 'ycynt'ky kyşy l'r .. q̈ylyp ''yyq qylyncyq .. ..
(B v, ö.eksik)		2	'ylyk q'n symt'p pwş 'ydyp .. 'ww kwyrwp 'tl'm's'r tytm's'r .. ..
		3	n'nk 'rm'z pw y'n' .. 'yncyp kwyny twyrwc' 'Brylm'k ..
		4	swyzkwlwk 'wl q'Byryp .. qlty twyzky twyrwc'

[20]B iv l twqtwq̈t'.
[21]R 8 y'l'nkwq l'r.
[22]B 6 'wyz t'pc'.
[23]R 13 ''t'sysyn.
[24]R 14 q'rynynt'.
[25]B iv s'kyzync 'wylwş 'yky 'wtwz.
[26]R 7 —.
[27]R 9 ym' 'wywr.
[28]B —; R 11 s'qyncyq *okuyor, yanlış çünkü Çincesi ve Sanskritcesinde* 'kötü ameller' *şeklinde.*
[29]R 11 'yncyp ''ym'zl'r.
[30]R 12 pwşqwrq'ly.
[31]R 12 'yncyp 'wl'r q'.

	XVIII	1	pyrwk kwyrwp y'Byzyq .. q'tyrm's'r[32] tytm's'r ..
		2	'rm'z twyrw l'r ''nt' 'wytrw .. 'rw 'rw 'wysd'lwr ..
(R —) = Kudara		3	twrw twrw 'wl p'k nynk .. 'yl y 'wlwş y 'ycynt' ..
		4	y'l' y'nkqw 'swk s'B .. t'B kwyr kwynynk' ''şylwr
	XIX	1	'yl q'n kwyrwp plkwlwk .. 'wyz 'yl 'ycynd' pwtwnyn ..
		2	y'Bl'q qylync qylm'q yn .. ''ryty qwttwrm's'r tytm's'r ..
[33]		3	str'y'stryş[34] ''tlq 'wrwnd'q̈y[35] 'wykwş tnkry l'r qwBr'qy ..
		4	q̈'m'qwn p'rc' pyr y'nklyq q̈'q̈yq kwnkwl twrqwrwr l'r .. ..
	XX	1	pw tylt'qyn ''rt'ywr 'yl nynk 'wlwş nwnk twyrwsy
		2	''rm'q̈ ywBm'q̈ 'zwk s'B .. kynk ywryywr yyrtynewd' .. ..
		3	y'd y'qy q̈' p'syntwrwp kwys'tw 'wm'z pwdwnyn ..
(B v, a.eksik)		4	pw tylt'qyn 'yl 'wlwş pwzwlwr ''rt'ywr syzyksyz ..
	XXI	1	'wrn̤'nqw lwq 'B p'rq ly .. 'wyz 'yltynkw lwk yyB'k l'r ..
		2	yyqmyş tyrmyş 'd t'B'r .. pwl'r p'rc' ywmqyn s'cylwr ..
		3	'swk ''rm'q kwyc'twr .. ''drwq ''drwq 'wqwr yn ..
		4	p'rc' t' pyr 'ykyntyş k' .. p'syr'şyp qwnwş qyrm' qylwr l'r kyşy l'r ..
	XXII	1	kwyny twyrw kwycynd' .. 'ylyk l'r q'n l'r 'dkw cwql'nwr ..
		2	ywrym's'r 'yl p'şcy .. r'c' ş'str ''tlq twyrwc' ..
		3	'wl 'yl d'ky kyşy l'r .. s'cylwr ''rt'ywr q'm'q wn ..
		4	qlty y'nk' t'pmyş t'k .. lynqw ' c'c'k lyk kwylm'nyk ..
B vi	XXIII	1	kwyclwk q̈'tyq yyl[36] k'lyp 'wqwrswz yyq̈syz yyltyrwr[37] .. ..
		2	q̈'dyr yBl'q̈ y'qmwr y'qyp .. 'wydswz q̈wlwswz .. q̈'dyywr
		3	krq l'r ywltwz l'r twqm'q yntyn .. 'wykwş pwlwr plkw l'r .. ..
		4	kwyn ly ''y ly twtwnwp yrwq̈ l'ry ym'[38] yydlynwr .. ..
	XXIV	1	pyş twyrlwk 'y t'ryq qw ' y'Byşqw twyş yymyş .. ..
		2	''rt'ywr q̈'lyr ''nc'd' twyşy t'my .. pwytm'dyn .. ..
		3	'wytrw twş'r[39] 'wl 'yl 'wlwş ''c q̈yz pwlm'q̈ 'mk'k k'[40]
		4	kwyny twyrwk q̈wdm'q tyn[41] .. 'ylyk p'k l'r twtm'dyn .. ..
R 553	XXV	1	''p'm pyrwk 'ylyk l'r[42] kwyny twyrwk k'myş[yp]
		2	y'Byz ''rt'q twyrw 'wyz' pwdwnwq q'r'q p'şl's'r .. ..
		3	'wyz 'wrdw l'rynt' 'wlwrwp 'wyz'ky[43] q̈'m'q tnkry l'r .. ..
		4	'wytrw kwyrwp pwl'r ny pws'nwr l'r cwyk'r l'r[44] .. ..
	XXVI	1	'wl[45] tnkry l'r p'ştynky ywmq̈yn yyqylyp pyr yyrd' .. ..
		2	q̈'m'qwn p'rc' pyrk'rw swyzl'şwr l'r 'ync' typ

[32]R 21 qwtwrm'z, B —, bk. not XVIII,1.
[33]B v s'kyzync 'wylwş 'wyc 'wtwz.
[34]Kudara 55 'str'y'sdyryş.
[35]Kudara 56 'wrwn t'qy.
[36]Kudara 80 yyyl.
[37]Kudara 81 yyltyr'r.
[38]B vi, 8 'de yok.
[39]Kudara 90 twyş'r.
[40]B vi 14 *kopuk.*
[41]B vi *kopuk*, Kudara 92'*den nakil.*
[42]R 1 'ylyk p'kl'r.
[43]R 4 'wysdwnky.
[44]R 6 ym' cwyk'r l'r.
[45]B vi 23 *muahhar bir okuyucu bunun üstüne* 'wlwq *kelimesini eklemiş.* 'wl'r *doğru değil*

	3	''nt'q ''nt'q 'ylyk l'r[46] twyrwswz twyrwk ğ'ylly l'r ..	
47	4	y'Bgz y'Bl'ğ kşşy l'rşk y'ğyn[48] y'qwğ twtdy l'r ..	
XXVII	1	'wl q'n l'r nynk 'yl 'wrwny[49] 'wyr 'wrn'qlyq pwlm'z typ ..	
	2	ğ'm'q 'tnkry l'r ğwBr'qy ğ'ğym'ğ y[51] nynk 'wqryntʿ[52]	[50] pyrk'rw .. ..
	3	'wystwnky tnkry l'r kwnkwly ğ'ğym'ğ y	
	4	'wl 'yl 'wlwş ''nt'd' kyn yyncwywr[53] ''rt'ywr ''lğynwr	
XXVIII	1	'rm'z y'Bgz twyrwswz twyrwk 'wytkwrm'k 'wyz' kyşy l'r	
R 554	2	y'Bgz (y'Bl)'q twyrw l'r 'wl[54] 'yl 'yeynt' (')Bt' y'tylwr	
	3	swynkwş twytwş qylwr l'r 'wykwş t'B kwyr ''rm'ğyn	
	4	'wytrw pwlwr 'y kyk'n[55] 'wykwş 'mk'k twyrcyywr	
XXIX	1	tnkry l'r 'rklyky 'wl 'ylyk kwyz'dm's'r 'wym's'r	
	2	''dyn[56] tnkry l'r ğ'm'q'wn[57] k'mşwr l'r tyd'r l'r	
	3	'wl 'yl 'wlwş ''nt'd' [k]yn yynceywr[58] ''rt'ywr ''lğynwr	
	4	'yly q'ny p'k l'ry ''cyq[59] 'mk'k 'mk'nwr	
B vii	XXX 1	'wykly ğ'nkly 'wl't'y kşyy 'wqwl p'k ywtwz ..	
	2	'ycy 'yny ḫ'ğ'd'ş[60] 'k' p'l'tyz[61] pyrk'rw ..	
	3	pwl'r tws'r[62] ''dr'ym'ğ ''cyq[63] t'rğ' 'mk'k k'	
	4	''n mynt'yn 't'wyzy 'ysyk 'wzy ym' ''lğynwr	
	XXXI 1	'we'r ywl'twz 'wysdwr't'y 'wzwkswz twş'y'r cwqwlwp[64]	
(B viii, ö.eksik)	2	'yky kwyn tnkry pyrk'rw .. y'n' 'wy'twn 'wy'twn kwyswnwr ..	
R 555	3	(y')[t] 'yl lyk y'qy y'Bl'q .. y'qyn (y')qwq k'l'yr twrq'rw ..	
	4	'wl 'yl(t')ky kşşy l'r .. ''lqynwr l'r (y'B)yz pwlq'qyn ..	
XXXII	1	'wl 'yl 'ycynt' ('y)'q lyq .. 'wlwq p'kl'r pwrywq l'r ..	
	2	(y')l' y'nkğwn ''lqynyp .. 'wzz 't'wzl'ry ywq'dwr ..	
	3	s'B'r 'mr'q ''d ''tqyr .. ywkrwk y'nk't' 'wl'ty ..	
	4	''ncwl'yw 'wq ym' q'm'qwn .. s'cylwr l'r q'lysyz ..	
XXXIII	1	'wrwn 'wrwn s'yw 'wynky 'wynky .. s'neq'q pwlwr py pyeqwn	
	2	'rm'z twrq[65] 'ynoyp 'wylwr l'r .. 'rws 'wykws kysy l'r ..	
	3	q'tyr y'Bl'q y'k 'yck'k .. k'lyp kyrwr 'wl 'yl t' ..	
	4	'yk k'k'n lyk 'wylwm ''d' .. q'm'q yyr t' y'dylwr ..	
XXXIV	1	q'm'q t' 'wlwq p'şdynqy .. 'yl 'yeynd'ky pwyrwq l'r ..	

[46] R 10-11 'ylyk p'k ...
[47] B vi s'kyzyne 'wylwş twyrt 'wtwz.
[48] R 12 'yck'rw y'qyn.
[49] R 14 'wrny.
[50] R 16 y'Bl'q q'qywn'r.
[51] R 18 q'ğym'q nynk.
[52] R 18 'wqwr ynt'.
[53] R 20 ywneyywr.
[54] R 1 ——.
[55] R 5 k'k'n.
[56] R 8 ''dyn ym'.
[57] R 9 q'm'qwn p'rc'.
[58] R 12 ''cyq t'rq'.
[59] R 12 ''cyq t'rq'.
[60] R 15 ym' q ' q't'ş.
[61] R 16 p'ltyr.
[62] R 16 twşş'r.
[63] R 17 'lp ''cyq.
[64] R 16 twş'r ewqwlwp.
[65] R 13 twrwn.
[66] B viii s'kyzyne 'wylwş pyş 'wtwz.
[67] R 20 ''nt' t' kyn.
[68] R 22 t'B lwk.
[69] R 21 ym' ywz y'qy.
[70] R 22 'ydykmyş
[71] R 5-6 'wrwn 'wrwn.
[72] R 7 qwryywr.
[73] R 9 yncyp t'tyq syr'p twyşşyr'p.
[74] R 17 'ysylyr.
[75] R 18 pwl'r.
[76] R 18 p'rc' y'n'.
[77] R 22 'kyzyne 'wylwş ''lty 'wtwz pdr.
[78] R 1 'rdynkw.
[79] R viii s'kyzyne 'wylwş ''lty 'wtwz pdr.
[80] R 4 k'lwr.
[81] R 4 q'dqw q'yqw (!) s'qyne.
[82] R 4 k'lwr.
[83] R 6 q'Bl'.
[84] R 8 ''nc'n ym'.

66	2	''nt'd'[67] 'wl'ty p's'ğy y'ğyn y'qwğ 'yn'nc l'r	
	3	'zwk ''rm'ğ kwnkwlyn t'Blyk[68] kwyrwk qylyğyn	
R 556	4	q'm'qwn p'rc' ywryywr .. 'rm('z) twyrwswz twyrwd'	
(B vii, a.eksik) XXXV	1	kwyrs'r y'n' twyrwswz 'rm'z ywryq t' ywryt'cyq	
	2	'wytrw 'wl'r(ny) 'mr'ywr l'r s'B'r l'r ..	
	3	'dkw 'ync' ywryt'cy .. twyzwn yyk kşşy l'ryk ..	
	4	''cyq t'rq' 'mk'kyn .. 'mk'twr l'r ''rtwq y'swq l'p	
XXXVI	1	y'Bgz y'Bl'q y'l'nkwq wq .. ''y'myş q' s'Bmyş k' ..	
	2	twyzwn y'B's kşşy l'ryk .. twd'myş q' y'swql'p ..	
	3	krq l'r ywltwzl'r ywryq y .. yyyl y'qmwr nwnk k'syky ..	
	4	pwl'r p'rc' t'ksylyp .. ywrym'zl'r 'ynoyp 'wyt'ync' ..	
XXXVII	1	'wl 'wqwr t' 'wyc twrwlwk .. mwyn q't'q l'r twyceyywr ..	
	2	kwyny twyrw 'dkw nwm .. yytlynwr p'd'r pw 'rwr ''nk'ylky ..	
	3	'ykrndy q'm'q tynlq l'r .. 'wynkswz yrwqswz 'ynoyp pwlwr l'r ..	
	4	'wyowne y'n' yyr y'qy[69] qwdy cwyk'r q'm'q t'	
B viii XXXVIII	1	'dykmyş[70]k' y'Bgzl'r ''y'qsyz pwlmyş ğ' 'dkw l'r	
R 557	2	mwnt'd' ''dyn 'wye twrwlwk ''d' twd' l'r plkwr'r	
	3	'wydswz ğ'wlwswz k'zykszz twly twyş'r ğ'r y'q'r	
	4	''c ğyz 'yk kyk'n[71] 'mk'ky 'wrwn[72] s'yw y'dylwr	
XXXIX	1	twşşy t'my t'ryq nynk t'tyqy kwycy yymyş nynk	
	2	pwl'r p'rc' ğwr'ywr[73] t'tyqsyr'p twyşşyr'p[74]	
	3	'wl 'wqwrd' 'wl 'yl d' ''ny yyd'cy kşşy l'r	
	4	'yklyk k'mlyk ''qryqlyq 'wynkswz ğ'rtyş syz pwlwr l'r	
XL	1	n'c' t'nklyk p'r 'rs'r yymyş swykwt 'wl'r d'	
	2	'wynkr'synd' t'tyq lyq twş yymyş l'r pyrd'cy	
	3	pw tyl't'q dyn 'ysylw[75] 'wl'r[76] p'rc'[77] t'kşylyp	
	4	'yryk ''cyq t'tyqsyz twş yymyş l'r twyrwywr	
R 558	79		
XLI	1	'wynkr' n'c' p'r 'rs'r 'dkw kwyrkl' yymyş lyk'[78]	
	2	'wykyrkwlwk s'Bynkwlwk 'ylyncw ğylqw ğ' y'r'qlyq	
	3	tk 'rs'r[80] y'n' p'lynk t'k 'wl'r p'rc' ğwryywr	
	4	p'rd'cy ğ' kwyrk'ly pwsws q'dqw[81] k'lwrwr[82] ..	
XLII	1	twtwrğ'n nynk t'ryq nynk twyş yymyş nynk q'lB'[83]nynk	
	2	t'tyq l'ry kwyc l'ry ''nc'n ''nc'n[84] .. ywq'dwr	

[66] B vii s'kyzyne 'wylwş pyş 'wtwz.
[67] R 20 ''nt' t' kyn.
[68] R 22 t'B lwk.
[69] R 21 ym' ywz y'qy.
[70] R 22 'ydykmyş
[71] R 5-6 'wrwn 'wrwn.
[72] R 7 qwryywr.
[73] R 9 yncyp t'tyq syr'p twyşşyr'p.
[74] R 17 'ysylyr.
[75] R 18 pwl'r.
[76] R 18 p'rc' y'n'.
[77] R 22 'kyzyne 'wylwş ''lty 'wtwz pdr.
[78] R 1 'rdynkw.
[79] R viii s'kyzyne 'wylwş ''lty 'wtwz pdr.
[80] R 4 k'lwr.
[81] R 4 q'dqw q'yqw (!) s'qyne.
[82] R 4 k'lwr.
[83] R 6 q'Bl'.
[84] R 8 ''nc'n ym'.

3 yymş 'wydt' kwnkwld' 'wykrwnc s'Bync pwltwq̈m'z . . . .
4 n'cwkyn t'q̈y 'wq'y l'r mq'pwt l'rγq 'i$<'>q'ly . . . .

Maınz 469 XLIII 1 tγnlq l'r ηγnk y'ljnlγq 'wynky q̈γrtγşy 'γsγlwr . . . .
2 kwγcy kwγswny[85] ''lqγnγp kwγcsqr'γwr k'Bγlwr ''nc'd[86] . . . .
3 γγs'r l'r γm[87] 'rtwq̈r'q̈ ''ş 'γckw l'r[88] t'tγqγn . . . .
4 cγBkγn pwγkwk[89] pwlm'zl'r kwγc pγrw γm' 'wm'zl'r . . . .

XLIV 1 ''nt'q γ'nlqγ ''rt'mγş 'γl 'wlwş nwnk 'γcγnt' . . . .
2 n'c' t'nklγk p'r 'rs'r kγşγ γ'l'nkwq̈ q̈Br'qγ . . . .

R 559 3 tγtγmsγz[90] 'kγnsγz[91] twlγlkswsz kwγcswsz kwγswnswsz pwlwr l'r . . . .
4 q̈'γw 'γş kwγdwk q̈γtlwqd' 'γdγ pwγtwrw 'wm'zl'r[92] . . . .

XLV 1 'γl[93] ('wlwş)d'q̈y kγşγ l'r 'wγkwş 'γklγk pwlwr l'r . . . .
B ix 2 q̈'m'q 'mk'k k' q̈'Bz'dγp[94] syq̈γlwr l'r 't'wγzy[95] . . . .
3 γ'k 'γck'k l'r twγzw d' 'wrwn[96] s'γw γ'dγlwr . . . .
4 'wl 'wq̈ γγrd' 'wrwn d' r'kş'z l'r plkwr'r . . . .

Maınz 259 XLVI 1 pγrwk q̈γls'r 'γlγk l'r[97] 'rm'z twγrwk 'wγz t'pc' . . . .
2 y'q̈γn y'qwq̈ twts'r l'r y'Bγz γBl'q̈ γ'lnkwq̈ wq . . . .
3 γγrtγncwd' 'wγc twγrlwk twγrwswz twγrw twrqwrs'r[98] . . . .
(Maınz 469, son) 4 pw tγlt'qγn[99] ''ş'γwr ''rt'm'q̈ 'γsγlm'k 'mk'kγk . . . .

XLVII 1 mwncwl'γw q̈wlwswz mwγn q̈'d'q l'r[100] qwBr'qγ . . . .
[101] 2 plkwrm'kγ t'şq'rw[102] 'wl 'γl 'wlwş[103] 'γcγnt' . . . .
R 560 3 'waγ'γw[104] tγlt'qγ wl tγtγr pγlγp kwγrwp γ'Bγzγq . . . .
4 q̈'Bγrm'dγn swγrm'dγn sγmt'm'q γnγnk twşγ 'rwr . . . .

XLVIII 1 'wγstwnky tnkγ l'r γwk'rw kwγw kwγz'dw twtm'q̈dγn[105] . . . .
2 'wγtrw pwlwr l'r γγrtγncwd' 'wlwq p'ştγnk 'γlγk q'n . . . .
(Maınz 259,son) 3 'γncγp γ'n' q̈γlm'sr kwγny nwnc' twγrwc' . . . .
4 kwγw kwγz'dw twtw 'wm'z 'γlγn 'wlwşγn p'lγq̈γn . . . .

106 XLIX 1 pγrwk 'γ'n' γ'lnkwq̈ l'r q̈ls'r l'r pwγ'n 'dkw q̈γlγncγq . . . .
2 syzγksγzγn twq'r l'r[107] 'wγstwn[108] tnkγ γγrγnt' . . . .
3 pγrwk γ'n' q̈γls'r l'r γBl'q̈[109] ''γγq q̈γlγncγq . . . .
4 'wtqwr'dγ twγş'r l'r 'wγc γBl'q̈ γwl[110] 'γcγnt' . . . .

86R 16 —.
88R 17 'γckw.
90R 23 γγtγm.
92R 3 'rm'zl'r.
94R 6 . . ./γş'tγp.
96R 8 'wrwn 'wrwn s'γw.
98R 15-16 twrqwrwr.
100R 18-19 q't'q l'r nγnk γm'.
102R 20 pwlwr twşqwrw.
104R 21-22 'wqr'γw 'wl tγlt'q γn 'wl tγtγk.
106B ix s'kγzγnc 'wγlwş γγtγ 'wtwz pdr.
108R 12 'wγsdwnky.
110R 15 γwl l'r.

85R 14 kwγswny γm'.
87R 16 γγs'r γm' γ'n'.
89R 17 cγB'kγn pwγkwrw.
91R 23 'γkγncsγz.
93R 3 'wl 'γncγp.
95R 6-7 sγqγlwr 'mk'nwr 'wγz 't'wγzy.
97R 11 'γlγk l'r q'n l'r.
99Maınz 4 tγlt'q dγn.
101Maınz s'kγzγnc γγtγ twqwz 'wn.
103R 21 'wlwş nwnk.
105B 22 twtm'qγn.
107R 11 'γncγp twq'r l'r.
109R 14 'γrγk γ'Bl'q.

L 1 kwγrwp pγrwk 'γlγk l'r 'γlγn d'kγ pwdwnγn . . . .
2 sγmt'p[111] 'γds'r 'wl'r nγnk mwγn q̈'d'q l'r q̈lm'qγn[112] . . . .
3 kwγrs'r l'r[113] p'rγn 'γlγnt' t'B kwγr γwnk'q q̈γlt'cγq . .
4 t'kγmlγkc'[114] twγrw 'wγz' kwγny nwnc' q̈'Bγrqw 'wl . . . .

R 561 LI 1 tnkγ l'r nγnk 'wγdγnc'[115] 'Brγlm's'r q̈γlm's'r . . . .
2 'wγk nwnk q̈'nk nγnk γnγqγn t'kγnm's'r twtm's'r . . . .
3 mwnt'q 'wswqlwq tγnlq l'r twγrwswz γ'lnkwq̈[116] tγtγr l'r . . . .
4 'rm'z 'wl'r 'γlγk q'n γm' 'rm'z kγrtw 'wqwl . . . .

LII 1 pγrwk q̈'γw 'γl[117] q̈'n nγnk 'γlγ 'wlwşγ 'γcγnt' . . . .
B x 2 pγls'r kwγrs'r q̈γlmγşγn nwnswz twγrwswz q̈γlγncγq . . . .
3 r'c' ş'stγ'r twγrwsγnc' q̈'Bγrmγş krk'k γ'zwq̈l'p . . . .
4 'γncγp γ'n' γ'r'm'z k'mγşγp sγmt'p pwş 'γds'r . . . .

LIII 1 ''nγn ''l q̈w tnkγ l'r γwmq̈γn ''rq̈'n q̈wBr'qγn . .
2 kwγw kwγz'dw twt'r l'r mwnt'q γ'nklγq 'γl[118] q'nγq . . . .
3 t'rq̈'rmγş q̈' q̈wp twγrlwk ''γγq γ'Bγz twγrw l'rγk . . . .
4 'wmγş 'wγcwn q̈'γlq'lγ nwnc' twγrwc' pwγ'n γq . . . .

R 562 LIV 1 ''nt'q 'wswqlwq 'γlγkl'r pw 'wq̈ kwγzwnwr' ''ż̈wnt' . . . .
2 kwγzwnwrd' ''ş'qw pwγ'n twşγγnk' t'kγr'r'[119] . . . .
3 'dkwlγ ''γγq lγ q̈'γlγncγq 'γkγ twγrlwk γwrγqγq . . . .
4 γwrγtqw q̈' q̈wdqw'[120] q̈' 'wγdl'mγş 'wγcwn pwdwnγn . . . .

LV 1 kwγrkγdmγş k' plkwlwk 'dkwlγ ''γγq lγ twγş 'wtlγq . . . .
2 ''nγn pwlwr pwlq'lγ γ'lnkwq̈ l'rq̈' 'γlγk q'n . . . .
3 q̈'m'q tnkγ l'r pγrk'rw kwγw kwγz'dw twt'r l'r . . . .
4 ''lq̈w 'wγdt' q̈'m'qwn 'γγγn 'wγkγr' s'Bγnwr l'r . . .

LVI 1 'wγzk'[121] ''dγn'qw q̈' 'γkγdγn[122] ''sγq q̈γlq'lγ 'wrnγnt'[123] . . . .
[123] 2 'γl p'şcγ l'r 'Brγlkw 'wl kwγnγ[124] nwnc' twγrwc' . . . .
3 kwγrs'r l'r[125] p'rγn 'γlγnt' t'B kwγr γwnk'q q̈γlt'cγq . .
4 t'kγmlγkc'[126] twγrw 'wγz' kwγny nwnc' q̈'Bγrqw 'wl . . . .

LVII 1 'γl q'n 'wrnγn[127] 'γcqγnqw 'wqry γγq̈γ pwltwq̈s'r . . . .
2 tγlt'q pwls'r ''rt'qw γm' 'γsγk 'wγzγ[128] . . . .
3 ''tγtγ γm' qγlm'qw 'wl nwnswz twγrwswz q̈γlγ̈q γq . . . .
4 γ'Bγzl'rγq twq pγlγp sγmt'p γm' 'γdm'qw 'wl . . . .

R 563 LVIII 1 'mk'k[129]l'r nγnk 'γcγnt' 'rt' γBl'q ''qγry

129R 23 'mk'nm'k
128B 12 'wγz.
126R 14-15 t'kγm lγk γnc'.
124R 12 kwγny γm'.
122R 11 qγlw 'wqwrγnt'.
120R 9-10 'wγzγn.
118*Bu misra R de yok.*
116R 7 'γlγk.
114R 23 n'nk 'wγdγnc'.
112R 19 qγlmγş γn
111R 17-18 sγmt'm'q 'γts'r
115R 6 γ'nklγq.
117R 16 *kenarda* 'γlγk *olarak düzeltilmiş, metinde* 'γl.
119R 1-2——.
121R 10 'γkγnt̄γn.
123B x s'kγzγnc 'wγlwş s'kγz 'wtwz pdr.
125R 13 kwγrs'r.
127R 17 'wrwnγ.
129R 23 'mk'nm'k

	2	'rtm'z[130] t'ĝy ''ĝyrr'q[131] 'ycqymn'ĝdyn 'yl 'wrnyn[132] .. .. ..
	3	mmwmk 'wqr'yw tylt'qy 'zwkcy ywnk'qcy kŷsŷ 'rwr .. .. ..
	4	''nyn pwl'r ny symt'qsyz ĝ'Bymŋs krk'k y'zwĝl'p
LIX	1	q'nt' pyrwk p'r 'sr'r 'zwk ''rm'ĝ kŷsŷ l'r .. .. ..
	2	''rt'cyr l'r 'yl[133] q'n yq 'yl 'wrwnyntyn t'ydwrwp .. ..
B xi	3	mmt'q l'rdyn ''rt'ywr 'ylyk l'r p'k l'r nynk twrwsy .. .. ..
	4	ĝ'tty y'nk' kymŋs t'k qw 'lyq c'c'klyk ymŋslykd' .. .. ..
LX	1	tnkry l'r nynk 'rklyky y 'wŋpkyl'ywr[134] .. ĝ'ĝywr .. ..
	2	'yswry l'r[135] ĝwBr'qy ''ncwl'yw 'wĝ[136] pwl'nwr .. .. ..
	3	''nt'q 'wswqlwq kŷsŷ k'y'lnkwĝ[137] l'r nynk ĝ'nynk' .. ..
	4	kwŋy nwnc' twyrwc' p'ŝl'm'ywĝ ĝ'pwdwnyn .. .. ..
LXI	1	''nyn 'ync'y'r'ywr kwŋy nwnc' twyrwc' ..
	2	y'zwĝl'm'ĝ ĝ'Bymŋ'ĝ y'Bŋz yBl'ĝ y'lnkwĝ[138] wq .. .. ..
R 564	3	'dkwk'rw 'wydl'kw 'wl ĝ'm'q ĝ'r' pwdwnyn
	4	'ŋŋyn[139] 'wdw[140] 'ydm'qw 'wl 'rm'z y'Bŋz twyrwc'[141] ..
LXII	1	yŋk 'wl tŋds'r k'mŋŝs'r 'ŋsŷk 'wŋzwk 'ŋ'wŋzwk .. .. ..
	2	'ŋŋyn 'wdw p'rm'qw 'wl nwnswz twŋrwswz kŋsŷ k' .. .. ..
	3	'dkw 'wŋklŋsyn 'wl'ŋ ''ŋyq 'wŋklŋsyn ym'' ''ncwl'ŋw 'wĝ ..
	4	twŋp twŋz kwŋrkw 'wl pŋr y'nklyq ŋ'Bly twrwŋ ywlynŋ'
LXIII	1	kwŋwy twŋrwk twŋd'cy p'k 'r pwls'r cyn kŋrŋw .. .. ..
142	2	'ylŋ[143] 'ycynŋ' pwlŋwĝm'z ĝŋŋyq ĝ'mĝy 'lkŋ s'B[144] .. .. ..
	3	''ŋ kww sy kwŋŋrwlwr nwnlwq twŋrwlŋwk 'yl q'n ŋyp ..
	4	ĝwp dŋn synk'r 'ŋydŋlwr 'wyc 'wqwŋ lwq 'wrwnŋ' .. .. ..
LXIV	1	tnkry l'r nynk ĝwBr'qy 'wyc ĝyrq tnkry yŋrynd'ky .. .. ..
	2	'wŋkŋrw s'Bŋnw q'm'qwn mwncwl'yw swyzl'ŝwr[145]
R 565	3	c'mpwdyBŋp ''tlq 'wlwŋ d'ĝy nwnc'[146] ĝytt'cy 'ylyk q'n .. ..
	4	'wl 'yncyp[147] 'rwr 'wqr'yw pyz ĝ'm'qw nwnk 'wqlwnwz .. .. ..
LXV	1	'dkwk'rw[148] 'wydl'ywr ĝ'm'q ĝ'r' pwdwnyn ..
	2	kwŋny nwnc' p'ŝl'ywr 'yl[149] 'wlwŋ nwnk twŋrwswŋn .. .. ..
	3	'wydl'p 'rykl'p ywrytwr kwŋny[150] twŋrw ywlynt'
	4	''nyn 'yncyp twqa'y l'r pyzŋnk tnkrŋd'm 'wrdw d' .. .. ..

	131	'wrnyn.
	132	'ync'yn 3 'wr'yw pyz ĝ'm'qw nwnk 'wqlwnwz.
	133	'rt'cyr l'r 'yl 4 'wrwnyntyn t'ydwrwp.
	134	'dkwk'rw 'wydl'ywr ĝ'm'q ĝ'r' pwdwnyn.
	135	kwŋny nwnc' p'ŝl'ywr 'yl 'wlwŋ nwnk twŋrwswŋn.
	136	'wydl'p 'rykl'p ywrytwr kwŋny twŋrw ywlynt'.
	137	''nyn 'ync'yn twqa'y l'r pyzŋnk tnkrŋd'm 'wrdw d'.
	138	'ync'y'r'ywr kwŋny nwnc' twŋrwc'.
	139	y'zwĝl'm'ĝ ĝ'Bymŋ'ĝ y'Bŋz yBl'ĝ y'lnkwĝ wq.
	140	'dkwk'rw 'wydl'kw 'wl ĝ'm'q ĝ'r' pwdwnyn.
	141	'ŋŋyn 'ŋŋyn 'wdw 'wl 'rm'z y'Bŋz twyrwc'.
	142	'wl tŋds'r k'mŋŝs'r 'ŋsŷk 'wŋzwk 'ŋ'wŋzwk.
	143	'ylŋ 'ycynŋ' pwlŋwĝm'z ĝŋŋyq ĝ'mĝy 'lkŋ s'B.
	144	kwŋny twŋrwk twŋd'cy p'k 'r pwls'r cyn kŋrŋw.
	145	'wŋkŋrw s'Bŋnwŋ q'm'qwn mwncwl'yw swyzl'ŝwr.
	146	c'mpwdyBŋp ''tlq 'wlwŋ d'ĝy nwnc'.
	147	'wl 'yncyp 'rwr 'wqr'yw pyz ĝ'm'qw nwnk 'wqlwnwz.
	148	'dkwk'rw 'wydl'ywr ĝ'm'q ĝ'r' pwdwnyn.
	149	kwŋny nwnc' p'ŝl'ywr 'yl 'wlwŋ nwnk twŋrwswŋn.
	150	'wydl'p 'rykl'p ywrytwr kwŋny twŋrw ywlynt'.
	151	'ŋŋyn 'ŋŋyn 'wdw 'wl 'rm'z y'Bŋz twyrwc'.
	152	'ync'y'r'ywr kwŋny nwnc' twŋrwc'.
	153	'wydl'kw 'wl ĝ'm'q ĝ'r' pwdwnyn.
	154	'wydl'p 'rykl'p ywrytwr kwŋny twŋrw ywlynt'.
	155	'ync'y'r'ywr kwŋny nwnc' twŋrwc'.
	156	'wydl'kw 'wl ĝ'm'q ĝ'r' pwdwnyn.
	157	'ŋŋyn 'ŋŋyn 'wdw 'wl 'rm'z y'Bŋz twyrwc'.
	158	'wydl'p 'rykl'p ywrytwr kwŋny twŋrw ywlynt'.
	159	'ync'y'r'ywr kwŋny nwnc' twŋrwc'.
	160	'wydl'kw 'wl ĝ'm'q ĝ'r' pwdwnyn.
	161	'wydl'p 'rykl'p ywrytwr kwŋny twŋrw ywlynt'.
	162	'wydl'kw 'wl ĝ'm'q ĝ'r' pwdwnyn.
	163	'wydl'p 'rykl'p ywrytwr kwŋny twŋrw ywlynt'.
	164	'wydl'kw 'wl ĝ'm'q ĝ'r' pwdwnyn.
	165	'wydl'p 'rykl'p ywrytwr kwŋny twŋrw ywlynt'.
	166	'wydl'kw 'wl ĝ'm'q ĝ'r' pwdwnyn.
	167	'wydl'p 'rykl'p ywrytwr kwŋny twŋrw ywlynt'.
	168	'wydl'kw 'wl ĝ'm'q ĝ'r' pwdwnyn.
	169	'wydl'p 'rykl'p ywrytwr kwŋny twŋrw ywlynt'.
	170	'wydl'kw 'wl ĝ'm'q ĝ'r' pwdwnyn.

yoh.

	151	'wlwq tnkry l'r ĝwBr'qy tnkry 'wry l'ry ym' pyrk'rw .. ..
	152	t'qy ym' 'wl'r d' ''dyn ''swry l'r ym' ''rt'sy .. .. ..
	153	kwŋny nwnc'[151] p'ŝl'm'qlq[152] 'wqrynt' 'wl 'yl q'n nynk[153] .. .. ..
	154	'wrwk 'wz'dy pwlyr[154]l'r wykrwnc s'Bync kwnkwlwk .. ..
B xii	LXVII 1	tnkry[155] ĝwBr'qy pyrk'rw nwncwl'yw s'Bynwr[156] ..
	2	ywnĝy kwyw kwyz'dw pyrwr l'r 'wl 'yl q'n yq 'wyzwkswz .. ..
	3	krq l'r ywlwzl'r ĝwBr'qy 'wzr ywlync'[157] ywryywr .. .. ..
R 566	4	kwyn ly ''y ly 'wrdw l'r ĝwlwsyn t'nkyn ŝ'ŝwrn'z .. .. ..
	LXVIII 1	ywns'q yyl l'r yyltyrwr[158] twyz k'zyklyk 'wydync' .. .. ..
	2	'wyzk'n y'qnwr twykwlwr 'wyd 'yŋŋnky qwlwc' .. .. ..
	3	t'rynŋs 'y t'ryq twys yynŋs ''lĝw p'rc' 'wz pwyt'r .. .. ..
	4	'yl d' 'wlwŋ d' kŋsŷ k' ''c ĝyz 'mk'k pwltwĝm'z .. ..
	LXIX 1	ĝ'm'q tnkry l'r ĝwBr'qy 'wydwn 'wydwn yyBylwr
	2	twlw twyk'l ĝwĝwzswz[159] 'wyz 'wrdw l'ry 'ycynt' .. .. ..
	3	''nyn 'mty sn 'wqlwm y'lnkwĝ[160] q'ny p'k pwltwnk .. ..
	4	't'wyzwnkyn 'yd'l'p kwyny twyrwk kwyrkytkyl[161] .. ..
	LXX 1	''qyr ''y'm'ĝ s'ĝyncyn r'c' ŝ'str yq ''y'qyl .. .. ..
	2	pw tylt'qdyn 'wq'y sn 'ync ĝyld'ly pwdwn wnkyn[162] .. ..
	163 3	'wyrwk 'wz'dy symt'qsyz kwyny twyrw k' t'y'nqyl .. ..
	4	'dkw 'dr'mŋn 't'wyzwnk 'wyzyn knt'wn[164] 'ytylk'y .. ..
	LXXI 1	tyrynynk ĝwBr'qynk ''rq'sy s'Bynclyk[165] pwlq'y 'wz'dy .. ..
	2	kyt'rk'ly[166] 'wq'y sn ''rt'q y'Byz twyrw l'ryk .. .. ..
R 567	3	kwŋny nwnc' p'ŝl'myŝynk[167]'wyz' pwdwnwnkyn ĝ'r'nkyn .. ..
	4	'wyrwk 'wyrkwt pwlq'y sn 's'nkw[168] 'yne m'nkyk
	LXXII 1	'wq'y sn 'wytrw ĝylq'ly pwdwnwnkyn ĝ'r'nkyn .. ..
	2	'wn 'dkw ĝylyne l'r ywlynt' ywrytq'ly t'pynkc' .. .. ..
	3	'yl'nmŋs p'ŝl'mŋs pwdwnwnk p'y m'nkylyk pwlq'y 'wyzwkswz[169] .. ..
	4	'ylynk 'wlwŋwnk 'wrn'qynk 'ynckwlwk pwlq'y twrq'rw .. .. ..
	LXXIII 1	p'k 'r pyrwk twyrwc' kwyny p'ŝl's'r pwdwn yn .. .. ..
	2	'wz kwyntwrs'r 'kry l'ryk y'Byz yBl'q[170] ywryqyn .. ..

	151	13 nwncy
	152	13 p'ŝl'm'q.
	153	14-15 'yl nynk q'n ŋynk twyrwsyn (*henarda 'ylyk olarak düzeltilmiş*) Bxi 25'te twyrwsyn
	154	R 15 pwlwr.
	155	R 17 tnkry l'r.
	156	R 18 s'Bynr'r.
	157	R 21 ywryqync'.
	158	R 2 yyltyr'r.
	159	R 10 qwlwswz.
	160	R 12 y'l'nkwq l'r.
	161	R 14 kwyntwrkyl.
	162	R 17 pwdwnwq.
	163	Bxii s'kyzync 'wylwŝ 'wtwz pdr.
	164	R 20 knt'w.
	165	R 21 s'Bynclwk.
	166	R 22 kwyrk'ly.
	167	R 1 p'ŝl'm'qynk.
	168	R 3 'ynckw 's'nkw 'ync.
	169	R 8 'wyswkswz.
	170	R 12 y'Bl'q.

(B,son) 3 'dkw ''t'[171] kww y'dylwr[172] twyrtdyn[173] yynk'q 'wl p'k nynk . . . .
(B——) 4 qwp 'wyt l'r t' pwdwny . . 'ync m'nkylyk pwlwr sysyksyz

typ tydy . .
mwnt'd' 'wl'ty twyk'l pylk' pylyklyk tnkry tnkrysy pwrq'n pw p'l'dyB'cy ''tlq 'ylyk q'n 'wys'ky 'wynkr'ky tylt'q yq nwm l'yw yrlyq'p 'yl k' 'wlwş q' ''syq lyq r'c' ş'styr twyrw syn twyk'l 'wqytw yrlyq'dy

R 568 'wytrw 'wl 'wytwn 'wl qwBr'q t' 'rykm' 'ylyk l'r p'şyn 'wl'ty q'm'q tyryn qwBr'q 'wlwq 'wykrwnclwk s'Bynclyk pwlw t'kynyp tnkry tnkry sy pwrq'n nynk yrlyq yn twypwn twypw l'r ynt' twt' pyş tylk'n yn p'nc'[174] m'nd'l yyncwrw twypwn ywkwnw t'kyndyl'r ∵ ∵

''ltwn 'wynklwk yrwq y'ltryq lyq qwpd' kwytrwlmyş nwm 'ylyky ''tlq nwm pytyk t' r'c' ş'styr tykm ' p'kl'r twyrw syn 'wqytm'q ''tlq ykrmync pwylwk ∵ ∵ ∵ s'ksync t'ksync ∵ ∵ pydyyw 'wqyyw y'dylty

Tercüme

R 546 'Altın gibi parlak ışıklı, meşhûr ve din kitaplarının şâhı' adlı din kitabında 'Hükümdarların
B i âdil kanunlarını beyan eden' yirminci bölüm.

Bu sırada yeryüzünün kıraliçesi Vasumdharā oturduğu yerden gene kalktı ve başını tanrılar tanrısı Buddha'nın ayaklarına koydu. Ellerini kavuşturup saygıyla tanrılar tanrısı Buddha'ya şöyle dedi:

''Şöhretli ve hürmete lâyık Tanrım, eğer bu yeryüzündeki ülkelerin hükümdarları, *âdil kanunlara* sâhip değil iseler, o zaman bu hükümdarlar, ülkelerini lâyıkiyle idâre edemezler, halkına
(R—) terbiye veremezler, kendi şahıslarını ve mukaddes tahtlarını da parlatıp koruyamazlar.

Ey adı sanı yaygın olan, acıma duygularını ortaya koyarak, hükümdarların takip edecekleri *âdil kanunları ve ülke idâre etme bilgisini* göster; bu suretle yeryüzündeki hükümdarlar bunları işitmekle, bunları bilmekle Tanrım, sizin buyruğunuz mûcibince âlemlere büyük faydalar sağlamış olsunlar! Tahtlarını *(ilorını = rājya)* daha iyi *muhkemleştirip, kendileri sulh ve sükûn içinde bulunsun, halkı da dertsiz, sıkıntısız olsun, Tanrım.''

B ii Sonra mükemmel hikmetli tanrılar tanrısı Buddha, yeryüzü kıraliçesi Vasumdharā'nın bu ricasını işitti ve şöyle buyurdu:

''Öyleyse sen, ey yeryüzünün kıraliçesi şimdi iyi dinle; iyice düşün, taşın. Ben şimdi sana anlatayım. Vaktiyle bu *Jambudvīpa* adlı dünyada *Baladivaci* (p'l'dyB'cy) adlı büyük bir hükümdar vardı. Bu hükümdârın *Somadivaci* (swm'dyB'cy) adlı bir oğlu oldu. Münâsip bir zamanda bu hükümdar, oğlu Somadivaci'yi, büyük şehzâdeler geleneğince hükümdar ilân etmişti. Hükümdar ilân ettikten hemen sonra hükümdar babası bu Somadivaci adlı oğluna şöyle dedi:

''Ey oğlum Somadivaci, en eski devirlerden bize kadar gelmiş olan ve muazzam güçlü Mahabrāhman (yani) büyük tanrı Zervan tarafından anlatılmış ve hükümdarların, (yanlarında) bulundurması gereken *Rājaşāstra* adlı bir kanun kitabı vardır. Benim babam(yani senin) büyükbaban *Prajñādivaci* (prtny ' dyB'cy) adlı hükümdar, beni hükümdar ilân etti ve bu kitabı bana tamâmiyle anlattı, gösterdi (?). Ben de, bu Rājaşāstra (adlı) kanun kitabına dayanarak yirmibin yıl devlet idâre ettim. Bunca yıldır ben bir kerecik bile olsun adâletsiz bir kanun icrâ ettiğimi

---

[171] R 12 ''d.
[172] R 13 y'tylwr.
[173] R 13 twyrt tyn
[174] *Metinde* p'rc' *şeklinde.*

hatırlamıyorum. İşte oğlum, sen de şimdi bu usûlü takip ederek Rājaşāstra (adlı) kanun kitabının muhtevasına göre âdil davranıp devleti (böyle) idâre etmelisin! 'Bu Rājaşāstra adlı kanun <kitabı> nedir?' diye sorulsa, sen şimdi bunu iyi dinle, güzelce düşün; ben sana bunun vaazını vereceğim.''

Bunun üzerine hükümdar Baladivaci, oğluna manzum olarak şöyle dedi:

I ''Bütün canlı varlıkların faydalanmaları, mutlu olmaları için; dünyadaki şüphe ve kararsızlıkları uzaklaştırmak için; bütün dertleri ve musibetleri ortadan kaldırmak için ben şimdi bundan (yani) hükümdarlar kanunu olan kitaptan bahsedeceğim.

(B—) II Yukarıda bulunan bütün tanrıların güçlüleri, aşağıda yaşıyan insanların hükümdarları, hepsi sevinsinler, neş'elensinler; ellerini kavuşturup dinlesinler: Ben konuşacağım.
B iii

III Vaktiyle bütün tanrılar, Sumeru dağının tepesinde toplanmışlardı. Dört yönün tanrıları hep yerlerinden kalktılar, büyük tanrı Zervan'a hürmetle sordular:

IV 'Brahmanların efendisi, siz herkesten daha seçkinsiniz. Efendim, âcizâne arzûmuz şudur: Bize acıyın! Şüphe ve tereddütlerimizi giderin!

R 549 V Efendim, niye ve ne sebepten (hükümdarlar), insanlar âleminde yaşarlar da bunlara *tanrı (= deva)* derler ? Yine niye ve hangi sebepten ötürü bunlar, insanlar arasında *tanrı oğlu (= devaputra)* diye şöhret bulurlar?

VI Efendim niçin (bunlar), insanlar âleminde doğup sadece insanlara hükümdar olurlar? Niye tanrılar âleminde yaşadıkları zaman da tanrılara hükümdar oluyorlar?'

VII Dünyanın koruyucu tanrıları, büyük tanrı Zervan'a böyle sorular sordular. Bunun üzerine tanrıların güçlüsü tanrı Zervan, dört Mahārāja tanrıya şöyle hitâbetti:

VIII 'Siz, dünyanın koruyucuları olanlar, şöyle bilin ki bütün canlı varlıklara faydalar sağlayabilmek
R 550 için sizler, devlet idâre etme usûllerini saygıyla soruyorsunuz. Ben şimdi bunu beyan edeceğim, iyice dinleyin!

IX Eskiden işlenmiş amellerin, sevapların sâyesinde tanrılar âleminde doğduklarında tanrı hükümdârı olurlar. Durum değişip de insanlar arasına indikleri zaman, kendi irâde ve istekleri doğrultusunda
B iv insanlara hükümdar olurlar.

X Bütün tanrılar hep birlikte (onları) her zaman korurlar. Sonra ana rahmine emniyetle girerler; ana rahmine girince, orada da tanrılar *aynen *eskisi gibi korurlar.

XI Yeryüzünde insanlar arasında doğunca, üstün ve hürmete lâyık oldukları için *tanrı* diye adlandırılır-
R 551 lar. Ayrıca tanrılar, (bunları) dâima korudukları, saygı gösterdikleri için *tanrı oğlu* diye ad verirler.

XII Trāyastrimşā(nın) önde gelenleri (yani) tanrılar âleminin güçlüleri, insanlar üzerine hükmetsinler diye güç ve kuvvet verirler. Sonra bütün tanrılar, güçlü asîller, onların hükümranlık güçlerine vâsıta olurlar.

XIII Kanunsuzlukları ortadan kaldırmayı başarırlar. (İnsanların) kötü amel işlemelerini istemezler; halka iyi amel işlemeyi öğretirler. İnsanlar da bu suretle tanrılar âleminde doğmaya muvaffak olurlar.

(B—) XIV İnsanlar, *asura* sürüleri, bu sürülerden başka, *gandharva* kabîleleri, zâlim ve kötü şeytanlar, kaba ve haşin cellâtlar, hepsi (kendi) yarı güçlerini bunların emrine verirler.
R 552

XV Merhametli ana-baba, kendi yarı güçlerinden istifade ettirirler; kötü amelleri yok ederler, iyi amel işlemelerini sağlarlar. Tanrıların hepsi onları daima iyice gözetirler; onlara, iyi ve kötü amellerin neticesini gösterirler.

B v XVI İyi ve kötü amel işledikleri zaman hemen tanrılar bu dünyada onları dâima iyice gözetirler; iyi ve kötü amellerin neticesini onlara gösterirler.

XVII Ülke içinde insanlar kötü amel işler, hükümdar da (bunları) ihmâl edip salıverir, *göz yumup ıslah etmez, mani olmaz ise; işte bu, hiç âdil kanunlara göre davranmak sayılmaz. (Böylelerini) yakalayıp aslî kanunlara göre yola getirmelidir.

(R—) =Kudara XVIII Bir kötüyü görüp karşı koymaz ve engellemezse o takdirde kanunsuzluklar gittikçe çoğalır; hükümdârın ülkesinde yalan, iftira ve hîleli işler gün geçtikçe artar.

XIX Eğer hükümdar kendi ülkesi içinde halkın kötü ameller işlediğini açıkça gördüğü halde hiç engel olmazsa Trāyastrimṣā adlı âlemdeki bütün tanrılar hepsi birden hiddetlenirler.

XX Bu yüzden ülkenin kanunları bozulur. Hîle, sahtekârlık ve dolandırıcılık işleri bütün dünyayı sarar. Düşmanların hücûmuna uğrar da halkını koruyamaz. Bu yüzden şüphesiz ülke yıkılır ve dağılır.

XXI Oturulacak evler, hayatı devam ettirmeye yarayan şeyler, biriktirilmiş mal, mülk; bunların hepsi dağılır. Hîle ve sahtekârlık her vesîleyle güçlenir. İnsanlar birbirine girerler, dövüşüp kırışırlar.

XXII Âdil kanunlar sâyesinde hükümdarlar şâhâne parlar. (Ama) hükümdar eğer *Rājaṣāstra* adlı kanun (kitabına) göre hareket etmezse o ülkedeki insanların hepsi dağılır ve bozulurlar; tıpkı bir filin, nilüfer çiçeği havuzunu târûmâr etmesi gibi.

B vi XXIII Güçlü ve sert bir fırtına çıkar, zamansız ve münâsebetsiz eser. Tehlikeli, zararlı yağmurlar yağar; yersiz ve zamansız *doluya, *kara dönüşür. Yıldızların doğmasından kötü alâmetler çoğalır. Güneş ve ay tutulur, aydınlığı gider.

XXIV Meyvaları olgunlaşmadan, beş türlü tahıl, çiçekler, yapraklar ve (ham) meyvalar öylece çürüyüp kalırlar. Bunun üzerine hükümdar, âdil kanunları muhafaza etmeyip bıraktığı için bu ülke açlık ve kıtlık felâketine dûçar olur.

R 553 XXV Eğer hükümdarlar âdil kanunu bir kenara itip kötü ve bozuk kanun ile halkı idâre ederlerse, yukarıda kendi saraylarında oturan bütün tanrılar bunları görüp üzülürler, kederlenirler.

XXVI Bu tanrılar, hepsi bir yerde toplanırlar ve birbirleriyle istişâre edip şöyle derler: "filân filân hükümdarlar kanunsuz hareket ettiler. Kötü insanları etrâfına topladılar.

XXVII Bu hükümdarların saltanatı (il orunı = rājya) uzun sürmez, bâkî kalmaz! Bütün tanrılar hep birden gazaba gelirler. Yukarıdaki tanrıların gönlündeki gazaptan ötürü bu ülke, bundan böyle zayıflar, bozulur ve yıkılır.

XXVIII Kötü ve usûlsüz kanunları insanlar(a) öğretmekle kötü kanunlar bu ülkede, evde (?) yayılır. (İnsan-
R 554 lar) türlü hîle ve oyunlarla dövüşürler. Hastalıklar çoğalır, ızdıraplar başlar.

XXIX Tanrıların beyi, bu ülkeyi gözetip sakınmayınca öteki tanrıların da hepsi onu bırakırlar, terkederler. Bunun üzerine bu ülke zayıflar, bozulur ve dağılır. Ülkesi, hükümdârı ve beyleri büyük ızdıraplara marûz kalır.

B vii XXX Ana-baba, karı, oğul, karı-koca, ağabey-kardeş, akraba, abla-kızkardeş hepsi birbirlerinden ayrılma acılarına dûçar olurlar. En sonunda da(hükümdârın) hayatı son bulur.

XXXI Yukarıda 'uçar yıldızlar' durmadan parıldayarak düşerler. Zaman zaman iki güneş bir arada
R 555 görünür. Durmadan yabancı ülkelerden düşmanlar gelir. Ülkenin insanları, kötü kargaşalıklar yüzünden mahvolurlar.

XXXII Bu ülke içindeki saygıdeğer ve büyük beyler, vezirler haksız yere iftirâya uğrayıp ölürler (Hükümdârın)sevdiği atları, aygırları rahvan filleri vb. hepsi aynı şekilde dağılır, hiç biri kalmaz.

XXXIII Her yerde türlü türlü silahlar bulunur. Bir çok insan her zaman silah altında can verir. Haşin ve kötü cinler, şeytanlar gelir, bu ülkeye girerler. Hastalıklar yüzünden ölüm felâketleri her yere yayılır.

XXXIV Bu ülkedeki herkesten yüce, en birinci vezirler, ondan sonra alt derecedeki musâhipler, hep sahte-
R 556 kâr düşünceli ve hîleli davranışlarla kanunsuz hareket ederler.

XXXV Birinin kanunsuz hareket ettigini görseler onu beğenirler, severler. Öte yandan doğru yolda giden, iyi ve asîl insanları acılara, ızdıraplara sokarlar, hep cezâlandırırlar.

XXXVI Kötüleri sevip değerli bulduğundan, asîlleri ise hakîr görüp cezalandırdığından seyyârelerin, yıldızların yörüngeleri, yel ve yağmurların sırası hep değişir; sırasında ve zamanında gelmezler.

XXXVII O zaman üç türlü felâket ortaya çıkar. Birincisi şudur: Âdil kanunlar ortadan kalkar. İkincisi: Bütün canlı varlıklar betsiz benizsiz olurlar. Üçüncüsü: Yeryüzünün yağı tamâmiyle dibe çöker.

XXXVIII Kötüler geliştikleri için, iyiler de saygıdan mahrum kaldıkları için bundan böyle üç türlü felâket
R 557 ortaya çıkar. Zamansız, münâsebetsiz dolu ve kar yağar. Kıtlık ve hastalık ızdırapları her yere
B viii yayılır.

XXXIX Mahsûlün tohum tâneleri, meyvaların tadı ve tuzu, bütün bunların hepsi gider; ne tad kalır, ne meyva; bu ülkede bunları yiyenler hastalanırlar, sancılanırlar, benizleri uçar, yüzleri solar.

XL Vaktiyle oralarda lezzetli meyva veren ne kadar ağaç var idiyse, bu sebepten bunların hepsinin meyvaları azalır, değişir. Kaba, acı ve tatsız olur.

XLI Eskiden ne kadar güzel ve eğlenceye ve tenezzühe münâsip parklar var idiyse de, hepsi (sonradan) korkunç bir şekilde kurur; bunları görmeye gelenlere sıkıntı ve bunaltı verir.

XLII Pirincin, buğdayın; meyvaların ve sebzenin tadı tuzu yavaş yavaş yok olur. İnsan bunları yiyince zevkine ve tadına varamaz; bunlar nasıl olur da vücûdun uzuvlarını besleyebilirler?

XLIII Varlıkların parlak benizleri solar. Güçleri, kuvvetleri azalır gider. Ne kadar yeseler de beslenmezler, doymazlar, (gıdalar) da kuvvet veremez.

XLIV Böylesine bozulmuş bir ülkede ne kadar insan varsa sebatsız, mukavemetsiz olurlar; manevî güçleri kuvvetleri kalmaz. Giriştikleri hiç bir işin sonunu getiremezler.

XLV Ülkenin insanları hep hastalanır. Vücutça hep ızdırap çekerler. Cinler her yere sokulur. Hemen her yerde şeytanlar görünür.

XLVI Hükümdarlar, uygunsuz kanunları keyiflerince tatbik ederlerse, kötü insanlara iltifat ederlerse, dünyada üç türlü kanunsuzluğu icra ederlerse, (işte) bu sebeplerden ötürü bozulma ve yıkılma felâketlerine dûçar olurlar.

XLVII Ülkesinde sayısız dertlerin, ızdırapların dolup taşıp ortaya çıkması, kötüleri bilip gördüğü halde onları yakalamamasının, (ülkeden) sürüp çıkarmamasının bir neticesidir.

XLVIII Bunlar, yukarıdaki tanrıların açıkça koruyup gözetmeleri sâyesinde bu dünyada en büyük hükümdar olurlar, amma gene de âdil kanunlara göre hareket etmezler ise ülkelerini ve şehirlerini koruyup ellerinde tutamazlar.

XLIX Eğer canlı varlıklar iyi amel işlerlerse, şüphesiz yukarıda tanrılar diyârında doğarlar. Eğer ama kötü amel işlerlerse muhakkak sûrette üç kötü varlık şekline girerler.

L Eğer hükümdarlar, ülkesindeki halka bakıp onların kötü amel işlediklerine göz yumarlar (ve onları cezasız) salıverirlerse Trāyastrimṣā adlı yerdeki bütün tanrıların gönülleri hep aynı biçimde yanar, dertli olur.

LI Eğer birisi tanrıların nasihatine uymaz, ona göre hareket etmezse; anasının ve babasının buyruğuna uymaz, (sözünü) tutmazsa, böylesine 'kanunsuz insan' denir; o ne bir hükümdardır, ne de bir 'doğru velîaht.'

LII Eğer herhangi bir hükümdar, ülkesi içinde usûlsüz, kanunsuz işler yapıldığını görürse, *Rājaṣāstra* kanununa göre tevkif edip cezalandırmalıdır; ihmâl edip, bırakıp salıvermesi uygun düşmez.

LIII Bütün kötü işleri ortadan kaldırdığı ve şeriata göre sevap işlediği için böylesine bir hükümdârı tanrıların hepsi dâima korurlar, gözetirler.

LIV Halkına, iyi amelleri işlemesi, kötü amelleri bırakması yolunda nasihat ettiği için bu türden hükümdarlar, bu şimdiki görünürde yaşanıp idrâk edilebilen sevâba ulaşırlar.

LV Amellerin iyi ve kötü neticelerini açıkça gösterdiğinden dolayı insanlara hükümdar olmaya müstahaktırlar. Bütün tanrılar (da) hep birden (onu) daima korurlar, gözetirler. Hepsi sevinir ve neşelenirler.

LVI Kendilerine ve başkalarına, (yani) her ikisine (birden) yararlı olacağı yerlerde hükümdarlar, âdil kanunlara göre hareket etmelidirler. Ülkesinde hîle ve sahtekârlık olduğunu; iftira edenlerin varlığını görünce âdil kanunlara göre lâyığınca tutup cezâlandırmalıdır.

LVII Tahtı, saltanatı *(il qan ornı = rājya)* elden çıkarma zamanı, sırası gelip hayatını dahi vermek zorunda kalsa bile gene de kanunsuz, usûlsüz bir harekette bulunmamalıdır; hatta kötüleri toz (imiş gibi ehemmiyetsiz) görüp ihmâl edip salıvermemelidir.

LVIII Felâketler içinde çok kötü ve ağır olanı bile, tahtı, saltanatı *(il ornı = rājya)* kaybetmekten daha ağır ol(a)maz. Bunun asıl sebebi hîleci ve iftirâcı kimselerdir. Bu yüzden bunları ihmâl etmeksizin tevkif edip cezâlandırmalıdır.

LIX Nerede hîlekâr kimseler varsa, (bunlar) hükümdârı tahtından *(il orunı = rājya)* indirip mahvederler. Hükümdar kanunları bunların yüzünden bozulur; tıpkı çiçek ve meyva bahçesine fil girmiş gibi.

LX Halkını âdil kanunlarla idâre etmediği için böyle birine yani insanların hükümdârına hem tanrıların güçlüleri hem de cinler kızarlar, öfkelenirler.

LXI Bu yüzden kötü insanları âdil kanunlara göre yakalayıp cezalandırmak münâsiptir. Bütün halkına iyilik yolunda nasihatler vermeli, kötü kanunları takip ettirmemelidir.

LXII Yolsuz ve edepsiz kimselerin ardından gitmektense ölsün daha iyi. Dostunu da düşmanını da *esas mu âmelâtta bir tutmalıdır, aynı şekilde davranmalıdır.

LXIII Âdil kanunları tatbik eden hükümdar gerçek ve doğru olursa ülkesinde işler aksi ve bozuk gitmez. Şânı ve şöhreti 'kanunî bir hükümdardır' diye yayılır; üç âlemde, her yerde duyulur.

LXIV Gökteki otuz üç tanrı hep sevinirler ve şöyle konuşurlar: "Jambudvīpa adlı âlemde kanunlara göre hareket eden hükümdar, muhakkak ki bizim hepimizin oğludur.

LXV Bütün halkını iyiliğe teşvikeder; ülkenin kanunlarını, âdil usûllerle yürütür. (Halkına) nasihatler edip (onların) âdil kanun yolundan gitmelerini sağlar. Bu sûretle de onlar, bizim ilahî sarayımızda tekrar doğacaklardır!"

LXVI Bu hükümdar, ülkesini âdil kanunlarla idâre ettiği için bütün tanrılar, tanrıların oğulları; bunlardan başka cinler ve bunların hepsi, dâima sevinçli ve neşeli olurlar.

LXVII Tanrılar böyle sevinirler; hepsi bu hükümdârı hiç durmadan gözetirler, muhafaza ederler. Yıldızlar kendi yörüngelerinde giderler. Güneş ve ay zamanını ve dengesini şaşırmaz.

LXVIII Hafif rüzgârlar yerinde ve zamanında eser; *bereketli yağmurlar uygun zamanlarda yağar. Ekilmiş tahıl ve meyvaların hepsi iyice olgunlaşır. Ülkede insanlara açlık ve kıtlık felâketi gelmez.

LXIX Bütün tanrılar kendi saraylarını durmadan işgal ederler, boş yer bırakmaksızın her yerini doldururlar: 'Bu yüzden ey oğlum, sen şimdi insanların hükümdârı oldun! Hayatını fedâ edip âdil kanunları ortaya koy!'

LXX '*Rājaşāstra*'ya büyük saygı göster. Bu vesîleyle sen, halkına sükûnet temin edebilirsin. Sen dâima bıkmadan, usanmadan âdil kanunlara dayan. Kendiliğinden senin vücûdun fazîletlerle donanacak.'

LXXI 'Maiyyetin hep sevinçli olacak. Bozuk ve kötü kanunları ortadan kaldırabilirsin. Âdil kanunlarla halkını idâre ettiğin için; huzûru, sükûnu ve bahtiyarlığı dâima bulursun.'

LXXII 'Halkının,' *on iyi amel*'e göre yaşamasını dilediğin gibi temin edebilirsin. Sevk ve idâre edilen halkın dâima zengin ve mutlu olacak! Senin ülken ve tahtın dâima sükûn içinde olacak!'

LXXIII Bir hükümdar, kanunlara uyarak halkını âdil bir şekilde idâre ederse, fenâlıkları düzeltir, kötü işleri yoluna koyarsa; o zaman her yerde şânı şöhreti yayılır. Şüphesiz bu hükümdârın halkı da her zaman mutlu olur!"

Böyle konuştu.

İşte böylece mükemmel hikmetli tanrılar tanrısı Buddha, Baladivaci adlı hükümdârın yukarıda geçmişte vukubulan hikâyesini anlattı ve ülkeye faydalı *Rājaşāstra* kanunlarının hepsini öğretti. Sonra başta hükümdarlar olmak üzere o topluluk içinde bulunan bütün cemaat büyük bir sevinç içinde tanrılar tanrısı Buddha'nın vaazını başlarında tutup boylu boyunca yüzü koyun yere yatmak sûretiyle saygılarını gösterdiler. 'Altın gibi parlak ışıklı, meşhûr ve din kitaplarının şâhı' adlı din kitabında 'Rājaşāstra adlı Hükümdarlar kanununu öğretmek' adlı yirminci bölüm ve sekizinci kitap yazılıp okundu.

Hükümdarlık ve devlet idâresiyle ilgili kelimeler

'pyzyk *takdis etme, hükümdar ilân etme* ' uluġ tigitler törüsinçe abizik qıl- BII,15. manga a. qıl- BII, 1

'wlwş *ülke* 'ilin uluşın başla- B I,15. ilning u.nung törüsi B V,5. il u.R554,10. R 558,20.â 559,20. ilin u.-ın balıqın küyü küzedü tut- R 565,5. il u.-nung törüsin başla- R 565,5. ilde u.-da kişike aç qız emgek boltuq- R 566,5

'wrwn *'taht'* ıduq orunların yarudu tutġalı u- B I,17. il o.-ın yigedtür- B II,2. qanlarnıng il o.-ı ür ornaġlıġ bolmaz B VI,4. il qanıġ il o.-ıntın taydur- R 563,10. il qan o.-ın içqın- R 562,16

'wrn'q *'taht'* iling uluşung ornağıng inçgülüg bol- R 567,5

'yl *'ülke'; ilig qan* > *il qan* gelişmesi neticesinde: 'hükümdar' (iligning) iki uluşı B V,5-10. R 554,10. R 558,20. R 559.20. R 566,5-10. ilin uluşın balıqın R 560,5-10. iligler ilindeki bodunın kör- R. 560,15-20. iligning ili uluşı R 561,5-10. il uluşnung törüsin başla- R 565,5. ilning uluşnung törüsi B V,5. ilin uluşın başla- B I,15-20. B II,10-15. B III,20. köni törüg il başlamaq biligig körkit- B I,20. il başçılar R 562,11. il qan orunı B II,1. R 562,16. R 563,10. qanlarnıng il orunı R 553,15. ilning qannıng törüsi R 565,14. köni nomça başlamaqlıġ oġrınta il qannıng B XI,25. ili qanı begleri R 556,10

'yl'n- *(il + le-n-) 'kendisine devlet temin edilmek* 'i.-miş başlamış bodun R 567,5

'ylyk 'hükümdar' (bk. p'k) ilig beg B II,15. i. beg manga abizik qıl- B II,1-5. i. qan R 560,5. nomça qıltaçı i. qan R 565,1. i.-ler ilindeki bodun R 560,15-20 i.-ler . . . ödlemiş bodun R 561,20. i. qannıng ili uluşı R 561,5-10. i.-lerning beglerning törüsi R 563,10. i.-ler köni törüg kemişip R 553,1-5 i.-ler qanlarnıng köni törüsi B I,1-5. i.-lerke qanlarqa tutġuluġ köni törü B I,20. ı.-lerke qanlarqa tutġuluġ raca şastr törü bitig B II,20-25

'yn'nc *'musâhip'* (krş. pwyrwq) qamağta uluġ baştınqı il içindeki buyruqlar antada ulatı basaqı yaqın yaġuq ınançlar R 555,19-21

kwyny *'âdil, adâlet'* iligler qanlarnıng köni törüsin ayamaq B I,1-5; 10-15. k. törüg il başlamaq biligig körkit- B I,20. k. yor- 'âdil davranmak' B II,10. k. törüçe evril- R 552,15-20. k. törüg qod- (kemiş-) B VI,15-20. k. törü edgü nom R 556,15-20. k. nomça törüçe qıl- R 560,5-10. il başçılar k. yme nomça törüçe evril- R 562,10-12 (= B X,3). k. nomça başlamaq bodunın R 563,18. k. nomça törüçe yazuqlamaq yavlaq yalnguquġ R 563,20. k. törüg tutdaçı beg er R 564,13. k. nomça başlayur il uluşnung törüsin R 565,5. yorıtır k. törü yolınta R 565,5-10. k. nomça başlamaqlıġ oğrınta ol il qannıng R 565,15. k. törüke tayan- R 566,17. k. nomça başla- bodunungın R 566,20. beg er törüçe k. başlasar bodunın R 567,10.

kyşy *'insanlar'* tengri oğlı tip at öze kügülürler kişi ara R 549,5. neçükin tengrim yalnguqlar toğup yana k. ara R 549,7. toğsar yme yalnguqta k.-lerning yirinte R 550,20. anı öze bolurlar toğğalı tengri yirinte k.-ler R 551,15. k.-ler . . . yadılur R 552,10-15; 553,10. yig k.-ler R 556,5. yideçi k.-ler R 557,10. k. yalnguq quvrağı R 558,20. nomsuz törüsüz k.-ke bar- R 564,5-10. ilde uluşda k.-ke aç . . . boltuqmaz R 566, 5-10

p'k *'hükümdar'* ilig beg B II,1-5, 15. b.-ler törüsi şastr B II,15-20. köni törüg tutdaçı b. er R 564,13. yalnguq qanı b. R 566,10. b. er başlasar bodunın R 567,10

p'şl'- *'idâre etmek, icrâ etmek'* ilin uluşın uz başlağalı B I,15-20. köni törüg il b.-maq bilig B I,20. iki tümen yıl b.-dım B II,5. il b.-mışıng kergek B II,10-15. il b.-ġu törüsi B III,20. iligler . . . yavız artağ törü öze bodunuġ qaraġ b.-sar R 553,1-5. köni nomça törüçe b.-mayuqqa bodunın R 563,19-20. köni nomça b.-yur il uluşnung törüsin *'ülkenin kanunlarını âdil usûllerle icrâ eder, yürütür'* R 565,5. köni nomça b.-maqlıġ oğrınta ol il qannıng R 565,15. köni nomça b.-mışıng öze bodunungın qarangın . . . bulġay sen . . . mengig R 567,1. illenmiş b.-mış bodunung bay bolġay R 567,5-10. beg er törüçe köni b.-sar bodunın R 567,10.

p'lyq *'şehir'* ilin uluşın balıqın küyü küzedü tut- R 560,5-10

pwdwn *'halk, millet'* (qara *ile birlikte*) bodunım qarasın igidgeli B I,15-20. ilig qanlar . . . kentüleri . . . b. qara emgeksiz bolzunlar B II,1-5. boşğururlar b.-qa buyan edgü qılınç qılturğalı R 551,10. b.-uğ qaraġ başla- R 553,1-5. körüp birük iligler ilindeki b.-ın R 560,15-20. iligler . . . ödlemiş üçün b.-ın R 562,2. öpkileyür qaqıyur . . . yalnguqlarnıng qanınga köni nomça törüçe başlamayuqqa b.-ın R 563,18-19. yarayur . . . yazuqlamaq . . . yavlaq yalnguquğ . . . ödlegü ol qara b.-ın R 564,1. ödleyür qamaġ qara b.-ın R 565,1-5. b.-ungın inç qıl- R 566,15-20. köni nomça başlamışıng öze b.ungın qarangın R 567,1. b.-ungın qarangın on edgü . . . yolınta yorıtğalı qıl- R 567,5. ilenmiş başlamış b.-ungın bay mengilig bol- R 567,5-10. beg er . . . törüçe köni başlasar b.-ın R 567,10. begning b.-ı inç bolur R 567,15

pwyrwq *'vezir'* (krş. 'yn'nc) uluğ begler buryuqlar (!) R 555,5. qamaġta uluğ baştınqı il içindeki b.-lar antada ulatı basaqı yaqın yaġuq ınançlar R 555,19-21

q'n (bk. 'ylyk)

q'r' (bk. pwdwn)

r'c' ş'str *Rājaśāstra 'hükümdarlar kitabı, kanun kitabı'* raca şastir tigme törü bitig B II,10,15,25. r.ş. törü bitig B II,1,5,10. r.ş. törüsinçe R 561,10-15. r.ş.-ığ aya- R 566,15. r.ş. törüsi R 567,21

twyrw *'kanun, usûl, âdet'* iligler qanlarnıng köni törüsin aymaq B I,1-5. iligler qanlarnıng köni t.-si B I,10-15. köni t.-g il başlamaq biligig körkit- B I,20. uluğ tigitler t.-sinçe abizik qıl- B II,15-20. raca şastr tigme t. bitig B II,5,25 törüsüz t. qıl- B II,5-10; B VI,25. raca şastr t. bitig B II,10. t.-g tut- B II,10. begler t.-si şastr B II,15-20. il başlağu t.-si R 550,1. ermez t. (*adharma* yani *'kanunsuzluk'*) R 551,10. ayığ t. edgü t. R 552,105. köni t.-çe evril- R 552,15-20. tözki t.-çe *'aslî kanunlara göre'* R 552,15-20. bu tıltağın artayur ilning uluşnung t.-si B V,5. köni t.-g qod- B VI,15-20. t.-süz yalnguq B IX 21.

köni t. edgü nom yitlinür R 556,15-20. yavız artağ t. R 559,1. t.-süz t. R 559,10. köni nomça t.-çe qıl- (başla) R 560,10-15 (R 563,18). nomsuz t.-süz qılınç R 561,10. yavız t.-lerig tarqar- R. 561,15-20. iligler beglerning t.-si R 563,10. nomsuz t.-süz kişike bar- R 564,5-10. köni t.-g tutdaçı beg er R 564,13. nomluğ t.-lüg il qan R 564,15. raca şastir t.-si R 567,22. köni nomça başlayur il uluşnung t.-sin R 565,5

tykyt *'şehzâde'* uluğ t.-ler törüsinçe abizik qıl- B II,15-20

tynlq *'canlı varlık'* (krş. pwdwn, y'lnkwq) tınlığ oğlanı B II,20. asığ tusu qılğalı qamağ t.-lar oğlanınga B III,15-20. muntağ osuğluğ t.-lar 'böyleleri' törüsüz yalnguq titirler B IX,20. qamağ t.-lar R 556,19

y'lnkwq *'insanlar'* (krş. tynlq, pwdwn, kyşy) üstün orunta erigme qamağ tengriler erkligi altın yirde yorığma yalnguqlarnıng begleri B III,1. neçükin tengrim y.-lar yirtinçüde turup oq ne oğurqa tengri tip atıbolur olarnıng B III,20-25. neçükin tengrim y.-lar toğup kişi ara R 549,6. yalnguzın bolurlar y.-larqa ilig qan R 549,8. qaçan birük tegşilip y. ara intükte y.-lar qanı bolurlar R 550,7. toğsar yme y.-ta R 550,20. birür uluğ küç küsün y.-lar öze erksingü R 551,1. kişi y. R 551,15. yavlaq y.-uğ ayamış . . . yavaş kişilerig todamış R 556,9-15. kişi y. quvrağı bar erser . . . küçsüz bolurlar R 558,20. birük y.-lar qılsarlar buyan adgü qılınçığ . . . toğarlar üstün tengri yirinte R 560,10. muntağ osuğluğ tınlığlar törüsüz y. titirler R 561,5. anım bolur bolğalı y.-larqa ilig qan R 562,3. antağ kişike y.-larnıng qanınga . . . pwlq'n- R 563,15-20. yavlaq y.-uğ yazuqlamaq R 563,20. y. qanı beg R 566,10-15

Açıklaması yapılan kelimeler ve şekiller

''nc'n ''nc'n XLII,2
''rq'n LIII,1
''ş- XLII,4
''ş't- XV,1
'pyzyk (B II,18)
'rw 'rw XVIII,2,3
'ryk XIV,3
'tl'- XVII,2
'wdw LXI,4
'wq V,1
'wqwl LI,4
'wqwrswz XXIII,1
'y t'ryq XXIV,1
'ydwq 'wrwn (B I,17,18)
'yl p'şcy LVI,2
'yl q'n LII,1
'yl q'n 'wrny LVI,1
'ylyk LII,1
'ylyncw XLI,2
'yyyn 'wdw 'yd- LXI,4
B'swnt'ry (R 546,12)
-d (>y) XLI,2
-d- XLI
-g XLI,2
+ In XLII,2
-(y) In XLII,2
(iyin) XLII,2
kwyny LVI,2
kwyz'dcy VII,1
l/ş XLIV,3
-l- XXXI,4. XLI,2
-l± XLIV,3
-maduq (bk. 'wq)
-matin (bk. 'wq)
-n- XLI,2
(oğur) LI,4
(oğuş) LI,4
(oğul) LI,4
(oğuz) LI,4
-p XLII,2
-p 'wq V,1
p'l'dyB'cy (B II,13)
-pan(in) XLII,2
pwlq'q XXXI,4
pwyrwq XXXIV,4
-q XLI,2
q'dy- XXIII,2
q'lB' XLII,1
q'tyr- XVII,1
qwt (bk. 'ydwq 'wrwn)
r/z XLIV,3
s'ncq'q XXXIII,1
-ş- XXI,4. XLI,2
-ş± XLIV,3
-t- XLI,2
twylwkswz XLIV,3
twrwp 'wq V,1
twyrwswz twyrw XLVI,3
twyş t'm XXIV,2
tytymsyz XLIV,3
y'Bq'n XIV,3
y'lnkwzyn VI,2
y'q XXXVII,4
y'q y'lnkwzyn VI,2
y'zwql'- XXXV,4
-yuq LX,4
ywmqyn ''rq'n LIII,1
yyncw- XXVII,1
yyqsyz XXIII,1

Açıklamalar

B'swnt'ry R 546,12) < toh. ? < skr. Vasumdhara 'dünyayı taşıyan, destekleyen' manasına geliyor (Monier 931a). AY'un 18. bölümü bu tanrıçaya ithaf edilmiş. J. Nobel'e göre Sanskrit metindeki adı Dṛḍhā'dır. Moğolcası, Uygurcasıyla uyuştuğuna göre, Moğolcaya Uygurcadan geçmiş olmalıdır (bk. Mo. 13.311,3 *ǰacar-un yeke ökin tngri Vasuntari*).

p'l'dyB'cy (B II,13) < toh. A. *Dvāje* 'subs. m., nom propr. < scr. *(Bhāra)dvāja* (P. poucha 138) (Ayrıca skr. *dhvaja* için bk. Monier 522a 'bayrak, alem, alâmeti fârika') J. Nobel bunu *Balendraketu* olarak tesbit ediyor. Moğolca metin, bu şahıs ismini meydana getiren unsurları tercüme etmiş: *kücün-ü erkin oki* (Mo. 13.311,26) 'kuvvetin en mükemmel alâmeti.' Moğolca metin aynı usûlü *swm 'dyB 'cy* için de uyguluyor: *ücesgüleng-tü oki* (Mo. 13.311,28) 'güzellik alâmeti' < toh. ? < skr. **somadhvaja*. Moğolcadaki 'güzellik' herhalde 'ay, ay gibi güzel' manalarına da gelebilen skr. *soma* kelimesinin bu manasıyla ilgili olmalıdır (bk. Monier, 1249 c).

prtny 'dyB 'cy < toh. ? < skr. **prjña-dhvaja*. Bunu da ötekileri gibi Moğolca metin aynen tercüme ediyor: *medekü-yin kücün-ü erkin oki* (Mo. 13.312,3) 'bilgi gücünün en mükemmel alâmeti.'

'ydwq 'wrwn 'mukaddes taht' (B I v 17-18) *'yl 'wrwnyn yyk'tdwr-* (B II,2) 'tahtı, saltanatı muhkemleştirmek.' *q'nl'rnynk 'yl 'wrwny* (XXVII,1) 'hükümdarların tahtı, saltanatı.' *'yl q'n 'wrny* (LXII,1) 'taht ve taltanat.' *'yl q'nyq 'yl 'wrwnyntyn t'ydwr-* (LIX,2) 'hükümdârı tahtından indirmek.'

Bu misâllerden anlaşıldığına göre *orun, il* ile isim terkibi yapıyor: *il orunı*. Teknik terim olarak skr. *rājya* kelimesinin karşılığı olarak kullanılmış (bk. Monier, s. 875a: *rājya* 'royalty, kingship, sovereignty, empire'). Sanskrit metinde de meselâ *rājyaṃ*, bk. J. Nobel 1937, s. 142, str. 5.

orun için bk. TMEN I, s. 163 vd; EDCT 233ab; S. Tezcan BT III, not 61. Bu kaynaklarda kelimeninin *il* ile kullanılışına rastlanmaz (Bk. Not LVII,1).

ẏdwq hakkında A. Bombaci, misâllerle geniş bilgiler veriyor ve "The word is connected with the verb *ıd-* 'to leave free' for a sacral interdiction" diyor.[1]

Herhalde bu hüküm, Kāşğarī'nin *ıduq* için verdiği ikinci dereceden anlam genişlemesiyle ortaya çıkan şu bilgilerden kaynaklanmaktadır 'kutlu ve mübârek olan; aslında sâhibinin yaptığı bir adak için saklanarak yünü kırkılmayan, südü sağılmayan, yük vurulmayarak başı boş bırakılıp salıverilen her hayvana bu ad verilir' (CTD I 107 ve B. Atalay I,65).

Halbuki *ıd-* kökünün manası açıktır (EDCT 37) 'göndermek,' buradan *ıd-uq* biçiminde meçhûl ismi fâil yapılmıştır: '*gönderilmiş' buradan da 'kutsal, mübârek' vb. anlamı çıkmıştır.

İlk Türkçe Kur'an tercümelerinde *ıduq* kelimesi hiç görülmez, *ıd-*'ın başka iştikakları kullanılmıştır: *ıdığlı / viribiyici, viribici* (Ar. *mursil*), *ıdılmış / viribinilmiş* (Ar. *mursal*).[2]

ıduq'un, 'aziz, mubârek' ve *ıduq qut*'un ise unvan olarak değil de sadece 'aziz ikbâl, mubârek saâdet' manalarında İslâm dünyasında son derece mahdut bir iki yerde ve teknik terim olmaksızın kullanılmasından[3] bunun, İslâmiyetten önce belli bir kavramı karşılamak için sun'î olarak türetilmiş ve değişen kültürle birlikte asıl manasını kaybetmiş olabileceğini düşünmemiz yanlış olmaz sanırım.

Nitekim bilindiği gibi, Türk dilinin ilk ve en eski yazılı belgelerinden sayılan Mani muhîtine âit metinlerde bütün hükümdar unvanlarında hâkim olan ifâdeler arasında şunlar bilhassa dikkatimizi çekiyor:

tengride bolmış 'gökte yaratılmış,' *kün ay tengride qut ülüg bulmış uluġ qut ornanmış . . .* 'güneş ve ay tanrısında *ikbâl* ve *baht* bulmuş olan ve büyük ikbâlin üzerinde bulunduğu . . .' ve nihâyet *tengri iligimiz ıduq qut* 'semâvî hükümdârımız mübârek ikbâl.'[4]

Buna göre Mani dini Uygurların devlet dini olunca:

1. Uygur hükümdârları 'güneş ve ay tanrısı' ile özdeşleştirilmişlerdir:

İLİG = KÜN AY TENGRİ

2. Uygur hükümdârları belli bir 'idârî güç' ile 'ikbâl' *(kut)* ile teçhîz edilmişlerdir:

İLİG = QUT

3. Mani dininin kilisesi 'dinin gücü, ikbâli' *(nom qutı)* olarak düşünülmüş ve bu da *ilig* (veya *qan*) ile birleştirilmiştir: *nom qutı kedilmiş kentü qanımız* 'Bizzat dinin gücüne bürünmüş hükümdârımız.'[5]

Yukarıdaki tasnifte ve gösterilen kaynaklarda geçen hükümdarlık ile ilgili ifâdelerdeki 'güç,' 'ikbâl' yani *qut*'un hususî bir vasfı vardır: '*yukarıdan gönderilmiş olan' > 'kutsal,' 'mubârek güç, ikbâl': *ıd-uq qut.* Bütün kaynaklardaki Uygur hükümdarlarının unvanlarına dikkat edecek olursak 'güneş ve ay

[1] A. Bombaci, "Qutluγ bolzun!" UAJb 36 (1965), s. 290, not 2; a.e., ikinci kısmı: UAJb 38, s. 30,31, not 73,74.

[2] J. Eckmann, *Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation*, BOH XXI (Budapest 1976) ve A. Topaloğlu, *M. b. Hamza, XV. yy Başlarında Yapılmış Kur'an Tercümesi*, İstanbul 1978, s. 742-743. Bunlardan *viribi(yi)ci, ıd-* kökünü ihtiva eder: **virip iyigçi < birip ıd-ıġçı*; ötekinde ise in- kendini gösteriyor: *virip in-il-* Bunun sebebini, *ıd- (> ıy-)* fiilinin Anadoluda müstaki olarak kullanılmamasında aramak lâzımdır.

[3] Kāşğarī, EDCT 46 ve Kutadgu Bilig: 343, 354, 433, 939, 1335 ve *beglik* için 1960, *ṭā'at* için 3215.

[4] J. R. Hamilton, *Les Ouïghours à l'époque des Cinq Dynasties* (Paris 1955), s. 139 vd.; R. R. Arat, "Der Herrschertitel *Iduq-qut*," UAJb 35, s. 150-157. Ayrıca bk. O. Pritsak, "Old Turkic Regnal Names in the Chinese Sources," TUBA 9 (1985) s. 205-211.

[5] H. J. Klimkeit, "Hindu Deities in Manichean Art," Zentralasiatische Studien 14,2 (Wiesbaden 1980) 179-199; bilhassa s. 184 vd.; A. v. Le Coq, *Türkische Manichaica aus Chotscho III*, Berlin 1922, s. 15, 36.

tanrısında ikbâl bulmuş hükümdar' vb.vb. ifâdelerden sonra hiç bir zaman *ıduq qut* bulunmaz; bunun bulunduğu yerde de 'güneş ve ay tanrısında *ikbâl* bulmuş hükümdar . . .' ifâdesi hiç kullanılmaz. Buna göre, *(uluġ tengride) kün ay tengride (ülüg) qut bulmış ilig* cümlesinde . . . *bulmış* kısmı, 'hükümdârın' *(ilig)* sıfatıdır: '(yüce gökte), güneş ve ay tanrısında baht ve ikbâl bulmuş olan' gibi müşahhas bir ifâde, '*yukarıdan gönderilmiş' > 'mubârek' manasında mücerret bir deyimle yani bir *ıd-uq* ile yer değiştirmiştir: **ıduq *ilig.* Yukarıda gördüğümüz gibi Maniheist devlet anlayışına göre hükümdar, belli bir 'idârî güç' ile 'ikbâl' ile teçhîz edilmiş yani *ilig, qut* ile özdeşleştirilmiştir. Ve buradan da *ıduq qut*[6] ifâdesi ortaya çıkmıştır.

Hükümdarlık unvânı bir süre *iligimiz ıduq qut* 'hükümdârımız *Iduqqut*' şeklinde kullanıldıktan sonra Hoço'da Uygur hükümdarları artık Moğol devrinde tamâmiyle *Iduqut* diye anılır olmışlardır.

Bu suretle uzun ve karmaşık olan müşahhas ibâre, yerini mücerret bir tek kelimeye yani *ıduq*'a bırakmıştır.

Uygurların, dâhil oldukları medeniyetin yeni unsurlarını ifâde edebilmek için dilin imkânlarını zorladıklarına, bunun için de yeni kelimeler türettiklerine *ıduq* kelimesi canlı bir misâldir. Maniheizmin belli bir hükümdarlık anlayışını dile getirmek için türetilen *ıduq*'un ne biçimde kullanıldığını aşağıdaki formül açıkça gösterecektir:

kün ay tengride qut bulmış olan *ilig* 'hükümdar'
= *ID-UQ* 'mubârek' '*olan' = *QUT* 'idârî güç, ikbâl'
ẏyẓyk (B II,18) toh. B *abhişek* 'regis coronatio' (P. Poucha 7).

IV Her iki nüshada da ikinci mısraın tercüme edilmemiş olduğu görülüyor: "der grosse Selbstherrscher unter den Göttern" (J. Nobel, s. 285). Bu hususa dikkatimi çeken Peter Zieme'ye (Berlin) teşekkürü bir borç bilirim.

V,1 *y 'nkwql' yyrtyncwd'* Çince ve Sanskrit asıllarına bakılacak olursa (J. Nobel, s. 285 'Menschenwelt'; Emmerick, s. 58 'among men') öznenin 'insanlar' olmaması icâbeder, yani özne 'onlar' (hükümdarlar)dır. Benzeri bir durumu VI. kıtada görüyoruz, o. bk.

V, 1 *twrwp 'wq* 'yaşarlar da; yaşadıkları halde' (krş. bir de VI, 3 'yaşıyorlar da; yaşadıkları zaman da'). Bu terkip, ana cümlenin bir türlü zarf tümleci vazifesini görmektedir.

Bilindiği gibi bu pekiştirme edâtı, *+ 'wq / + 'wk* ve *+ q / + k* biçimlerinde isim, zamir, zarf ve bazı fiil şekillerinden sonra gelerek ekleşmiştir. Menşei hakkında kesin bir şey bilinmiyor. Bu konuda ilkin J. R. Hamilton, edâtın Toharcadan gelebileceğine işâret etti.[7] Sonra S. Tezcan, bunun müstakil bir isim olan *oq*'tan 'kısa bir an, münâsip zaman' edatlaşıp ekleşmiş olabileceğini ileri sürdü (S. Tezcan BT III, 1974, s. 60, not 797).

Ben burada *oq/ök* edâtının zarf-fiillerle geldiği haller üzerinde durmak ve bu arada ET'deki *-duq* ekinde de bu ekleşmiş pekiştirme edâtının bulunup bulunamayacağını bir soru olarak ortaya atmak istiyorum.

ök'ün, zarf-fiillerle geldiğinde pekiştirme fonksiyonundan ayrı olarak tarz ve zaman ifâde eden yardımcı cümleler teşkiline yaradığını tesbit ediyoruz: *n' 'wyn 'pyrl' 'wk . . . 'wtwnmyş t k . . .* (Ay 16,14) 'çıkar çıkmaz, uyanmış gibi . . . .' *n' mwny 'şydw pyrl' 'wk . . . ẏnc' typ 'wytwndy* (AY 621,21) 'bunu işitir işitmez . . . şöyle dedi.'

[6] Bunun gerek kitâbelerde (T. Tekin, *A Grammar of Orkhon Turkic* [Bloomington 1968], Glossary) gerekse Budist metinlerinde bulunması dikkati çekiyor. Ancak *ıduqut*'un Basmıl unvânı olarak geçmesi (a.e., s. 243:E25), Maniheizmin bu kavim arasında yayılmış olabileceğini düşündürüyor ise de bu hususta müsbet bir delilimiz yoktur. Budist metinlerinde ise kelime teknik terim veya unvan olarak kullanılmamıştır.

[7] Bk. J. R. Hamilton, Manuscrits Ouïgour de Touen-Houang. *Le Conte Bouddhique du Bon et du Mauvais Prince en Version Ouïgoure*, Texte établi traduit et commenté, Paris 1971, s. 146a: *-oq/-ök.*

Bu ve benzeri misâllerin hepsinin *(ne) . . . -e/-u birle ök* formülüyle ifâde edildiğini görüyoruz (benzeri misâller için bk. TDAY 1965, Ankara 1966, s.45). *n ' 'ny kwyrwp 'wk . . . q 'myldyl ' (AY 619, 16) 'onu görür görmez . . . fırlatıldılar.' S. Tezcan'ın '. . . habt Ihr die *abhişeka*-Weihe empfangen und . . .' diye tercüme ettiği *abişik-lıġ alqış alıp oq* cümlesini herhalde 'tahta geçer geçmez' şeklinde anlamamız lâzım (bk. S. Tezcan, a.e., s. 70-71, str. 1008-1009). Şu misâl de çok ilgi çekici: *anın tınlġlar öpke nızbanıların ıya basa umadın oq . . . tegzinürler* 'bu yüzden canlılar, ihtiraslarını yenemedikleri sürece . . . dolanırlar' (TT II,2[B], str. 72-79).

Bilindiği gibi ET'den itibâren *-duq* eki, isim, sıfat ve yardımcı cümle yüklemi olarak yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Fakat bunların dışında ve bunlarla birlikte yan yana oldukça eski metinlerde bir de 'tarz ve zaman yardımcı cümlesi' teşkilinde kullanıldığını görüyoruz. Bu kullanış tarzı, şimdiye kadar hemen hiç dikkati çekmemiş ve hep ana cümlenin yüklemi olarak talakki edilmiştir (bk. meselâ AGr. 224, 3); buna sebep de, herhalde bu fonksiyonun daha ET devrinde bir iki müphem örnek dışında tamâmiyle ortadan kalkmış olmasıdır.

Şimdi Irk Bitig, kitâbeler ve Mani metinlerinde bulabildiğim şu bir kaç misâli dikkatle gözden geçirelim:

1. qañ yorıp el-teris qaġanqa *adrılmaduq, yañılmaduq* teñri bilge qaġanta adrılmalım, azmalım tiyin ança ötledim '*nasıl* baba(mız) hareket edip El-Teris Kağan'dan *ayrılmamış* ve *ona ihânet etmemis ise* biz de Tanrı Bilge Kağan'dan ayrılmayalım, inhiraf etmiyelim diye böyle tavsiye ettim' (bk. T. Tekin, Ongin, R 3; s. 256, İngilizcesi, s. 292'de *-duq* ana cümlenin yüklemi olarak alınmış ve bir de nedense eksik tercüme edilmiş).

2. oyma er oğlanın kişisin tutuġ urupan usıç oyġalı barmış oğlın kişisin *utuzmadq* yana toquzon boş qoy utmış 'bir kumarbaz, çocuklarını ve karısını ortaya koyup kumar oynamış. Çocuklarını ve karısını *kaybetmediği gibi* üstüne bir de doksan tâne sâhipsiz koyun kazanmış.'[8]

3. qamış ara qalmış. teñri *unamdq* avınçu qatun bolzun 'kamışlıkta kalmış. Tanrı *tasvip etmediği halde* câriye, kıraliçe olsun!'

4. tün tirlmiş . . . - de skz oġz toqz ttr *qlmduq* (i)ki yñıqa kün togru süñşdm '. . . geceleyin toplanmışlar, . . . -'da Sekiz Oguz Tokuz Tatar *kalmayınca* ayın ikisinde sabahleyin savaştım.' (G. J. Ramstedt, Zwei Uigurische Runeninschriften in der Nord-Mongolei, Helsinki 1913, s. 17, O.1).

5. bodi-sw-tg'in . . . kntü toy-ıngaru kirep kimke (n)ng söz *birmetin* amru bosanu saqnu olurmış . . qangı xan ögi qatun eşidip ekün kel'-ip oğlınga neçe ai-tsar nng kiginç *birmedük* . . ol ö-dün şntudn xan . . . atlġları-nga qatġ-qı-yan ai-mış. 'Bodhisattva-şehzâde . . . kendi şehrine girip kimseyle hiç *konuşmadan* öylece dertlenip tasalanıp kalmış. Hükümdar babası, kıraliçe anası bunu duyunca her ikisi de gelmişler. Oğullarına ne söyledilerse, o (bunlara) hiç cevap *vermeyince*; o zaman hükümdar Şantudan . . . asîlzâdelerine kesin olarak demiş ki . . .' (W. Bang, Manichaeische Erzaehler, Le Muséon XLIV, Louvain 1931, s. 8, str. 19-32).

En eski belgelerde bulabildiğim bu beş misâlin hep olumsuz *-maduq* şeklini ihtivâ etmesi, herhangi bir hal eki, şahıs ve iyelik eki ile her hangi bir edat refakatinde bulunmayışı bir tesâdüf eseri olmasa gerek. Eğer bu tahmin doğru ise, o takdirde *-maduq*'un içinde *-p oq*'un menfî şekli olarak bir **-mati+oq* zarf-fiilini bulmamız yanlış olmaz sanırım. Bunun daha ET devrinde tarz ve zaman ifâde eden yardımcı cümle teşkil etme fonksiyonu, yalnız böyle olumsuz şekle ve eksiz hâle inhisar etmemiştir. Önce yanlış bölünmeyle **-ma-tuq (< *-ti oq)* şeklinde ayrılmış ve özne belirleyicisi olarak gelen iyelik ekleriyle, yardımcı cümle cinsini belirleyici olarak da muhtelif edatlarla (*üçün, ötrü* vb.) ve hal ekleriye (*+ ta, + tin* vb.) birleştirilmiş, ayrıca sıfat tamlaması teşkil etmiştir.

[8] Irk Bitig XXIX, H. N. Orkun, ETY II, İstanbul 1939, s. 80; son olarak bk. bir de M. Erdal, TDAY 1978.

-p'in *(-pan+in)* olumsuzu olan *-mati(n)* zarf-fiilini de (bk. not XLII,2), fonksiyonları bakımından (zaman-tarz yardımcı cümleleri) yukarıdaki şekillerle birlikte mutalâa edecek olursak şöyle bir şema elde ederiz:

-p oq	*-e [-u birle] ök*
*-maduq (< *-mati oq)*	*-payaq (< *-ma-ya oq)*
-madın oq	

Modern devirlerde *-payaq* şekli Kırgızcada görülüyor: *kün batpayaq* 'henüz güneş batmadan önce'; *siziñ üstiñgizge tüspeyek* 'henüz üzerinize düşmeden önce.'[9]

Son olarak yukarıdaki misallerde şu hususu müşâhede ediyoruz: Yardımcı cümle ile ana cümlenin özneleri aynı olduğu zaman *-madın*, ayrı olduğu zaman ise *-maduq* kullanılmaktadır—bilhassa yukarıdaki 5. misalde her iki şeklin bu usûle göre yan yana kullanıldığını görüyoruz; fakat ikinci misâldeki *utuzmaduq* bir istisnâ teşkil ediyor. Belki de bunun sebebi, *utuz-*'un faktitif-tranzitif oluşudur. Bu sonuncu müşâhedeyi şöyle bir şema ile ifâde edebiliriz:

Olumlu	Olumsuz	
-p oq (özneler farksız)	1) *-mati+n*	(özneler aynı)
	2) *-maduq (< *-mati+oq)*	(özneler ayrı)

VI Çince ve Sanskrit metin ile karşılaştırdığımızda VI,1-2 cümlesi ile VI,3-4 cümlesinin aynı fâile sâhip olması gerekirdi: 'onlar' yani 'hükümdarlar.' Halbuki metnimizde iki ayrı fâil bulunuyor: *yalanguqlar - tengriler*. Bu iki fâili oldukları gibi alırsak cümlelerden hiç bir mana çıkmaz. Onun için herikisini de 'onlar = hükümdarlar' olarak tercüme ettim.

VI,2 *y 'q ' y lnkwzyn* ''yapa yalnız.' Maitrisimit'te iki yerde geçiyor 35 r4. 116,26. 119,16. Benzer anlamdaki bir *yapa* kelimesini S. Tezcan diğer metinlerden derleyip bir araya getirmiş (BT III, not 276). R 549,8'deki *s 'c 'yı* aslından kontrol edemediğim için ne olduğu hakkında bir şey söyliyemiyorum. Fakat B iii v,3 satırında görülen *q* harfinin bir parçası ve yukarıda zikredilen Maitrisimit'teki açık yazılış bunun *y 'q '* olacağını göstermektedir. Bununla beraber başka iştikakları bilinmediği için menşei hakkında bir fikir yürütmek mümkün değildir.

VII,1 *kwyz 'dcy*. Bu kelimenin iştikakları Larry V. Clark tarafından bir araya getirilmiş ve öteden beri münâkaşalı olan bazı kelimeler, aynı kelime âilesi içerisine dâhil edilmiştir.[10] L. V. Clark'ın etimolojisi ve muhtelif iştikaklar arasındaki ilişki çok doğrudur; ancak ben burada bir iki ilâve yapmak istiyorum:

1. EDCT 709a'dan naklen zikredilen *küg* herhalde *küh (< *kü-k)* okunmalı: *kük yılqı* 'kendi başına yayılan hayvan.' Aynı yerde, herhalde *küg* okunmasını teyit için, Kazakçadan *küy* delil olarak getirilmiş, fakat bu herhalde *küḍez-* 'beklemek, muhafaza etmek' iştikakının içindeki bir **küd* isminin modern şekli olsa gerek (< **kü-ḍ*; CTD III, s. 112'de bu *küḍez-, köz* 'göz' altında mütalâa edilmiş, bence doğru değil!). Öte yandan L. V. Clark bunu < *kü-d-ez-* biçiminde izah ediyor ki böyle bir izahı anlamak güç; halbuki **kü-d+e-z-* (faktitif eki olarak *-z-* bilinen bir ektir) şeklinde düşünülmeliydi.

2. Kökün gerçekten *-t-* iştikakı yanında bir de *-d-* iştikakının mevcut olduğu muhakkak. Aksi takdirde Kırgızcadaki *küydür- (< *küd-tür-)* 'bekletmek' (K. K. Yudahin, Kırgız Sözlüğü, Ankara 1945-48, s. 544), Kazakçadaki *mal küydü* 'hayvanlar iyi beslendi' (WB II, 1418) şekilleri anlaşılmazdı. Ayrıca CTD III, s. 112 *küḍ-* kökünü açıkça kaydediyor.

3. 'himâye' manasındaki *küzünç* (M II, 8,17) dolambaçlı yola gitmeden < **kü-z-ünç* biçiminde izah edilebilirdi.

IX,4 *ɬksynd 'cy 'wyz ɬkc ' t þc '* kelime manasıyla 'tahakküm altına alan kendi güç ve irâdesine göre' (krş. J. Nobel, s. 285).

[9] Bk. W. Bang, Das negative Verbum der türkischen Sprachen, SBAW, 1923, s. 131. TDAY 1961, s. 26'daki misaller de bunu destekliyor.

[10] L. V. Clark, The Manichean Turkic *Pothi-Book*, AoF IX, Berlin, 1982, 145-218; 198-199.

X,4 *'hy t'k 'wk* Çincesinde buna herhalde 'weiterhin' kelimesinin karşılığı tekabül ediyor (bk. J. Nobel, s. 286). Uygurcasında kastedilen şey herhalde 'ana rahmine girmeden önce korudukları' gibi olmalıdır.

XII,1 *'wtwz 'rtwq y 'wyc 'wynky . . tnkry yyr y nynk 'rklyky . .* Buradaki *öngi* ne demek? *'rklyky* kelimesiyle bir ilgisi olabileceğini düşünerek 'otuzüç(ün) ileri gelenleri' diye tercüme ettim.

XIV,3 *'ryk y'Bq'n.* Birinci kelimede bir imlâ hatası olmalı. B. eksik olduğu için kontrol mümkün olmadı. Diğer metinlerde hep *'yryk* şeklinde geçiyor. Maitrisimit'te bir de *yyryk* şekli var(bk. BT IX). *-ig* ismi yolu ile ve *irmeksizin yalqmaqsızın* 'bıkmadan' şekline bakarak (TT VI, not 452) **ir-/yir-* 'aşağılamak, kötü görmek' kökünü düşünebiliriz (y'li şekli bugün türkiye Türkçesinde yaşıyor: *yer-* 'bir kimseyi kötü görmek, hor görmek'). *yirü-* 'bozulmak, çürümek' (TT II B 15) herhalde **yir+ü-* şeklinde düşünülmelidir (bunun *çürü-* ile ilgisi hakkında bk. TT II B 15 not). Buna göre **i- / *yi-* şeklinde açık tek heceli köke ulaşırız: 1. **i-r- / *yi-r-*, 2. **i-r+ / *yi-r-+*. Anlaşıldığına göre açık tek heceli kökün bu *-r- / -r* dışında bir başka iştikakı görünmüyor ve türetmeler hep bu sonuncuya dayanıyor: *irinç / irinçü* 'bedbaht, hata,' *irin-tür-* 'bedbaht kılmak.' *-r-*'den sonraki iştikak dönüşlülüktür: **ir-in-* yani '*kötü, bozuk olmak, *kötüleşmek.' Son zamanlarda ortaya çıkan bir başka iştikakı için bk. ZDMG 133, 1983, s. 271-272; brahmi yazısıyla: *erintisiz* 'untadelig' < **erin-ti.*

Bu noktadan itibaren bir Budist için anlam kayması kolaylaşır: > 'hata, günah' *irinç / irinçü.* Buradan *irinç+ke-* '*hataya, günaha bakıp bir şey duymak' > 'acımak,' tıpkı *atqa-n-* (< **ad+qa-n-)* '*isme, maddeye bakıp onun gibi olmak' > 'maddeye bağlanmak' gibi.[11]

y'Bq'n 'a gelince bunu da her halde < **yab-ıġ+a-n* şeklinde düşünmemiz gerekecek. Krş. *yabız / yavız* 'kötü' (< **yab-ız), yablaq / yavlaq* (< **yab-ıl-aq* veya **yab-ıl+a-q).*

XV,XVI Bu iki kıta hakkında bk. J. Nobel'in uzun izahları, s. 286-287, not 7. XVI. kıtada Çince metinde fiil olumsuz: 'kötü amel işlerlerse tanrılar onları korumaz . . . .' Halbuki Tibetçesi Uygurcasıyla aynı: 'iyi ve kötü amel işlerlerse onları korurlar . . . .'

XV,1 *'š'<tw>rlr.* B. yok, R 552,1'deki *'š'rlr* metne uymuyor. 'istifâde ettirilen' ana-baba değil de 'onlar' olduğu için metni böyle tamir etme zarureti vardır: *aşat-*. Çincesinde 'vermek' (J. Nobel, s. 286).

XVII,2 *'tl'm š'r.* B v,11'de . . .*ldl'm* . . . şeklinde. Büyük bir ihtimâlle burada *'dl'* fiili söz konusudur.: *ed+le-* 'faydalı bir şeye dönüşmek; olmak.' Karahanlıcadaki şu iştikaklarından '*ıslah etmek, düzene sokmak' anlamı çıkıyor': *eḍlet-, eḍlel-, eḍlen-* (bk. EDCT 58ab).

'ww kwyr-'ü P. Zieme 1 şubat 1986 tarihli mektubunda şöyle izah ediyor: 'uyku görmek' yani 'uyuyarak, ihmâl ederek.' Ayrıca bunu, *pwš 'yd-*'ın ''anlam variyantı'' olarak telakki etmek istiyor.

XVIII,1 *q'tyrm'š'r.* Manası, bunun arkasından gelen *tyt-*in manasıyla aynı, veya ona benzer olmalıdır: 'engel olmak, önüne geçmek, tahdit etmek.' R. 'nin *qwtwr-* şeklinde okuyuşu ya *qodur-* 'zahmete girmek' yahut da *qutur-* 'dökmek, akıtmak' olabileceği için doğru değildir (bk. EDCT 605a). B'de

[11] Bu sonuncuya *(ad+qa-n-)* itiraz edilmiştir; ZDMG 133, 1983, s. 279 vd. Birinci itiraz şudur ''. . . **ad+qa-n-* etimolojisi bizi, Uygurların Budist deyimlerini ifâde ederken müstakil hareket ettikleri düşüncesine götürür ki bunun başka delilleri yoktur . . . .'' Bu itirazın dayandığı tesbit doğrudur. Diğer itiraz ise, *-n-* dönüşlülük şeklinin, *atqan-* fiilinin geçişli kullanışlarına uymadığı tarzındadır (bk. a.y. 280). Bu itirazlar makul görünüyor fakat beni, *ad* 'isim, dış dünya' ile birleştirmeye sevkeden şu ibâre olmuştu: *biş ajun ol tip atqanmazlar, yapşınmazlar* (bk. TTVI, not 462). Görüldüğü gibi buradaki *biş ajun* muhteva bakımından **ad* 'isim, dış dünya' ile birleştirilebilir. *-n-*'ye gelince, bunu skr. *alamb-* 'daya-n-mak' ile tevsik etmek mümkün değil mi? (bk. a.y. 278). Sonra, yeni ve sun'î iştikaklardan her zaman semantik saydamlık beklenebilir mi?

bu kısım olmadığından *tıd-* fiilinin manasına uygun bir fiil aramak gerekecektir. Kâşğarî'de şu fiilleri buluyoruz:

1. *qatar-* 'geri çevirmek, döndürmek.' Hakaniyye türkçesinde böyle olduğunu söyliyen Kâşğarî, Oğuzların bunu *qaytar-* şeklinde kullandıklarını kaydediyor (EDCT 604b, 675ab; CTD II 249; aş. bk.).
2. *qaḍır-* 'bükmek, çevirmek, karşı koymak' (EDCT 604b; CTD II,3).
3. *qaḍıt-* 'geri dönmek' (EDCT 597a).

Son iki fiilin etimolojisi açık; her ikisi de **qaḍ-* (< **qa-d-; to-ḍ-, qo-ḍ-* vb.) diye mevcut olmayan bir kökten türetilmiş olmalıdır. Bunlardan *-ir-* faktitif-tranzitiflik fonksiyonunu XI. yy'da canlı tuttuğu halde *-it-* iştikakı bu fonksiyonunu tamâmiyle kaybetmiş görünüyor. *qatar-* şekline gelince, yalnız Kâşğarî 'nin kaydettiği bu fiil herhalde **qaḍtar- (< *qaḍ-ıt-ar-)* gibi bir ikinci iştikaktan çıkmış olmalıdır. Buradaki *-ar-*, yukarıda da işâret edildiği gibi, faktitiflik fonksiyonunu kaybeden *-it-* iştikakından faktitiflik için genişletilmiştir. Bu durumda 'Oğuzların bunu *qaytar-* şeklinde kullanmaları' kendiliğinden izah edilmiş oluyor, zira *-ḍ, -ḍ- > y* değişmesi Oğuzca için Kâşğarî tarafından bol örneklerle tesbit edilmiş bulunuyor.[12]

Metnimizde R.'nin *qwtwrm'š'r* okuyuşunu *q'tyrm'š'r* biçiminde değiştirip *qaḍırmasar* olarak anlamak ve 'karşı koymak' manasını vermek herhalde yanlış olmaz sanırım. Bu suretle Çince metindeki 'abhalten' fiilini Uygurca metnimiz iki fiille karşılamış oluyor: *qadır- tıd-* 'karşı koymak, engellemek.'

XVIII,2,3 *'w'r < er-* (BT I, B 111, BT III). Aynı şekilde *twrw twrw < tur-*. Fakat bu sonuncusunu bir başka metinde göremedim.

XX,1 Çincesi değişik 'Bu suretle bey, beyliğe zarar verir' (J. Nobel, s. 287).

XXIII,1 *'wqwrswz yyqsyz* 'zamansız ve münâsebetsiz' (krş. bir de XLVII,1 *'ycqynqw 'wqry yyqy*). BOH XXVII, Budapest 1980, s. 142'de *yyq*'ı, berâber geldiği *y'r'q*'a bakarak 'günstige Gelegenheit' diye tercüme etmiştim. Bu tereddüte lüzum yoktu, zira kelime Ş. Süleyman Efendi-yi Buhârî'de *yığ* şeklinde kaydedilmiş ve 'hâzır, müheyyâ, âmâde' olarak manalandırılmıştır (bk. *Lügat-i Çagatay ve Türkî-i Osmânî*, İstanbul 1298, s. 312). Ayrıca bk. S. Tezcan, BT III, 1974, s. 107; ZDMG, 1982, s. 347. Aşağıdaki dörtlükteki (XLVII,1) 'tahtı elden çıkarma zamanı ve sırası' misâli bu *yyq*'ın rüzgârla ilgisinin zarûrî olmadığını gösteriyor; bir de LXVIII,1'de 'rüzgâr,' *twyz k'zyklyk 'wydync'* 'esiyor.'

XXIII,2 *. . . y'qmwr y'qyp q'ḍyywr* 'yağmur yağar ve donar.' *q'ḍy-* < *qaḍ+ı-* '*kar ve doluya dönüşmek.' *qaḍ* 'kar fırtınası' (CTD III, 122; EDCT 593a), sonraki devirlerde *qay* 'sulu sepken, dolu ve sağanak yağmur' olur (bk. TTS). Ayrıca CTD III,122'de bir de *qaḍ-* fiili var: 'kar fırtınasından donmak.' Bir de buraya, kitâbelerden beri hemen her yerde ve devirde kullanılan *qar* kelimesini ekleyebiliriz; buna göre aş. yk. 'sertleşmek, donmak' manalarına gelebilen bir **qa-* fiil kökü tasavvur edebiliriz. Buradan şu iştikaklar buraya bağlanabilir:

qa-ḍ 'kar fırtınası' > *qay* 'dolu, sağanak' (bu *-ḍ* için krş. **bo-ḍ* > *boy* 'kabîle').
qa-r (-r geniş zaman isim-fiili) 'kar.'
qa-ḍ-ı 'kar fırtınasından donmak' (krş. *to-ḍ-* 'doymak,' *qo-ḍ-* 'koymak' vb.).
qa-t- 'sertleşmek, katılaşmak' (EDCT 595a). *qaḍ-ır* (-r geniş zaman isim-fiili) 'sert, katı, tehlikeli' vb. G. Doerfer'in, 'bu kelime Türkçe ile izah edilemez' diye verdiği hüküm, aşırı tedbirli olma endişesinden ileri geliyor (bk. TMEN III, s. 378). Halbuki kökün *(*qa-)* ve gövdelerin *(qa-d-, qa-t-)* anlamlarında bir' *yumuşaklıktan sertliğe geçme' eylemi açıkça görülüyor.

Metnimizde *q'dy-* filinin kullanışı çok ilgi çekicidir: 'yağmur yağar, sonra yersiz ve zamansız *doluya *dönüşür.' Çincesinde ve Sanskritçesinde bu fiilin karşılığı yok: 'yağmur zamansız yağar . . . .'

[12] Sir G. Clauson'un EDCT 674b'de bunu *qay-* ile birleştirmesi, hem seslerin tarihî gelişmesi, hem de mana bakımından doğru görünmüyor: *d > y* Uygurca için söz konusu olamıyacağı gibi *qay-* 'meyletmek' manasına geliyor. Ayrıca TTVI 41-42 misâli her bakımdan şüphe edilmesi gereken bir misâldir. CTD III, 122-123'deki **qaḍ-* isâbetli bir tesbittir.

XXIII,4 'güneş ve ay tutulur, aydınlığı gider.' ZDMG (1982), s. 347'de J. P. Laut'a atfedilen âlimâne mütalâa, Mo. 13.314,24'deki *naran saran raxu-da barigdan gerel-ber ügey* ifâdesiyle doğrulanıyor.

XXIV,1 *pyş twyrlwk ỿ t ḫyq* 'beş türlü bitki' yani 'kenevir, darı, pirinç, buğday ve bakla' (bk. ZDMG 132, 1982, d. 347).

XXIV,2 *twyşy t ḫmy*. Bu terkip görebildiğim kadarıyla yalnız Maitrisimit'te geçiyor (bk. BT IX): *pwrq ḫnnynk ş ẓ ḫlq ywrtkwnynt ' twyş t ḫm yyq-* (167 v 31) 'Buddha akîdesinin harmanında *tahıl tânesi ve *tohum biriktirmek' *t ḫymyş ỿ t ḫ ql'qy twyşlwk t ḫmlq pwlwr* (109,8) 'ekili ekin tarlası mahsûl verir.' 152 v 27'deki misâl işe mecâzî manadadır. *t ḫm* kelimesinin nereden geldiği hakkında bir şey bilmiyorum. Ünlüsü, yukarıdaki *-lq* ekinden anlaşıldığına göre *a* olmalıdır. *twyş yymyş* ile *twyş t ḫm* arasında nasıl bir fark olduğu kesin değil ise de yukarıdaki misâllerden anlaşıldığına göre *twyş t ḫm* ile 'tâne, tohum' kastedilmiştir. Bu takdirde *twyş yymyş* 'meyva' için kullanılmış oluyor.

XXVI,1 *p ştynky ywmqyn yyqyl-*. Buradaki ilk kelime umumiyetle hep *-q-* ile yazıldığı halde burada *-k-* ile yazılmış; sonra hep sıfat olarak kullandıldığı halde burada sıfat değil!

XXVII Çincesinde tanrıların konuşmaları XXVII. dörtlüğün sonuna kadar devam eder. Fakat Uygurcasında XXVII,1'in sonunda biter.

XXVII,1 *yyncwynwr* (R. *ywncy-*). Kâşgarî'de şu şekilleri buluyoruz *yunçi-* 'durumu kötüleşmek,' *yunçit-* 'kötülük yapmak, zarar vermek,' *yunçiġ* 'zayıf' (CTD III, 234). Berlin yazmasında *yyncw-* şeklinde olduğu halde, R'de, Kâşgarî'deki gibi *ywnçy-* şeklindedir. Ama Berlin yazması XXIX. dörtlükte bu defa *yyncy-* okuyor. Hangisinin aslî olduğu hakkında kesin bir şey söylenemiyor. Fiilin etimolojisi nasıl yapılacak? *yinçge* ile bir ilgisi var mı? Varsa nasıl?

XXVIII Çincesinde şöyle 'hükümdar, usûlsüz kanunlarla insanları idâre ettiği ve bu (kanunlar) da ülkede yayıldığı için . . .' (J. Nobel, 288). Burada 'idâre etmek' J. Nobel'in yorumu oluyor, asıl metinde kelime manasında 'belehren' (yani 'öğretmek') bulunduğunu J. Nobel dipnotunda belirtiyor (bk. J. Nobel, s. 288, not 1). Uygurcasındaki *wytkwr-* 'öğretmek' manasında ama 'insanlar' cümlenin nesnesi değil de *ḫm ẓ y 'Byz twyrw* nesne olarak görünüyor. Bu durumda 'kişiler' ve 'kanunlar,' 'yayılır' yükleminin öznesi durumunda görünüyor. Herhalde burada 'yayılır'ın öznesi, sadece 'kanunlar' olmalıdır. O zaman da 'insanlar' *wytkwrm k* fiilinin öznesi olur ki bu takdirde Çinceden Uygurcaya yapılan tercümede bir bozukluk olduğunu kabul etmemiz gerekir.

XXIX Bu dörtlüğün ilk mısraındaki şart cümlesi ne Çincesinde var ne Sanskritçesinde. Uygur mütercim, üç hâdiseyi birinci hâdiseye şartlı olarak bağlamış: 'tanrılar, beyi, ülkeyi gözetmezse: 1. diğer tanrılar terkederler, 2. ülke yıkılır, 3. hükümdar ıstırap çeker.

XXXI,4 *pwlq ḳ* 'kargaşalık' İştikakları için bk. EDCT 336 vd.: *bulġa-, bulġa-ş-, bulġa-n-, bulġa-ş-*. Anadolu'daki *bula-* ve *bula-n-* şekilleri için bk. TTS 687 vd. Bütün bu şekillerin altında önce bir **bul-uġ* yatıyor. Buradan tabiî olarak bir **bu-l-* 'un varlığını düşünmemiz mümkündür. Bu da acaba çok eski ve fonksiyonunu daha ET devresinde kaybetmiş bir pasif midir? (**qı-l-* artık böyle hissedilmediği için Tonyukuk *qılıntım* diyor (T. Tekin, s. 249, W1). *-l-* iştikakının yanı sıra bir de *-ş-* iştikakını buluyoruz: *buş-* 'kızmak, öfkelenmek' *buşak* 'kızgın adam' (EDCT 377,379). Anadolu Türkçesindeki *buşu* 'öfke' (TTS 720), eski bir **buş-uġ* şeklinin varlığını düşündürüyor. *bulıt* 'bulut' kelimesini 'havanın bozulması' düşüncesinden hareket ederek bu köke bağlamamız mümkün müdür? Yani: **bu-l-ıt*! Anadolu'daki *buġ* 'buğu, buhar' ve buradan *bugunak, buganak* 'sağnak yağmur' kelimeleri de acaba buraya yani tek ve açık heceli fiil kökü **bu-* 'ya bağlanabilir mi < **bu-g+* ?

XXXIII,1 *s ḫcq ḳ* < *sancıq-aq* 'silâh' (cf. CTD II 75 *sançıq-* 'vurmak, bıçak saplamak'). Bundan kasit tabiî 'düşmanlar' olmalı, zira Çincesinde de kelime manasıyla 'düşmanlar' (J. Nobel, 288, not 3). *py pyçqwn*. Sondaki *+n* vâsıta h. olup manası 'silâh altında zamansız (yani: 'her an'?) insanlar ölür.' *ḫm ẓ twrq*. Metinde (R. 555,11) *twrwn* şeklinde ama böyle bir kelime bulunmadığı için şüpheyle *twrq* şeklinde değiştirdim: 'uzun zaman,' *ḫm ẓ* de bunun sıfatı olduğuna göre '*mevcut olmayan uzun zaman' yani 'hemen, her an' anlamı ortaya çıkar.

XXXIV,1 *pwyrwq* 'vezir.' Rütbece bunun altında *ỿn ḫnc* geliyor. *y ḳyn y ḳwq* 'samimî, yakın' sıfatlarına bakarak *ỿn ḫc* kelimesini 'sır kâtibi, sırdaş' manasında 'musâhip' ile tercüme ettim.

XXXV,4 *y ẓwql ḫ* bk. EDCT 986 'cezalandırmak, suçlamak; tevkif etmek' (krş. J. Nobel 289 ve EDCT 986). Asıl manası 'günah' olan *yazuq*'un etimolojisi ve *yaz-* 'yazı yazmak' ile ilgisi üzerinde bir başka münâsebetle duracağım.

XXXVII,4 *yyr y ḳy qwdy cwyk ḫr* Sanskritçe metinde dörtlük şöyle: 'Kanunsuzlar makbul olursa üç şey bozulur gider: İyi yani âdil kanunun tadı ve gücü, canlıların gücü ve dünyanın tadı *(= pṛthivīrasaḥ)*.' Böylece Uygurca ve Çince metinde 'yer yüzünün yağı' ile 'dünyanın tadı' kastedilmiş oluyor.

XLI,2 *ỿlyncw* < **il-inçü, ilin-* 'ilgilenmek, alâkalanmak, cezbedilmek' ve *il-* 'bağlamak, takmak.' Her ne kadar bu sonuncusu geçişli bir fiil durumunda ise de iştikaklarından *ilik* 'düğme, yaka' hâlâ daha eski pasiflik fonksiyonunu muhafaza etmektedir: < *bağlanmış' (bk. DS VII, s. 2523; diğer iştikakları şöyle: *ili* 'gelişi güzel dikiş' < **il-ig*, a.y. 2522, *ilme, ilmek* 'düğüm, ilmik' TTS 2063, 2064). Fakat daha ET devresinde pasiflik fonksiyonu kaybolduğu için *il-in-* teşkil edilmiştir; benzeri misâller için bk. yk. not XXXI,4 **bu-l-, bulġa-n-, qil-, qıl-in-*. Buna göre **i-l-* biçiminde düşünebiliriz ve burada ET devresinde muhtelif iştikaklarıyla kendini muhafaza etmiş olan bir **i-* 'takip etmek, sıraya girmek' fiil kökünü bulabiliriz. Bilinen iştikakları şunlar: *iz* 'iz' (*üzengi* kelimesinin bununla ilgisi hk. bk. Ş. Tekin, TUBA 9, s. 237-241), *iyin* 'göre' yani 'takip ederek,' *it- (< i-t-)* 'tanzîm etmek, sıraya koymak' (diğer iştikakları için bk. *it-iġ* 'süs, tezyînat' *it-in-* 'düzene sokulmak, tanzîm olunmak')—bu faktitif *-t-* için bir başka misâl de *sat-* 'satmak' gösterilebilir: < **sa-t-* '*mıkdarını veya sayısını hesaplamak' > 'satmak' (krş. *sa-* 'düşünmek,' *say-, san-, sayı* ve aynı anlamda Ortaasyada *san* vb.).

Bütün bu misâller gösteriyor ki açık tek heceli fiil köklerinin kaderi daha ET devresinde çizilmiştir: Yani bunların kullanış alanı daralmış ve yerlerini ya *-l-, -n-, -ş-* gibi fiil çatı ekleriyle genişletilmiş iştikaklarına yani fiil gövdelerine, yahut da aynı kökten çıkmış muhtelif isimlerden *+a-, +la-, +sa-* vb. gibi eklerle genişletilmiş ikinci dereceden fiillere terketmişlerdir.[13]

Bu münâsebetle, şimdilik şu misâlleri sıralamakla yetinmek istiyorum:

ba- 'bağlamak,' *ba-ġ+la-, ba-l-* ve bu sonuncusundan *bal-ıq* '*birbirine bağlanmış raptedilmiş' > 'duvar' (tuğlaların üst üste yığılması kastedilerek) yani 'kale, hisar' ve buradan kelimenin malûm manası 'şehir' ortaya çıkıyor (*balıq* kelimesi üzerinde bir başka münâsebetle durulacaktır).

bol- < **bo-l-* 'olmak, meydana gelmek, vücûda gelmek,' *bo-d* (> *boy* 'kabîle') ve buradan tabiî olarak *bodun*! (*bodun boqun* 'millet, halk' terkibinde karşımıza çıkan ve müstakil olarak hiç kullanılmamış olan *boqun* kelimesini de aynı âileye dâhil edebiliriz: **bo-q*, 'pislik' manasına gelen diğer kelime yüzünden kendisini belki de *bod* kelimesine terketmiştir, halbuki meçhul bir isim-fiil olarak 'yaratılmış, vücûda gelmiş' manasında **boq*, söylenmek istenene *bod*'dan daha münâsip düşerdi.)

u- 'muktedir olmak,' *u-n-* (krş. R. R. Arab, 'Atabetü'l-Ḥaḳâyıḳ: *un-ar+ça* 'elimden geldiğince'), *u-q-* 'anlamak.'

kö-l- 'bağlamak, raptetmek' (EDCT 715b). EDCT 708'de kaydedilmiş olan *kök* (1-4) kelimesinin dördünü de buraya bağlamak mümkündür: < **kö-k* 1. 'kök, asıl': bir yere bağlanmakla ilgili, 2. 'çadırın tahta kafesini tutturan ince kayış,' 3. 'dikiş,' 4. 'gök yüzü' (Mana bakımından bunun bir paralelini Batıda buluyoruz, şöyleki Almanca *das Firmament* 'gök yüzü' demek olup Latince *firmamentum* 'muhkemleştirme vâsıtası, dayak' kelimesiyle ilgilidir). Bu suretle **kö-k* '*bağlanmış' manasında bir isim olur. Acaba *kök türk*'dekini de buraya dâhil edip '*bağlanmış,* aslı esası olan, köklü' olarak telakki edebilir miyiz?[14] 'mâvi' rengin ortaya çıkması nisbeten sonraki devirlere âittir!

---

[13] Bu konuda şimdilik bk. S. Tezcan, *Eski Uygurca Hsüan Tsang Biyografisi X. Bölüm*, Ankara 1975 (Basılmamış doçentlik tezi), s. 92-93.

[14] Bir yerde geçiyor: *ikin ara idi oqsız kök türk ança olurur ermiş* 'ikisinin arasında tamâmiyle teşkilâtsız (fakat) *aslı esasıolan Türkler böylece yaşıyorlardı' (T. Tekin, s. 232 E 3; tercüme isâbetsiz:

to-l- 'dolmak,' *to-q* 'doymuş, tok,' *to-ḍ-* (>) 'doymak.'

qo-n-, *qo-ḍ-* (>) 'koymak' ve *qo-ş-* 'hayvan(lar)ı nakil vâsıtasının önüne koymak' da buraya âit olmalı.

XLII,1 *q 'B' / q 'Bl'* 'sebze,' özellikle 'lâhana'? 17. asra âit Çince-Uygurca lügatte bu kelimenin karşılığı 'kurbağa otu, soğulcan otu' olarak verilmiş.[15] L. Ligeti, burada W. Radloff'a atıf yaparak *qaula* şekilini kaydediyor: 'sebze.' Krş. ayrıca Maiytrisimit *q 'B '; q 'B 'lyq* (BT IX, 1980).

XLII,2 *'hc'n 'hc'n < ança+n* 'gittikçe, yavaş yavaş.' Bir de Hüan-tsang biyografisinde geçiyor.[16]

Gerek vâsıta h. eki *+(I)n* 'in kendisi, gerekse bunun daha çok zarf olarak kullanılan *-(y)In* ile ilgisi hakkında muhtelif görüşler ileri sürülmüştür.[17]

Türkçede birçok ekin, vaktiyle birer müstakil kelime olduklarını ve bunların zaman içinde bir evvelki kelimeyle birleşip asıl kelime manasını kaybederek, belli bir gramer kategorisini ifade edebilmek için ekleşip genelleştiğini biliyoruz. Fakat bunun doğruluğunu her ekte deneyip ispat etmemiz bugün için mümkün değil ise de, bu konuda şu hususları müşâhede ile tesbit edebiliyoruz:

1. Ekleşme olayını bugünkü Türkiye Türkçesinde çifte şekillerde kesin olarak görmek mümkündür: *güzel idim / güzeldim, gelmiş isem / gelmişsem, gelecek idim / gelecektim, Ahmet ile / Ahmetle.*

Doğruluğu, canlı çifte şekilleriyle ıspat edilebilen bu ekleşme olaylarında vurgu, Türkçede vurgu kaidesinin tersine, dâima sondan bir evvelki hecenin üzerinde bulunuyor: *güzêldim, gelecêktim, Ahmêtle. . .*

2. Bugün artık çifte kullanışları bulunmayan bazı şekillerde de vurgu aynı yerdedir; yani sondan bir evvelki hecededir: *gelírim, gelírsin; gelmíşim, gelmíşsin; güzêlim; âçtır* vb. Gerçekten de Türkçenin tarihî devirlerine baktığımız zaman bu misâllerde de açıkça bir ekleşme olayının varlığını müşâhede edebiliriz: *< *gelir mn, - sn; < *gelmiş mn, - sn;< *güzel (erür) mn; < aç durur* (Tabiî, 'benim güzelim' manasındaki *güzelím*'de bir ekleşme olayı söz konusu değildir; ayrıca ünlem ifâde eden *güzêlim* söyleyişinin de ekleşme ile ilgisi yoktur!).

O halde vurgunun sâbit bir şekilde, sondan bir evvelki hecede bulunuşunu, ekleşme olaylarının değişmeyen bir alâmeti olarak kabul edebilirsek, o zaman, sondan bir evvelki hecesi vurgulu olan bütün kelimelerde, son hece morfolojik bir birim olduğu takdirde bu birimi, yani morfemi müstakil bir kelimeden ekleşmiş olarak telakki edebiliriz.[18]

Zaman zarfı olarak kullanılan *yazın, kışın* ve *güzün* kelimelerinde vurgunun sondan bir evvelki hecede olduğunu görürüz: *yázım, kíşım* vb. Öyleyse ötedenberi vâsıta h. eki olarak telakki edilen bu *+(i)n* ekinin müstakil bir kelimeden ekleşerek doğmuş olabileceğini düşünebiliriz. Bu müstakil kelime, ET bir edat olarak kullanılan *iyin* (AGr. 296) 'takip ederek, göre, münâsip' olabilir. Etimolojisi W. Bang'dan beri biliniyor: **i-* 'takip etmek' (krş. **i-n-* 'inmek,' **i-t-* 'tanzim etmek,' **i-l-* 'birleştirmek' ve tabiî **i-z* 'iz' vb. bk. bir de not XLI,2) fiilinden *-(y)in* ekiyle isim ve zarf yapılmıştır (krş. AGr. 234).

'onlar Kök Türkleri (teşkilâtlandırarak) her iki (hudut) arasında hükümdarlık ediyorlardı,' s. 263-264. Belki de BKE_4'teki *iti*, cümleyi böyle anlamaya sevketmiştir; ayrıca bk. EDCT 95b).

[15] L. Ligeti, Un Vocabulaire Sino-Ouigour des Ming, AOH XIX, 2, Budapest 1966, s. 165.

[16] S. Tezcan, *Eski Uygurca Hsüan Tsang Biyografisi X Bölüm*, Ankara 1975, s. 31 (507), Basılmamış Doçentlik tezi.

[17] G. J. Ramstedt, Einführung in die altaische Sprachwissenschaft II, Formenlehre, Helsinki 1952, s. 43. A.v. Gabain, SBAW 1935, not 78 ve StO XIV (5) 1950: Über Ortsbezeichnungen im Alttürkischen, s. 10. M. Räsänen, Materialien zur Morphologie der türkischen Sprachen, StO XXI, Helsinki 1957, s. 69 vd. (muhtelif kaynaklara burada atıflar yapılmış).

[18] Bu genellemeyi Türkiye Türkçesindeki şu hâdise de destekler: Birleşik kelimelerde ve tamlamalarda vurgu birinci kelimenin son hecesindedir. Ekleşme de aslında iki kelimenin böyle belli bir dilbilgisi kaidesine göre yan yana gelmesinden sonra vuku bulur.

Türkçenin, en eski yazılı belgelerinden çok daha önceki bir devrinde, *iyin*, hemen her türlü ismin sonuna getirilmek sûretiyle benzerleri gibi çekim edâtı olarak kullanılmış olabilir ki *iyin* 'in böyle kullanışına halâ ET'de, az da olsa, rastlıyoruz. Bu arada 'yer' ve 'zaman' bildiren kelimelerin sonuna da getirilmiş olacağı tabiîdir. Ancak cümlenin zarf tümleci vazifesini gören bu [yer ve zaman isimleri + *iyin*] terkibinin diğer [isim + *iyin*] terkiplerinden çok daha fazla kullanılacağı da tabiîdir. İşte bu [yer ve zaman isimleri + *iyin*] terkibinin fazla kullanılması neticesinde tabiî olarak bir ekleşme olayı ortaya çıkmış olabilir; şimdi şu misâlleri inceleyelim:

**üst iyin* '*yukarıyı takip ederek, yukarıya göre' > *üstün* 'üst' üstte'

**alt*[19] *iyin* '*aşağıyı takip ederek' > *altın* 'alt, altta'

**oğur iyin* 'zamana, fırsata göre' > *oğrın* '-den dolayı' (Maitrisimit, 153, v14).

**al iyin* '*öne göre, *cepheye bakarak' > *alın* 'alın'

**or iyin* '*yere nazaran' > *orun* 'yer'

**ortu iyin* '*ortaya göre' > *ortun* 'ara, ikisinin arası' (Krş. *orta, ortak, ortanca* vb.)

**yol iyin *yorı-* > *yolun yorı-* 'yoldan gitmek' (Tonyukuk, T. Tekin, s. 251).

**ilk iyin* '*önü takiben' > *ilkin* 'ilkin, birinci olarak'

**öd iyin* '*zamana göre' (AGr. 296) = > *ödün* 'zaman' (> ttü. *öğün*)

Yazılı devre öncesinde vuku bulduğunu tasavvur edebileceğimiz bu ekleşme hâdisesini, bir başka hususî terkip daha da hızlandırmış olmalıdır; bunu da [isim + *iyin* + *er-*][20] şeklinde ifâde edebiliriz; bununla ilgili misâller şunlar:

*[*od ʻuġ iyin saqlanmaq iyin er-] > od ʻuġun saqlanmaqan erengler* (Manichaica III, s.9, str. 7) 'siz uyanık ve tetikte olunuz'

*[*yigit iyin er-] > yigiten ermek* 'genç olmak' (M. III, s.13, str. 17)

*[*çın iyin bışıġ iyin er-] > çının bışıġın ermek* 'doğru olmak' (M. III, s.17, str. 12-13)

*[*küçlüg iyin bdük iyin er-] > küçlügün bdükün erür* 'güçlü ve büyük olur' (M. III, s.17, str. 5-6)

*[. . . *süzük iyin yaruq iyin yaşuq iyin er-] > anang köngüli süzükün yaruqun yaşuqan erür* 'onun kalbi duru, ışıklı ve parlaktır' (M. III, s.22, str. 14-15)

Bilindiği gibi ET'de *-p* zarf-fiilinin olumsuzu *-ma-ti*'dir. *-p*'in *-pan* ve *-panin* şeklindeki genişletilmiş şekline ise olumsuzda *-matin* tekabül ediyor; fakat *-p : -pan(in)* ve *-mati : -matin* çiftlerinin kendi aralarındaki anlam ilişkisi kesin değil.[21] Bunlardan *-mati : -matin* misâlleri az olduğu gibi *-pan(ın)* da daha çok Mani metinlerine inhisar etmektedir. Bu eski Mani metinlerine mahsus *-pan(in)* şeklini muahhar devirlerde sadece Eski Anadolu Türkçesinde buluyoruz: *-UbEn, -UbEni, -UbEnin* (bk. TS, Ekler, s.267).[22]

Acaba *-pan* 'daki *+an* ile, yukarıda izah etmeye çalıştığım *+(i)n* (< *iyin*) vâsıta h. eki arasında bir akrabalık bulmak mümkün müdür? Benzer bir ekleşme olayını [-p + x-]'e tatbik edebilirsek bir akrabalık bulmak mükün olabilir.

---

[19] *+t*'li şekillerle birleşerek *+tn* çıkma h. ekinin buradan geldiği düşünülebilir. Vurgunun *+tin* üzerinde oluşu, *+t* morfeminin işlek olmamasıyla ilgili olduğu gibi birleştiği kelimenin semantik bakımdan saydam olmamasına da bağlıdır. Halbuki *ílkin* kelimesinde vurgu, beklendiği gibi sondan bir evvelki hecededir. Buna karşılık *üstün* ve *alın* kelimelerinde vurgunun sonda bulunuşu, ekin hal eki olmaktan çok yapım eki fonksiyonunu yüklenmiş olmasıyla ilgilidir.

[20] 'Predikatif enstrumental' olarak adlandırılan bu ifâde tarzı genellikle Mani metinlerinde görülür, bu yüzden de *+in* yanında *+an* şekli de vardır; ayrıca *er-* yerine *tur-* da kullanılır; bk. M.I, s.28, str. 25 vd.

[21] misâller için bk. AGr. 231,236 ve s. 215'deki diğer atıflar. Fakat şu misâl bu ilişki hakkında bir fikir verebiliyor: *qılınçım arımadı alqınmadın qalır erser* '(kötü) amellerimden bir kısmı temizlenip arınmadan (geriye) kalacak olursa' (Uigurica II, 79,53).

[22] *-mati* ekinin yerini sonradan *-matin* almış ve yaygınlaşmıştır. Bugün T. Türkçesinde *-madan*, edat ile kullanılmaktadır: *gelmeden evvel.*

Bilindiği gibi Türkçenin eski devirlerinden beri 'aslî yardımcı fiillerin' yanı sıra bir de 'tarifî yardımcı fiiller' kullanılırdı. Bu fiiller ana fiilin sonuna bir zarf-fiil eki aracılığı ile getirilirler ve ana fiilin manasını yakından belirlerler: *bil-, vir-, tur-, yaz-, yorı-, u-* vb. Ana fiil, zarf-fiil eklerinden *-E, -U, -I* yanında bir de pek az olmakla berâber *-p* ekini de alabilir.[23] Eski Anadolu Türkçesi, *-p* ile birleşen yardımcı fiillerin çokluğu ve aynı zamanda bunların aşınmaya ve kalıplaşmaya doğru gitmesi bakımından, Türkçenin diğer devrelerine göre çok ilgi çekicidir. Aşağıdaki örnekler, *TS, Ekler*'den alınmıştır: *-up bilmek* '-a bilmek,' *-updı (<-up idi [< er-])* '-mişti, -miştir,' *-updur(ur) (< -up durur). -upken (<-up iken)* '-mişken,' *-upsin*[24] *-updı (<-up idi [< er-])* '-mişti, -miştir,' *-updur(ur) (< -up durur). -upken (<-up iken)* '-mişken,' *-upsin*[24] *(<-p *isn < *iyüsn < *i(r)ürsn < *er-ür sn).*

İşte ana fiile *-p* ile gelen tarifî yardımcı fiillerden biri de pek alâ **i-* 'takip etmek, bir şeye göre olmak' fiili olmuş olabilir ve kalıp hâlinde yalnız *iyin (< *i-yin)* zarf-fiil şekli yaşamış ve kalıplaşmış olabilir:

**kelip *i-* 'gelip takip etmek' > **kelip *i-yin* > **kelipin* ve buradan Mani metinlerinin ses-husûsiyetine uyarak *(i > e) kelipen* '*gelip kovalıyarak' > '*gelip (kovaladıktan) sonra > 'geldikten sonra (?)' ortaya çıkmış olabilir.[25]

Bu 'ön zamanlık,' [isim+*iyin* > *+in*] vuku bulup genelleme yapıldıktan sonra *-pan*'ın sonuna bir+*in* getirilmek suretiyle *(-panın)* daha belirgin bir hâle getirilmiş olabilir ise de elimizdeki en eski örnekler bu varsayımın doğruluğunu teyit edecek kadar bol değildir. Öte yandan aynı *+in* eki, *-p*'in olumsuzu *-mati* 'ye getirilerek *-mati+n* şekli teşkil edilmiş ise de bununla *-mati*'nin manasından başka ne gibi farklı bir mana ifâde edilmek istendiğini, elimizdeki verilerin azlığından ötürü şimdilik bilemiyoruz. Özellikle yukarıda zikredilen *arımadı alqınmadın* misâli, artık *-mati* ile *-matin* arasındaki farkın kesinliğini kaybettiğini gösteriyor (krş. U.II, 79,53; krş. bir de not V,1).[26]

---

[23] *sinitin kitip neçük uġay mn* 'senden nasıl ayrılabilirim?' (U III 48,12).

[24] *-upsın* şeklini, doğrudan doğruya bir < **-up sn* şeklinde anlamak yukarıdaki *-updı* < *-up idi, -updur* < *-up durur* gibi şekillere uymaz.

[25] Burada yapılabilecek en mühim itiraz şu olabilir: *i-* fiilinin zaten kendisi hiç bir zaman mevcut olmamış; nasıl oluyor da bir de yardımcı fiil olarak kullanılmış olabiliyor? Müstakil olarak böyle bir fiil kökünün şimdiye kadar metinlerde görülmediği doğrudur. Fakat yukarıdaki notlarda da tespit edildiği gibi (XXXI,4 ve XLI,2) Türk dili, daha en eski belgelerinde bile açık tek heceli fiil köklerinden kaçınmaya başlamış, bunların yerini aynı kökten çıkan muhtelif iştikaklar almıştır; ve bu arada bu açık tek heceli fiil kökleri ses bakımından kolaylıkla aşınmaya başlamış, bilhassa tek ünlüden ibâret olanları ise hemen tamâmiyle inkırâza uğramıştır. (Bugün bunlardan tesbit edebildiğim kadarıyla sadece **i- (< er-)* 'olmak' yaşıyor, o da *ise, idi, imiş, iken* ve *idiG+* şekillerine inhisar ediyor. Unsüz+ünlüden ibâret olan fiil köklerinden ise bugün sadece *de-* ve *ye-* kalmış).

Bu durum karşısında **i-* 'takip etmek' fiilinin ET devresinde de mevcut olmamış olmasını yadırgamamak gerekir.

[26] *-ma-* ve *-mati(n)* hakkında Türkçenin muhtelif devirlerine âit bazı ilgi çekici müşâhede ve tesbitleri kaydetmek istiyorum:

a. *-madıcak* '-madıkça, -madığı sürece' < **-matı+ça+ok* (TS Ekler 184). Bugünkü şekli aslî olarak alıp bu eski şekli onun metatezi kabul etmek de mümkündür.

b. *-mayın* < *-ma-yin : eglenmeyin gelmeñüz ta'cîl olsun* 'oyalanmaksızın geri gelmeniz âcil olsun,' *edükmeyin kolayın gözledi* 'şaşırmaksızın işin kolayını aradı' (bk. Fundamenta I, s. 174, 3223).—Bu şekli tabiî *-madın*' dan türemiş olarak düşünemeyiz, çünkü Eski Anadolu Türkçesinde *-madın* sık kullanılıyor (bk. TS Ekler, s. 184).

c. *-mayu*: yagmur diñmeyü yagıp durmak (TS Ekler, 216).

-ma-ti' deki *-ti* ile *amtı*'deki (krş. bugünkü *imdi*), *edgü+ti*'deki *+ti* aynı görünüyor. *İmdi* kelimesindeki bugünkü vurgunun durumuna bakarak *±ti* 'nin aslında ekleşmiş müstakil bir kelime olduğu ve bunun

-panin 'in bu etimolojisinin yanısıra, aynı ekte bir başka ekleşme hâdisesi de vuku bulmuş olabilir. Bunun için önce Mani metinlerinden şu bir-iki misâli gözden geçirelim:

. . . k(ö)rküngüznii k(ör)üpenin . biz qop ögrünçlüg boltumuz (kopuk bir Mani ilâhisi, Mani alfabesiyle: M. III, s. 28, str. 3-6: No. 10) 'güzelliğini görüp biz hepimiz sevindik.'

. . . turuġ yruq bügü tngrimz tngri yirinten inti . . tngri yirin(te)n inipenin tġay t(ngrig) klürdi . . tġay tngr(i) kelipenin tamuluġ üzütümüzni tarqartı //// (Uygur alfabesiyle: M. III, s. 35, No. 16, str. 1-7) 'Duru, parlak Kutlu Tanrımız gökten indi. Gökten inip Tgay Tanrı'yı getirdi. Tgay Tanrı gelip cehennemlik rûhumuzu kurtardı . . . .'

Her iki misâli aslında şöyle anlamak mümkündür: *-panin* kendisinden sonra gelen cümlenin bir sebebidir: 'sevindik, çünkü senin yüzünü gördük.' '. . . (Tanrımız), Tgay Tanrı'yı getirdi, çünkü Tanrımız gökten indi' vb. Veya: 'Yüzünü görmek sûretiyle sevindik.' '. . . Gökten inmekle Tanrımız, Tgay Tanrı'yı (berâberinde) getirdi . . . .' 'Tgay Tanrı gelmek suretiyle (= gelerek) cehennemlik ruhumuzu kurtardı.'

Buna göre bu Uygurca cümlelerin menşeini şöyle düşünmek yanlış olmaz sanırım:

1. *. . . körüp *anın* ('bu yüzden') *biz qop ögrünçlüg boltumuz*
2. *. . . inip *anın* ('bu yüzden') *tġay tngrig kelürdi . . . kelip *anın . . . tarqardı*

Buradan:

*körüp *anın* > *körüpenin.* Sonradan [isim + *iyin* > + *in*] teşekkül ettikten sonra yanlış bölünmeyle *+in* ayrılmış ve *-pan* ortaya çıkmış olabilir.

Buraya kadar söylenenlerden şu neticeleri çıkarabiliriz:

1. Vâsıta h. eki *+(I)n* ekleşme neticesinde meydana gelmiştir.
2a. Bu ekleşen kelime *iyin* edâtı olabilir: < **i-* '*takip etmek,' *i-yin* 'takip ederek, . . . göre.'
2b. O takdirde *-(y)in* zarf-fiil eki, *+(I)n* ekinden önce teşekkül etmiştir.
3. Ekleşme hâdisesini şu formüllerle ifâde edebiliriz:

A) [isim + *iyin*] > + *in:*

İYİN 'göre'
(çekim edâtı)

(Ekleşerek: Önce Zarf tümleçleri)

(Yer bildiren zarf tümleci)	(Zaman bildiren zarf tümleci)
(Yer ismi):	(Zaman ismi):
**üst+iyin* > *üstün*	**öd + iyin* > *ödün*

(Tarz bildiren zarf tümleci: Vâsıta h.)
'*bir şeye göre olmak' (= predikatif enstrumental > vâsıta h.):
**oduġ* 'uyanık' + **iyin er-* > *oduġun er-* 'uyanık olmak'[27]

---

da olumsuz *-ma-* ile birlikte Toharcadan alındığı üzerinde bir başka münâsebetle duracağım (orada *ma* ve *mate* olumsuzluk bildiren edat olarak kullanılıyor).

tüke-ti 'tamâmiyle,' *ula-tı* 've, sonra,' *oqşa-tı* 'benzer,' *uza-tı* 'sonra, uzun bir süre' gibi şekillerin, *± ti* (< Toharca) ekleştikten sonra zarf tümleci olarak 'semantik andırma' yoluyla Türkçenin kendi bünyesinden teşekkül etmiş olduğu da düşünülebilir; meselâ *tüke-t-i* vb. Fakat bu türden olan bütün misâllerin, hep açık heceli fiil köklerine getirilmiş *-t-* faktitifi ve *-i* zarf-fiili ile teşkil edilmiş olduğu dikkati çekiyor. Halbuki diğer zarf tümleçleri çoğunlukla *-a* ve *-u* olduğu halde *-i* pek nâdirdir (bk. AGr. s. 121).

[27] Bunun yanı sıra 'zaman yardımcı' cümlelerinden birinin teşkilini de bu formülle düşünmek yanlış olmaz: isim-fiil + *iyin.* Bügün Anadolu'da, yazı diline girmemiş olan şöyle bir ifâdeye rastlıyoruz: *ben gidişin* 'ben giderken.' Vurgunun yeri, bunu da aynı biçimde izah etmeyi gerektiriyor < **gidiş+iyin.*

B) [Ana fiil *-p* ve tarifî yardımcı fiil olarak **i-* 'takip etmek'] Yardımcı fiilin yalnız **i-yin* zarf-fiili kalıplaşarak *-p* ile birleşir; buradan **-pin* > *-pan* şekli tecrit edilir ve genelleşir.

C) *-p *iyin* yerine *-p *anın* '. . . bu yüzden' şekli de düşünülebilir. Yukarıda verilen iki Uygurca cümlede *-panin* şekli, bundan sonra gelen cümlenin sebebini ifâde ediyor: Bugünkü Türkçede de buna benzer paralel ifâdeler var, meselâ 'seni görüp de sevindik' gibi.

4. Ekleşme olayı gerçekleştikten sonra yani içinde 'yer,' 'zaman,' 'vâsıta' ve 'tarz' zarf tümleçleri fonksiyonunu bulunduran, ayrıca *zaman* ifâde eden yardımcı cümleler (*ben düşüŋün* 'ben düşünce, ben düşerken' gibi) teşkiline yarayan bir *+(I)n* teşekkül ettikten sonra, bu ek ile bir *ön zamanlık* ifâdesi için de müsbet ve menfî fiiller için *-pan+in* ve *-mati+n* şekilleri meydana getirilmiştir. Fakat görüldüğü gibi bu *ön zamanlık* ifâdesi yaygınlaşmamış, sadece bir iki şekle inhisar ettiği gibi 'semantik saydamlığı' da daha Uygur devrinde kaybolmuştur.

XLII,4 *'šq ɬy*. Her iki nüshada da böyle; bk. EDCT 255b 'to enlarge, increase' ve Mo. 13. 316, 24: *delgeregül-*.

XLIII,3 *t ɬyq* 'yiyecek, gıda' manasında

4 *cyBkyn* (bk. EDCT 396b *çivgin aş* 'besleyici yemek.' *pwykwk* (bk. EDCT 324.325 'doymuş').

R 558,17'deki *pwykwrw* belki de *bükülü* yerine yanlış olmalı < **bük-ül-ü*? Fakat Mainz 469,4'te *-k* harfi de *pwykwk* okunması gerektiğini destekliyor.

XLIV,3 *tytymsyz* < *tit-*, bk. EDCT 450a: *²têt-* 'karşı gelmek, direnmek' ve *titim*'in EDCT 456b'deki 'destruction' karşılığı yanlış olmalı, zira Kutadgu Bilig III'te (İstanbul 1979) bu, 'inat, sebat, azm' şeklinde doğru olarak verilmiştir. R. 558,23'teki *yytym*'in hiç bir manası yoktur. *kynsyz*'in ne olduğunu bilemiyorum; aynı şekilde R 558,23'teki 'ykyncsyz şekli de bir mana vermiyor. Fakat Eski Anadolu Türkçesindeki şu kelime ile bir ilişki kurulabilir: *yegin / yigin* [< *yeg* 'daha iyi' + *in*] 'kuvvetli, şiddetli, baskın' (TS 4477).

XLIV,3 *twylwkswz* 'manevî gücü kalmamak.' Şimdiye kadar hep *ö* ile okunan ve 'kuvvet' olarak manalandırılan bu kelime, A. Róna-Tas'ın 1972 yılında neşredilen çok önemli incelemesinden sonra 'manevî güç'olarak manalandırılmalıdır.[28] 'rüya, rüya tabiri' kavramlarından hareket eden Róna-Tas bu makalesinde kelimeyi *tül* ve *tüş* 'rüya' ile birleştiriyor ve şöyle diyor: " . . . the word *tülük* in the Old Uighur texts has not been simply 'physical strength' but a kind of spiritual strength, a magic power which could be used against enemies and for conquering the wishes of one's soul" (a.g.y., s. 230).

Kelimenin manası bu şekilde tesbit edildikten sonra iştikakı üzerinde şunları söylememiz mümkündür: Manası muhtemelen '*geceyi geçirmek, karanlıkta yaşamak,' '*kara olmak' olan bir **tü-* kökünden, bir yandan *-l* ile *tül* 'rüya,' öte yandan *-ş* ile de gene aynı manada bir *tüş* ismi yapılıp her iki ismin bir zaman birlikte bir terkip içerisinde kullanıldığını görüyoruz: *tül tüş+e-* 'rüya görmek' (U II 24,27; U III 54,15. Ayrıca bk. EDCT 490b, 559a). Buna göre *tülük* kelimesini ya <**tü-l-ük* şeklinde yahut da **tül+ü-k* şeklinde düşünebiliriz. Aynı **tü-* kökünden bir de *tün* 'gece' türetilmiş olmalı (bk. EDCT 513ab ve TS, 1312 vd.: *dün*). Siyah rengi dolayısiyle 'gece' ve 'karanlık' ile ilgisi olması gereken 'duman' manasındaki *tütün* kelimesini de aynı köke bağlamak mümkün görünüyor: < **tü-t-ün* (EDCT 451,452'deki *tüt-* ve *tüte-* arasındaki tereddüt yersizdir; çünkü *tütek* 'çaydanlık ağzı, emziği' (bk. a.e. 455) bir âlet ismi olarak *-ek* ekiyle teşkil edilmiş olabileceği gibi *tütet-* (bk. a.e. 452a) şekli de < **tü-t+e-t-* şeklinde düşünülmelidir).

Yukarıda sözünü ettiğim *tül tüşe-* 'rüya görmek' tabiri münâsebetiyle, ötedenberi kavgası yapılan *l / ş* ve *r / z* ünsüz tekabülleri üzerinde kısaca durmak istiyorum. Bu mesele münâsebetiyle bir araya getirilen *l / ş* ve *r / z* tekabüllerini ihtiva eden kelime çiftlerine baktığımız zaman, yabancı dillerden gelen kültür

[28] A. Róna-Tas, "Dream, Magic Power and Divination in the Altaic World," AOH XXV, 1-3, Budapest 1972, s. 227-235.

kelimeleri hâriç, hepsinin etimolojisini yapmamız mümkündür. Bilhassa *l / ş* için verilen misâllerin hepsi *-l± / -ş±* biçiminde çözümlenebilmektedir.[29]

Buna göre Türk dillerinde *l* > *ş* diye bir ses değişmesi yoktur. Yani bu *l / ş* dil hâdisesi fonetik veya fonemik bir hâdise değil, morfo-fonemki bir hâdisedir. Başka türlü ifâde edecek olursak *l / ş* farklılığı gösteren kelime çiftleri, etimolojik olarak çözümlendiğinde *l* ve *ş*, karşımıza dört ayrı morfem olarak çıkmaktadır. Bu *l / ş* farklılığı, devirlere, coğrafî bölgelere ve kavimlere göre, birinin ötekine *tercih edilmesinden* dolayı ortaya çıkmıştır. Ancak bu 'tercih hâdisesinin' nasıl vuku bulduğunu şimdilik bilemiyoruz. Bunun için bütün verilerin etimolojileri yapılmalı, devirlere, coğrafî bölgelere töre tasnif edilmelidir. Meselâ vaktiyle Uygurcada *tül* ve *tüş, tül tüşe-* 'rüya görmek' şeklinde birlikte kullanıldığı halde Oğuzcada sadece *düş (< tüş)* görülmektedir (bk. TS). Öte yandan *qıl-* ve *qış-* Köktürkçede yan yana kullanıldığı halde sonradan *qıl-*'ın yaygınlaştığı ve *qış-*'ın tamamiyle ortadan kalktığı görülür. Bu suretle *Morfem tercihi* neticesinde ortaya çıkan farklılık, kelime çiftlerinin etimolojisi üzerinde yeteri kadar durulmadığı için, bir fonetik olay şeklinde telakki edilmiştir.

Aynı durumu *r / z* meselesinde de müşâhede edebiliyoruz. Her iki mesele üzerinde ve bilhassa *r / z* meselesinde 'Morfem tercihinin' de ötesinde bir başka dil olayının müdâhelesi hakkında, bir başka münâsebetle ileride ayrıntılı olarak durulacaktır.[30]

XLVI,3 *'wyc twyrlwk twyrwswz twyrw*'nün burada ne olduğu anlaşılmıyor. Benzeri bir yerde ise *'wyc 'wqwşlwq 'wrwn* (LXIII,4) geçiyor. Çincesinde bunun yerine *kāma, rūpa* ve *arūpaloka* olarak sayılan ve *dhātu* 'dünya unsurları' denen bir tabir var. Skr. metin: "the three spheres in the circle of the whole triple world" (Emmerick, s. 60,47). Moğolcası da diğer dillerdekinin doğrultusunda.

XLVIII Bu dörtlük, Çincesinden farklıdır. Çincesi "Tanrıların inâyetiyle ülkenin hükümdârı (olduğu halde), ülkesini âdil kanunla korumaz" şeklinde olup görüldüğü gibi oldukça müphemdir (J. Nobel, s. 290, no. 48). Halbuki Uygurcası, metnin umûmî havasına daha uygun ve daha açıktır; yani bir hükümdârın Tanrılar tarafından takdis edilip hükümdar ilân edilmesi ile iş bitmez, kendisinin âdil kanunlara göre hareket etmesi gerekmektedir.[31]

LI,4 *kyrtw 'wqwl*. Çincesi 'pietaetvoller Sohn' (J. Nobel 291). Sanskritçesi: 'There is no sonship' (Emmerick, 61). Moğolcası: *kübegün busu* (Mo. 13. 317,18).

Maitrisimt'te 'şehzâde, velîaht' manası açıkça görülüyor: *'wqwl twyrwsync' tykyn 'wyk' 'ɬynk' tykyp (!) pwrq'n ckrBrt 'ylyk q'n yyr suBd 'plkwr'* "Şehzâde(ler) kanununa göre velîaht olup dünyada bir Buddha olarak, bir Cakravartin hükümdar olarak zuhur eder" (BT IX, 8 v10-13; bk. bir de 123,21-24).

[29] Bu konuda şimdiye kadar yapılmış bütün araştırmaları bir araya toplayan ve muhtelif görüşlerin tenkidin yapan şu son yazılara bakılabilir: Talât Takin, "Zetacism and Sigmatism in Proto-Turkic," AOH XXII (1969), s. 51-80; daha sonra Researches in Altaic Languages, Budapest 1975, s. 275 vd.; CAJ 1979, s. 118 vd. ve nihayet L. Ligeti, "A Propos du Rhotacisme et du Lambdacisme," CAJ 1980, s. 222-250.

[30] Daha önce başka araştırıcılar da bunun morfo-fonemik bir hâdise olduğuna işâret etmişlerdi: O. Pritsak (1964); A. Biyişev (1965); A. M. Shcherbak (1966) (bunlar için bk. T. Tekin, AOH XXII [1969] s. 51 vd., not 13,18,22). Bunlardan bilhassa dikkate değer olanı şudur: O. Pritsak, "Der 'Rhotazismus' und 'Lambdazismus'," UAJb 35 (1964), 337-349. Burada *r* ve *l* morfemlerinin, muhtelif eklerle genişletilmesi neticesinde *z* ve *ş* seslerine dönüştüğü ileri sürülmektedir. Bu münâsebetle verilen misâller ile kurulan ilişkilerde açıkça bir zorlama, bir sistem zorlaması hissediliyor. Hele *kör-* fiil köküne *X* diye adlandırılan bir isim yapma eki getirilmek sûretiyle *kör - + X = köz* 'göz' eşitliğinin kurulması her türlü tasavvurun ötesinde bir zorlamadır. Biraz ileride 2.41'deki veriler de gerçeklere uymuyor: tü. *buz-* 'yıkmak, bozmak' ile moğ. *burči-* karşılaştırılırken yapılan dil yorumları doğru değil (bk. N. Poppe, *Grammar of Written Mongolian*, 1954, 178, 253.)

[31] Bu konuda bk. J. Gonda, "Ancient Kingship from the Religious Point of View," Numen III, 1956, s. 53 vd.

Ayrıca unvan olarak da kullanılıyor: *'wqwl 'yn 'nc . . . tnkry pyrmyš 'wqwl 'yn 'nc* (a.g.e. lv 19-30) ve *oğultarqan* (T. Tekin, p. 357).

Daha sonra İslâmiyet ile birlikte, kelimenin lügat manası yanısıra bu anlamın gene ortaya çıktığını görüyoruz (TMEN II, 498, 502). Ancak G. Doerfer'in ileri sürdüğü gibi bu mananın mo. *kübegün* ile bir ilgisi olmasa gerek. Tarih sırası bakımından *kübegün*'ün 'şehzâde, velîaht' manasını *oğul* kelimesinden almış olması gerekir ki bu dahi doğru olmasa gerek zira 'oğul, şehzâde, velîaht' kavramları evrensel olarak zaten birbirleriyle ilgilidirler ve her yerde tabiî olarak vardırlar.

oğul kelimesinin, *oğuş* 'soy, nesil,' *oğuz* 'kabîle' ve *oġur* ile ilgisi üzerinde zaman zaman durulmuş ve bu münâsebetle bunlardan bilhassa *oğuz* kelimesinin menşei hakkında P. Pelliot, Gyula Németh, A. N. Kononov ve J. Hamilton tarafından muhtelif nazariyeler ortaya atılmıştır. Son yıllarda bu nazariyelerin, derli toplu ve tenkidî bir şekilde bir kaç defa yeniden gözden geçirildiğini görüyoruz.[32]

Şimdiye kadar bu konuda ortaya atılan üç nazariye şunlardır:

1. J. Marquart'tan beri[33] **oḳ* 'ok, kabîle' + **(u)z* (çokluk eki?) iştikakı Gy. Németh tarafından bir kaş defa söz konusu edilerek + *(u)z*, ''küçültme veya mübâlâğa'' eki olarak telakki edilmiştir.[34] Aynı araştırıcıya göre, hem 'kabîle' hem 'ok' manasında kullanılan bu *oḳ* kelimesinden bu defa da + *ş* ile *oğuş* 'kabîle' teşkil edilmiştir.[35] *r/z* ilişkisi dolayısiyle *On-Oğur* 'daki *oğur* da aynı âileden sayılmıştır.[36]

**oḳ-uz* > *oğuz* iştikakının en zayıf tarafı, iki ünlü arasında bir *k* > *g* değişmesinin eski bir devrede var olabileceğini kabul etmektir; gerçekten de böyle bir değişme, oldukça sık kullanılan belli kelime ve şekiller dışında hiç mevcut olmamıştır.[37]

2. A. N. Kononov, 'âile, akraba, nesil, cins, ırk' anlamlarına gelebilecek bir **og* isim kökünün varlığını kabul ediyor ve bunun, *oğuz*'un yanısıra *oğul* ve *oğuş* ile de ilgili olabileceğini belirtiyor.[38] P. B. Golden, adı geçen yazısında (AO IV 1972, s. 46-47, not 10) bu 'akraba' manasına gelen **oğ* kelimesini *oğşa-* 'benzemek, aynı soydan olmak' fiilinde görmek istiyor: Bunun için de isimden fiil yapma eki olarak *-ş, -şa* 'nın varlığını kabul ediyor. Fakat Türkçenin hiç bir devresinde böyle bir ek var olmamıştır. Kaynak olarak gösterdiği M. Räsänen, *Materialien zur Morphologie der Türkischen Sprachen*, Helsinki 1957, s. 152'deki misallerin hiç birisi buraya âit değildir; hatta M. Räsänen'in ET için zikrettiği A. v. Gabain, AGr. 68 bile ayrı bir konu ile ilgilidir: *-ş+. yağış-* 'düşman olmak' (G. J. Ramstedt, . . . *Formenlehre* II, 1952, s. 198) fiilinin de nereden alındığı belli değil; ama bunu **yağ-ış- (= *yağ-ı)* şeklinde anlamak mümkün. *kikşür-* 'kızdırmak' < **kik+i-ş-ür-*; *tengşe-* 'karşılaştırmak' < **teng+i-ş+e-* vb. vb.

---

[32] a) A.N. Kononov, Rodoslovnaıa Turkmen (Šäjärä-i Tärâkima) Moskova-Leningrad 1958, s. 82-84. b) J. Hamilton, *Toquz-Oğuz et On-Uyğur*, JA 1962, s. 23-63; bilhassa s. 23-41. c) D. Pais, *A propos de l'étymologie de l'éthnique Oğur*, Studia Turcica, BOH XVII (Budapest 1971), s. 361-373. d) Ve nahiyet P. B. Golden, *The Migration of the Oguz*, AO IV (1972), s. 45-84; bilhassa s. 45-48 (fakat P. B. Golden, A. N. Kononov dışındakileri zikretmiyor).

[33] J. Marquart, *Über das Volkstum der Komanen*, Abhandlungen königl. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, XIII,1, Berlin 1914; 25-238; bilhassa s. 37.

[34] KCsA I, 1921, s. 148-155 (D. Pais'in Studia Turcica'daki makalesinden (Budapest 1971, s. 367).

[35] D. Pais, a.e. s. 371, paragraf 4'ten naklen; bir de P. B. Golden, a.e. s. 45, not 3.

[36] D. Pais, a.e. s. 367.

[37] Bu itiraza karşılık olarak Gy. Németh, *yaḳ* 'yaka, kıyı,' *yaḳ-* 'yaklaşmak' şekillerinin *yağut-* 'yaklaştırmak' şekline dönüştüğünü ileri sürüyor ve böylece **oḳuz* > *oğuz* için bir delil getiriyor (D. Pais, a.e. s. 371'den naklen). Fakat bu misaller maalesef yanlış anlaşılmıştır: Burada *yaḳ- (yaḳ)* > *yağut-* biçiminde bir ses değişmesi düşünülemez, çünkü *yaḳ- (yaḳ)*'daki *-ḳ- (-ḳ)* ile *yağut-*'taki *-ğ+(u-t-)* iki ayrı morfemdir. Bk. W. Bang, *Turkologische Briefe aus dem Berliner Ungarischen Institut VII*: UJb XIV, 1934, s. 201 (Türkçesi; Ş. Tekin, Atatürk Üniversitesi Yayınları No. 408, Erzurum 1980, s. 99).

[38] A. N. Kononov, a.e. s. 82-84 (P. B. Golden, a.e. 'den naklen s. 46 vd.).

Halbuki *oğşa- (oḳşa-, oḥşa-, ovşa-)* fiilinin yapısı üzerinde daha önce durulmuştu:[39] < *oğuş+a-* 'kendini aynı kabîleden saymak, benzemek.' İkinci manası olan 'okşamak, sevmek' de birincisinden türemiş olmalı: '*aynı kabîlenin mensûbu saymak' > 'kendine yakın hissetmek' > 'sevmek, okşamak.' Herhalde bu ikinci mananın ortaya çıkmasına, *oğlağu* 'yumuşak' (<**oğul+a-* '*kendi yavrusu olarak telakki etmek') şekline paralel olarak teşkil edilen *oğşağu* 'yumuşak' (< **oğuş+a-* '*kendi soyundan saymak') kelimesi sebep olmuştur.

Bu durumda A. N. Kononov'un tasavvur ettiği bir **oğ* kelimesini, *oğşa-* fiilinde bulmak mümkün değildir.

3. P. Pelliot 1914 yılında neşrettiği bir Uygurca metinde şöyle yazıyordu:[40] ''Kök-türk kitâbelerindeki *oğuz* kelimesi, tıpkı Uygurcadaki *oğuş* gibi Çinceye *sing* 姓 'kabîle' diye tercüme edilmiş; *Toḳuz-Oğuz* da aynen 'dokuz kabîle' (*kieou-sing* 九姓) olarak çevrilmiştir. Şimdi kitâbelerdeki *oğuz*'un, Uygurcadaki *oğuş* ile bir ilgisi olup olmadığının araştırılması gerekiyor.''

P. Pelliot'nun bu isâbetli tesbitinden hareket eden J. Hamilton, 'yaratmak, türetmek' manasına gelebilecek **og-* veya **ogu-* diye bir fiil kökü kabul ediyor.[41] *oğul* kelimesini de *-l* ile buraya bağladıktan sonra *oguş* kelimesinin nasıl olup *oğuz*' a dönüşmüş olabileceği üzerinde mülâhazalar yürütüyor ve *Toḳuz-Oğuz* < **Toḳuz-Oğuş* ilişkisini kurmaya çalışıyor.[42]

İkinci ve üçüncü nazariyenin bazı ortak yanları var; bunlar şekil bilgisinden ziyade anlam bilgisiyle ilgilidir: **oğ- / *oğu-* '*yaratmak, türetmek' = **oğ* 'akraba, cins, ırk.' Ancak J. Hamilton'un *oğ- / oğu-* fiilinden yaptığı türetmeler *[*oğu-l, *oğu-ş (> oğuz)]*, **oğ+*'dan türetilmek istenenler karşısında daha tutarlı ve Türkçenin yapısına daha uygundur. Fakat ben bu ilişkiyi farklı bir şekilde kurmak istiyorum.

Yukarıda kısaca temas edildiği gibi *oğul* kelimesinin, büyük bir ihtimalle *oğuz, oğur* ve *oğuş* kelimeleriyle gerçekten ilişkisi vardır. Ancak bu ilişki, *l/ş, r/z* dörtlü morfem düzeni (krş. yukarıdaki not XLIV,3) çerçevesinde düşünüldüğü zaman bir mana kazanır: *oğul / oğuş, oğur / oğuz.*

Şimdi bu dört kelime arasındaki fonetik ve semantik bağların münakaşasına geçmeden önce ilkin bunlardan her birinin, Türk dilinin tarihî seyri içinde aldıkları muhtelif manalar ile muhtelif iştikaklarını, kaynakların müsaadesi nisbetinde, gözden geçirelim.

1. *oğul* için yukarıda zikredilen manalardan başka şunları tesbit ediyoruz: 'arıların baharda çıkardığı yavrular,' 'hubûbatın derece derece çıkardığı başak' (SDD 1084. Ayrıca bk. EDCT 83 vd.; TMEN II 498,502; CTD III 38 vd.).

*oğulduruḳ (< *oğul+dur-uḳ)* 'bitkilerin dibinden süren filiz; yumurtalık' (TTS ve buradaki diğer iştikakları).

oğlağu 'yumuşak' *(< *oğul+a-)* (EDCT 86).

oğulçuḳ 'ana rahmi' (EDCT 86) (< **oğul+çuḳ*; krş. **ba-l+çıḳ* 'çamur,' kerpiç ve toprak tuğlalarla örülen şehir duvarları, surları manasında *balıḳ, *ba-l-ıḳ* 'yapıştırılmış, tutturulmuş' şekliyle buraya bağlanabilir).

2. *oğuş*: 'âile' (skr. *kula*); 'kabîle' (= *bodun*, çin. *hsing*); 'vücut' (çin. *shên*); 'topluluk.' Ayrıca *tarığ* 'ekili arazi ve buradan alınan mahsul, hubûbat' (EDCT 537-538) kelimesinin müterâdifi olarak mecâzî manada kullanılması son derece dikkate değer (A. v. Gabain, Hts. 1935, str. 291-292; diğerlerinin metinlerdeki yerleri için bk. EDCT 96: *uğuş*; bir de *oxşa-* ve diğer iştikakları için bk. gene EDCT 96,97). Kelime Anadolu'da 'torun, küçük oğlan çocuğu' anlamında *oğuş* şeklinde yaşıyor (Redhouse 1921, 258 ve SDD 1085).

---

[39] A. v. Gabain, TT VIII D 27 ve daha teferruatlı olarak J. Hamilton (1971), s. 86-87.

[40] P. Pelliot, *La Version Ouigoure de l'histoire des princes Kalyāṇaṃkara et Pāpaṃkara*, TP XV, 1914, s. 225-272; bilhassa 256-257.

[41] J. Hamilton, JA 1962, s. 23-63; bilhassa s. 24-25.

[42] a.e. ve J. Hamilton (1971), s. 86-87.

3. *on-oġur*: Etimoloji denemeleriyle ilgili olarak yukarıda zikredilen bütün araştırmalarda bu *oġur*'un, *r/z* değişimi ile *oġuz* kelimesinin bir variyantı olduğu kabul ediliyordu. Ancak D. Pais adlı araştırıcı, *on-oġur*'un *oġuz* ile, dolayısiyle *oḳ* 'ok' ile bir ilgisi olmadığını; bilakis bunun, 'uygun zaman; devlet; fırsat' ve bir de son çekim edatı olarak '. . . sırasında, zamanında, esnâsında' manalarına gelen *oġur (uġur)*[43] cins ismi ile aynı kelime olduğunu ileri sürmüştür.[44]

4. *oġuz*: Kök-türk kitâbelerinde bir kabîle adı olarak kullanıldığı halde (bk. T. Tekin, s. 357-358) bu kelime, Çin kaynaklarında bir kabîlenin özel adı olarak telakki edilip kendi telaffuzu ile verilmemiş, tam tersine *hsing* 姓 'kabîle, aşîret, boy' ile tercüme edilmiştir.[45] Bundan anlaşıldığına göre *oġuz* kelimesi Türk tarihinin eski bir devresinde 'siyasî bir teknik terim' olarak kullanıldığı halde bu ikili kullanım yani bir kabîlenin adı ile 'kabîle' manasında siyasî bir terim yanyana mevcut olmamıştır;[46] bunun yerine, yani çok eskiden terkedilen *oġuz* kelimesinin 'kabîle' manası yerine *oġuş* kelimesi kullanılmıştır. Nitekim bazı Çince metinlerin Uygurca tercümelerinde *oġuş*'un gene çin. *hsing* 'in karşılığı olarak kullanıldığını görüyoruz.[47]

-l, -ş, -z ve *-r* eklerinin, Türkçenin hemen her devresinde fiilden isim teşkiline yaradığını biliyoruz.[48] Buna göre J. Hamilton'un tasavvur ettiği **oğ-* veya **oğu-* gibi nazarî bir fiil kökünü yukarıdaki dört eke tatbik edebiliriz.[49] Bu nazarî kökün manasını, J. Hamiltonunkinden farklı olarak şöyle düşünmek mümkündür: '*müsâit yer ve zamanda cücüklenmek; *tahammür etmek; *mayalanmak.' Belki de buradan 'doğmak, büyümek, çoğalmak' manalarına geçilmiş olabilir. Bu manaların bir kısmını ET devrinden beri oldukça yaygın bir şekilde kullanılan *oġut* ismi ile bundan türetilmiş olan **oġut+la-n-* fiilinde bulabiliyoruz:

oġut (< **oġ-ut* veya **oġu-t)* 'bira imalinde kullanılan hamur mayası' (CTD III 53: *uġut*) '*cücüklenmiş buğday unundan yapılmış ekmek' (TTS 3930)[50] 'arpa küspesi, arpa posası, malt' (K. K. Yudahin, Kırgız Sözlüğü, s. 780). *uġuttu* 'alkollü içki,' 'ateşli, canlı, atılgan delikanlı' (a.e.).

Yeni Uygurcada şu manaları buluyoruz: *oġut* ئوغۇت 'malta hülâsası,' 'gübreleme, toprağı besleme.' *meden oġuti* مەدەن ئوغۇتى 'mineralli gübre.' *oġutlaş* ئوغۇتلاش 'gübreleme.' *oġutlamaḳ* ئوغوتليماق 'gübrelemek.'[51]

[43] EDCT 89; CTD III, 52-53.

[44] D. Pais, a.e.s. 361 vd.

[45] P. Pelliot, TP 1914, s. 257; J. Hamilton, JA 1962, s. 24; P. B. Golden, a.e.s. 47.

[46] Bu ikili durumu Uygurcadaki *türk* kelimesinde de buluyoruz: 'genç, güzel' ve 'Türk.' *oġuz* kelimesinin, Anadolu'da siyasî bir topluluğun adı olması dışında cins isim olarak iki ayrı anlama geldiğini görüyoruz: 1. 'mübârek, iyi yaradılışlı,' 2. 'ahmak, saf, anlaması kıt.' *türk* kelimesinin Anadolu'daki durumu da *oġuz*'unkine benzer: 1. 'güzel' (Uygurcadaki anlamın devamı olarak), 2. 'ahmak, kaba.' Siyasî topluluğun adı olarak kullanılması hangi yüzyıla kadar sürmüştür bilmiyorum, ama herhalde 16. asırdan sonra *türk* bu manasını kaybetmiş olmalı.

[47] F. W. K. Müller, Uigurica II, s. 35, str. 30-31: *uluġ töz oġuş = ta hsing* 大姓

[48] AGr. 156; 130; 135, 128, 150, 339.

[49] Bu suretle *oġul, oġuş, oġuz, oġur* kelimelerini teşkil edebiliriz. Bu nazarî fiil kökü için bk. J. Hamilton, JA 1962, s. 24-25 ve a. ml. (1971), s. 86-87: Burada *yoġ-* 'katılaşmak, yoğunlaşmak' ile ilgisi olabileceğini düşünüyor fakat Anadolu'da bunun iştikaklarında hep menfî mana görülüyor: 'kalın, kaba, sert, işe yaramaz' vb. (TTS 4630 vd.).

[50] Burada da *uğut* okunan bu kelime, derleyiciler tarafından 'iri üğütülmüş un' olarak manalandırılmıştır ki doğru olmasa gerek, zira örnekte söz konusu olan şey 'un' değil ekmektir: *habbazın etmeği hem çiğ ve uğut olduğu kaydolundu* (XVI, asır). Husûsî ve umûmî ağız derlemelerinde bulunmayan *yoğurt oğut-* 'yoğurt mayalamak' ı **oġ-ut-* veya **oġu-t-* şeklinde anlamak gerekir.

[51] Uygurça-Hansuça- Rusça Lugat, Milletler Neşriyatı, Burhan Şehidi, Beycin 1952, s. 754.

Bu nazarî iştikaklardan **oġu-t* doğru ise o zaman bunu, Türkçenin açık tek heceli fiil köklerinden kaçınma eğilimini göz önünde bulundurarak **o-ġ+u-t* şeklinde anlamamız mümkündür. *oğut+la-n-* fiili de bu *-t* üzerine kurulmuş bir başka iştikaktır (krş. burada not XLI,2): *q'lty yyrd 's'cmyş 'wrwq 'Byn 'hk ylky 'wqwtl'hwr . . 'hcwl'yw ym' 'wyk nwnk q'nk nynk kr'llq kyr 'ycynt 'kyrmyş kwynkwl . . 't 'wynkwk twqwrwr* 'toprağa saşılmış *tohum ve taneler* önce nasıl *cücüklenirse*, aynı şekilde ana-babanın korkunç kirliliği içine girmiş olan şuur da, ad ve rengi öyle meydana getirir' (Maitrisimit 152 r 31-vl-4; BT IV 1980).

nwm 'wqytl'hm 'qy[52] (burada metnin sonu eksik). Çincesine göre[53] *nom oġıtlanmaḳı* tabirini '(Buddha) dininin (tohumunun) cücüklenmesi (gibi)' şeklinde anlamamız gerekir ki o zaman bunun *uq-* 'anlamak' ile bir ilgisi olamıyacağı ortaya çıkar.

Bu sûretle teşkil edilen dört ayrı kelimenin aldığı muhtelif manaları, kategorilere ayıracak olursak şöyle bir tablo elde ederiz:

		oġul	*oġuş*	*oġuz*	*oġur*
I	cins isim olarak:	'yavru, oğul'	'torun, nesil, soy' (*tarıġ* kelimesiyle birleşir 'irsî' manasını alır)	'mübârek, ahmak'	'zaman, müsâit zaman' (edat olarak: 'zamanında', mücerret isim olarak: 'fırsat, devlet')
II	siyasî teknik terim olarak :	'şehzâde, velîaht'	'âile, kabîle'	'kabîle'	—
III	siyasî topluluğun adı olarak :	—	—	'Oğuz'	'On-Oğur'

Görüldüğü gibi yalnız *-r* ismi olan *oğur*'un anlamı farklılaşmıştır. Fakat 'cücüklenme,' 'tohumun yeşermesi' ve 'tahammür' gibi kavramların, 'yer ve zaman uygunluğu' kavramından ayrılamayacağı düşünülürse *oğur* isminin, 'müsâit zaman' manasıyla diğerlerinden gene de fazla uzaklaşmamış olduğu kolayca anlaşılır. Yukarıda bir başka münâsebetle sözü geçen (bk. buradaki not XLIV,3) benzeri opozisyonlarda *(l / ş* ve *r / z)* müşâhede ettiğimiz 'bir morfemin ötekine tercihi' kaidesinin burada değişik bir şekilde tatbik edildiğini görüyoruz: Batı Türkçesinde yalnız *z* ve *ş* teşkilleri beklenirken, *oğul / oğur* (= *uğur*, yalnız cins isim ve şahıs ismi olarak) tercih edilmiş; öte yandan *oğuş / oğuz* ise dar bir kullanım alanı içinde kalmıştır: *oqşa-* ; yalnız dar bir bölgede şahıs ismi ve siyasî topluluğun adı olarak da *Oğuz*! Batı Türkçesi dışında *Oğuz* hâriç diğer üçü de yaygın olarak kullanılmıştır.

LII,1 *'yl q'h* (R. 561,9) B IX v25'te *'yl* şeklinde; 561,16'da *'yl* şeklinde fakat sahife kenarında *'ylyk* olarak düzeltilmiş. BX 49 gene *'yl* okuyor. BIX v 26: *'yl*, burada 563,9 kopuk, BXI, v25 *'yl*; fakat 565,14-15'te *'ylnynk q'hnynk twyrwsyn* şeklinde görülüyor (LXVI, 3).

Eski Berlin yazmasının yalnız *q'h* ile geldiğinde *'ylyk*'i çoğu zaman *'yl* şeklinde yazmasını W. Bang, vaktiyle şöyle izah etmişti: " . . . İkinci hecenin *(-ig)* vurgusunu kaybederek ünlüsünü düşürmesi *(*ilgqan)* ve *gq* şeklinde bir ünsüz kaynaşması neticesinde ortaya *ilqan* çıkmıştır" (W. Bang, TT I, not 170). Daha sonraki devirlere âit meşhûr *İlhan* ünvânının menşei meselesini uzun uzun münâkaşa eden G. Doerfer,

[52] A. v. Gabain, *Die uigurische Übersetzung der Biographie Hüen-tsangs*, 1. Bruchstücke des 5. Kapitels, SBAW 1935, 151-180; s. 167, str. 297. Yazmanın aslı verilmediği için *-y-* kontrol edilemedi. Birinci *-q-*'nın noktasız yazılması *ġ* olacağına işaret ediyor (bk. a.e. s. 154). Fakat kelimenin manası ve etimolojisi 'anlama' yani *uq-* olarak gösterilmiş.

[53] Çince aslından, Wellesley College'da Sinoloji Profesörü olan Yuan-chu Lam hanımın bana yapıverdiği tercüme şöyledir: 'it is like the opening of the sprout of the way (= germination), i.e. of the Buddha-truth.'

bütün diğer etimoloji denemelerini sıralıyor; bu arada W. Bang'ın izahı ile diğerlerini reddediyor ve sadece 'Friedensfürst, untergebener Fürst' manasında ele alınan *ilhan* şeklindeki izahı benimsiyor (bk. TMEN II 657: *ēlḫan* 653: *ēl* ve 661). Buna delil olarak da İlk Kök-türk devletinin kurucusu Bumin'in (m.s. 552), Çin kaynaklarında *ili kohan* yani **il qaġan* 'barışçı hükümdar' (Juanjuanlara tâbi olduğu için) olarak zikredilmiş olmasını gösteriyor. Semantik bakımdan bu doğru olabilir; ancak *ilig* kelimesinin ve yukarıda görüldüğü gibi *'ylyk q'n* şeklinin varlığı göz önünde bulundurulacak olursa, nisbeten muahhar devirlerdeki *ēlhān* şekline ulaşmak için muhakkak 6. asırdaki Çin kaynağının verdiği *ili kohan*'dan hareket edilmesi zarûrî değildir. *ēlḫān*'ın teşkilinde ilk düşünülmesi gereken yol, W. Bang'ın izah ettiği **il(ig)qan* olmalıdır (yk. bk.).

Bununla berâber yukarıda sözünü ettiğimiz Berlin yazmasının hep *qan* ile geldiğinde *ilig* yerine *il* kullandığı zaman bunu *qan*'dan ayrı yazması, aslî *il* kelimesine yani 'barış' manasına da telmihte bulunmuş olabileceğini düşündürüyor.

Öte yandan aynı yazmada *'ylyk q'n* şeklinin bulunması (bk. meselâ LV,2 = B x,24), *ilhan* şeklinin ortaya çıkışında W. Bang'ın 'kaynaşma nazariyyesinin' de doğru olabileceği ihtimâlini arttırıyor.

ilig kelimesinin ilk defa Mani metinlerinde görülmesi ve bu dinin mensuplarınca sık sık kullanılması, bunun Orta İranca *şahr-dār* 'hükümdar' kelimesinden tercüme edilmiş olabileceği intibâını veriyor: < *il + lig '*devleti, ülkesi olan kimse.'[54]

LII,3 *q'Byrmyş krk'k y'zwql'p.* Bugünkü Türkçede eylem sırası farklı: 'tevkif edip cezalandırmak.' < *yaz-uq+la-* '*günahkâr, suçlu saymak' > 'cezalandırmak' (bk. not XXXV,4).

yaz- 'günah işlemek, hata etmek; yazı yazmak' üzerinde bir başka münâsebetle durulacaktır.

LIII,1 *ywmqyn 'rq'n* 'bütün, hepsi.' 'arka, sırt, yardım' manasındaki *arqa* ile bir ilgisi olmasa gerek.[55] *arqa+n*'daki vâsıta h. ekinin kullanışı ve menşei için bk. burada not XLII,2.

LV Çincesinde, 'hükümdar olması'nın sebebi değil de gayesi ifâde edilmiş: "İyi ve kötü amellerin neticelerini bildirsin diye insanlara hükümdar olur" (J. Nobel 291). Halbuki Uygurcası açıkça *-mişke* '-diğinden dolayı' sebebi ifâde etmektedir.

LVI,2 *kwyny ym'nwmc' twyrwc'* yalnız R 562,12 *köni*'den sonra *yme* okuyor; eğer bu doğru ise o zaman burada *köni*'yi 'adâlet' diye tercüme edebileceğiz. Ayrıca LXXIII,1 de (R 567,10) *köni başlasar bodunın* ve B II v,10'da *köni yorı-* şekillerinde de aynı biçimde 'adâlet' manasında kullanılıyor.

'yl p'şcy 'hükümdar.' Görebildiğim kadariyle Uygurcada ilk defa geçiyor. Kutadgu Bilig'de şöyle bir beyit var: " . . . Eğer **hukümdar** memleket içinde faydalı ve halkın başında bulunacak bir insan istiyorsa."[56]

LVII,1 *'yl q'n 'wrny* 'taht, saltanat.' *il qan ornın ıçqın-* (R 562,16 = B X v,9) = skr. *rājya.* Diğer misaller şöyle: *ıduq orunların yaruda tut-* (B I v,17) *il orunı* (B II 4,2), *qanlarnıng il orunı ür ornağlığ bolmaz, ezük armaq kişiler artatırlar il qanığ il orunıntın taydurup.*

Bütün bu misâller, 'taht ve salatanat' kavramının *il or(u)nı* ile ifâde edildiğini gösteriyor; fakat ifâdelerdeki kararsızlıktan terimin henüz yerleşmemiş olduğunu anlıyoruz. Bununla berâber R 563,10 (B X v,25)'deki . . . *artatırlar il qanığ il orunıntın taydurup* 'hükümdârı tahtından düşürüp mahvederler'

---

[54] *şahr-dār* için bk. Mary Boyce, *The Manichaean Hymn Cycles in Parthian*, London Oriental series, Volume 3. Oxford University Press (1954), s. 195: *šhr-d'r.* Ayrıca *ilig* için bk. EDCT 141b.

[55] P. Zieme, "Zum uigurischen Samantabhadrācaryapraṇidhāna," Studia Turcologica Memoriae Alexii Bombaci Dicata, Napoli 1982, s. 599-609 (s. 607).

[56] *ḳalı il işinge tusulġu kişi - tiler erse ilig budun(!) il başı* R. R. Arat neşri, b. 3141 ve *Tercüme*, Ankara 1959, s. 231 ve *KB III, Indeks*, İstanbul 1979. Bu sonuncunun tenkidi için bk. S. Tezcan, "Kutadgu Bilig Dizini üzerine," Belleten, sayı 178, Ankara 1981, s. 23-78. Ayrıca krş. Beyit 2196: . . . *il tör başı* 'kanun adamı.'

ifâdesinden, ikinci *il*'in artık *il qan*'daki (<*ilig*) 'hükümdar' ile bir ilişkisi kalmadığını ve *orun* ile kaynaşıp bir terim meydana getirdiğini açıkça görüyoruz (krş. burada not LII,1). Bu terimin temelinde tabii başlangıçta bir *ilig* bulunduğunu R 314,4'teki *rājabhūmi*'nin tercümesi olan *ilig qan orunı*'ndan anlıyoruz; 'hükümdar' manasından 'taht, saltanat' *il ornı*'na geçişi B X v,9 (R 562,16)'daki *il qan ornı* açıkça gösteriyor. Ayrıca şu örnekler de bu münâsebetle dikkate değer: *el ornılig ābhişik* 'Königthronsweihe' = skr. *rājyābhişekam* 'Königsweihe' (TT VIII D 17). *'yl 'wrnynk' 'wlwrmyşt' 'pyzyk qylt'cy p'qşysy pwlmyş q'ry pr'mn 'rdy* (Hüsen-tsang, Paris Musee Guimet, No. 47476, 82,21) 'tahta çıktığında, bunun merâsimini icrâ eden hocası yaşlı bir Brehmen idi.'

LX,4 *p'şl'm 'ywq q'* 'idâre etmediği için.' Genel olarak burada *-miş* isim-fiilinin olumsuzu olarak *-maduq* beklenirdi. Pek nâdir olarak kullanılmasına rağmen *-(me)yük* şekli, *-dük*'ün üstlenmediği *geçmiş zaman* işini görmekte ve bildiğim kadarıyla kitâbelerde geçmemektedir: *-yük mn, sn, ol* vb. Buna karşılık ET'nin ilk örneklerinde *-dük* zarf tümleci yapar (krş. burada no V:1: *turup oq*).

Her iki fiil şekli arasındaki fonksiyon dağılımı ET'nin ilk örneklerinde şöyledir:

	Geçmiş zaman	İsim-fiil (sıfat)	Zarf tümleci
-dük	——	*-dük*	*-dük*
-yük	*-yük mn, sn, ol*	*-yük*	——

LXI,4 *'yyn 'wdw 'ydm'qw 'wl* Burada ve aşağıda LXII,2'de (R 564,2,5) Leningrad hep *'wdw* okuduğu halde Berlin hep *'ydy* okumaktadır (B XI r,17,20). Çince ve Skr. metinde 'takip etmek' olduğu için Leningrad'ın okuyuşunu tercih ettim. Fakat Berlin yazmasındaki *'ydy* şeklinin de izahı açıktır: Bir kere harflerinin şekli ve dizilişi bakımından her iki kelime biribirine yakındır; yani kolayca karıştırılabilir. Sonra arkadan gelen olumsuz fiil şekli tabiî olarak olumsuz fiillerin pekiştirme edâtı olan *idi*'ninvarlığını kolayca meşrû kılmaktadır.

LXVI,3 R 565,14-15'te *'ylnynk q'nnynk twyrwsyn* şeklinde görülüyor. Ama bu okuyuş bir mana vermiyor: "hükümdârın kanunlarını âdil usûllerle icra ettiği için." Halbuki B XI v,25'te doğru olarak *twyrwsyn* yok ve ilgi hâli doğrudan *'wqr-y-nt'* kelimesine âit yani *'yl q'n*, 'idâre etme'nin öznesidir.

LXVI,4 *pwlyrl'r . . . kwnkwl-wk* (yükleme h.) " . . . sevinç duygusunu bulurlar" biçiminde de anlamak mümkün ise de bana *bolırlar . . . köngüllüg* daha doğru görünüyor.

LXXII,3 *'yl'hmyş p'şl'myş.* Kelime mansıyla 'kendisine bir *devlet* temin edilmiş ve idâre edilmiş olan' olduğu halde ben 'sevk ve idâre edilen' diye tercüme ettim.

*Bazı Kısaltmalar ve Seçme Bibliyografya**

a	'arka'
AoF	Altorientalische Forschungen, Berlin
B	Berlin yazmaları (Altun Yaruk)
CTD	Compendium of the Turkic Dialects, Maḥmūd el Kāşġarī, Türk Şiveleri Lügati, ed. and tr. with Introduction and Indices by Robert Dankoff in collaboration with James Kelly, Sources of Oriental Languages and Literatures Volume VII, Parts 1, 2, 3 (Harvard University 1982-1985)
DS	Derleme Sözlüğü, Ankara 1963 vd.
EDCT	Sir Gerard Clauson, An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish, Oxford 1972
Emmerick	The Sūtra of Golden Light by R. E. Emmerick, London 1970 (Altu Yaruk'un J. Nobel tarafından 1937 yılında neşredilen Sanskrit metninin tercümesidir).
ET	Eski Türkçe (Kitâbeler ve Hoço ile Tun Huang bölgesindeki İslâmiyet dışı Türkçe yazılı belgelerin dili)

---

*Çok yaygın ve bilinen kısaltmalar verilmemiştir. Aynı şekilde kitap ve makale künyeleri yazının içinde ayrıntılı olarak gösterildiğinden burada tekrarlanmamıştır.

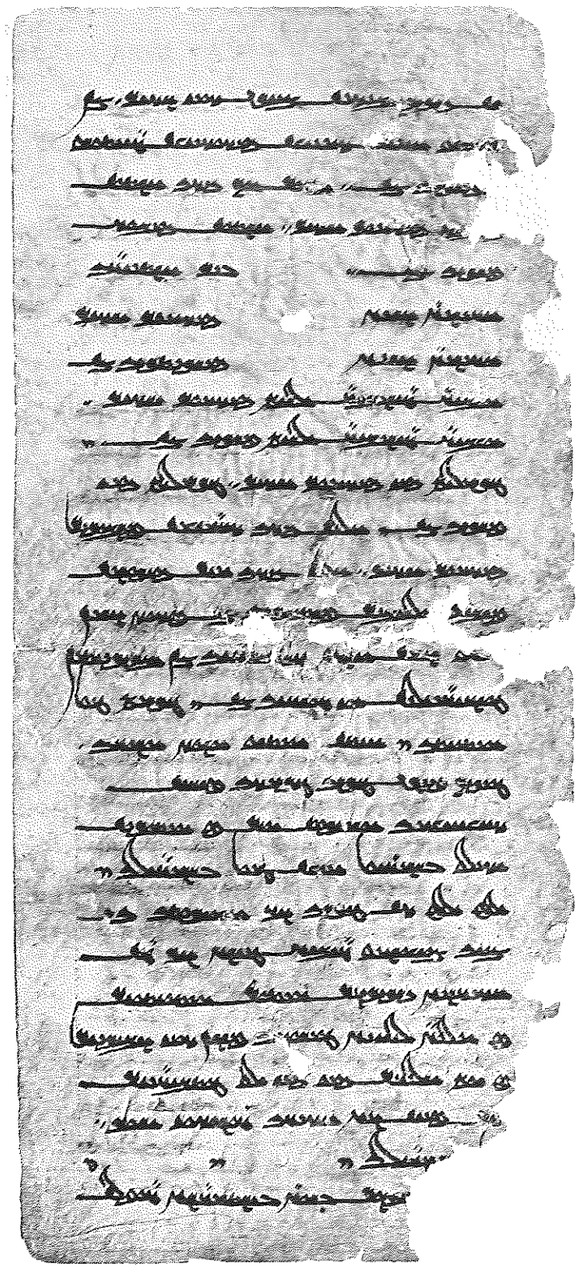
ETY	H. N. Orkun, Eski Türk Yazıtları, İstanbul
J. Hamilton	*Les Ouïghours* . . . Paris 1955
J. Hamilton	"Toquz-Oguz et On-Uygur," JA 1962, s. 23-63
KB	Kutadgu Bilig, R. R. Arat neşri: İstanbul 1947, Tercüme, Ankara 1959, İndeks, İstanbul 1979. İngilizcesi: R. Dankoff, Wisdom of Royal Glory, Chicago 1983
KCsA	Körösi Csoma Archivum, Budapeşt
Kudara	K. Kudara—Kl. Röhrborn, "Zwei Verirrte Blaetter des uigurischen Goldglanz-Sutras im Etnografiska Museum, Stockholm," ZDMG 132, 1982, s. 336-347
M	A.v. Le Coq, Türkische Manichaica aus Khotscho III, Berlin 1922
Mo	Altun Yaruk'un Moğolcası (bk. burada *Ek*)
J. Nobel	Suvarṇaprabhāsottama-Sūtra, I-Tsing's chinesische Version, Leiden 1958 (Sanskrit aslı: Leipzig 1937, bk. Emmerick)
ö	'ön'
P. Poucha	Pavel Poucha, Institutiones Linguae Tocharicae, Pars I, Praha 1955
R	V. V. Radlov—S. E. Malov, Suvarnaprabhāsa Sutra Zolotogo Bleska), Bibliotheca Buddhica XVII, St. Petersburg 1913
TDAY	Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Ankara
T. Tekin	A Grammar of Orkhon Turkic, Bloomington 1968
SDD	Söz Derleme Dergisi, İstanbul 1939 vd.
TMEN	G. Doerfer, Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen I-IV, Wiesbaden 1963-1975
TS	Ekler Tarama Sözlüğü: Ekler Ankara 1974
TTS	Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü, Ankara
TUBA	Türklük Bilgisi Araştırmaları (Journal of Turkish Studies), Yayınlayanlar Şinasi Tekin—Gönül Alpay Tekin, Cambridge 1977 vd.
( )	Metinde tamâmiyle silik olup da böyle olduğu tahmin edilen harf ve harfler.
[ ]	Metinde kısmen silik fakat oldukça seçilebilen harf ve harfler.
. . :.	Metinde müstensihlerin kullandığı noktalamalar.
< >	Metnin asıl nüshalarından hiç birinde, yeteri kadar yer mevcut olduğu halde yazılmamış ve fakat cümlenin gelişi icabı böyle olması gereken harf ve harfler.

*Berlin yazmalarının tıpkı-basımları**

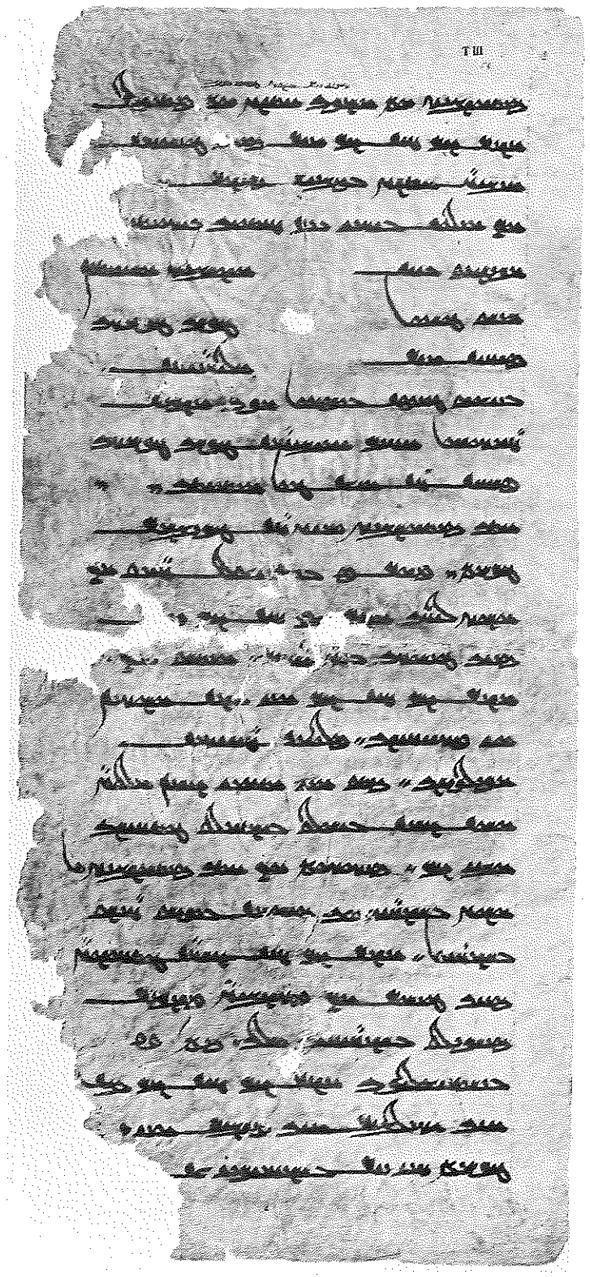
1. B I (27), T III 56,3 (R 546,6)
2. —— a (R 546,8)
3. Mainz 534 (= B II)
4. B II, T III T.V. 56, 2 (R——)
5. —— a (R——)
6. B III, T III T.V. 56 (R 548,1)
7. —— a (R 549,6)
   [= U I, s. 22-25]
8. B IV, ö (eksik) (R 550,6)
   a (eksik) (R 551,3)
   T III 84,53
9. B V, ö (eksik) (R 552,6)
   a (eksik) (R = Kudara 55)
   T III 84,52
10. B VI, T III 56,1 (R = Kudara 80-93)
11. —— a (R 553,11)
    [= Mainz 746]
12. B VII, ö (eksik) (R 554,13)
    a (eksik) (R 555,19)
    T III 56,17
13. B VIII, T III 56,15 (R 556,20)
14. —— a (R 558,1)
15. Mainz 469 (= B VIII-IX)
16. Mainz 259 (= B VIII-IX)
17. B IX, T III 56, 17a (R 559,5)
18. —— a (R 560,9)
19. B X, T III 56,18 (R 561,10)
20. —— a (R 5629)
21. B XI, T III 56,19 (R 563,10)
22. —— a (R 564,13)
    [= Mainz 761]
23. B XII, T III 56,20 (R 565,17)
24. —— a (R 566,17)

*1955 yılı yazında Mainz İlimler ve Edebiyat Akademisinde Uygurca yazmaların kataloğunun hazırlanmasında çalışırken, o zamanın Akademi Müdürü Prof. Dr. Helmuth Scheel (ختم الله عواقبهم بالخير), içinde Mainz'da olmayanlarının da fotoğrafları bulunan Altun Yaruk'a âit büyük bir fotoğraf dosyasını bana hediye etmiş ve bunları ilk fırsatta neşretmem gerektigini söylemişti.

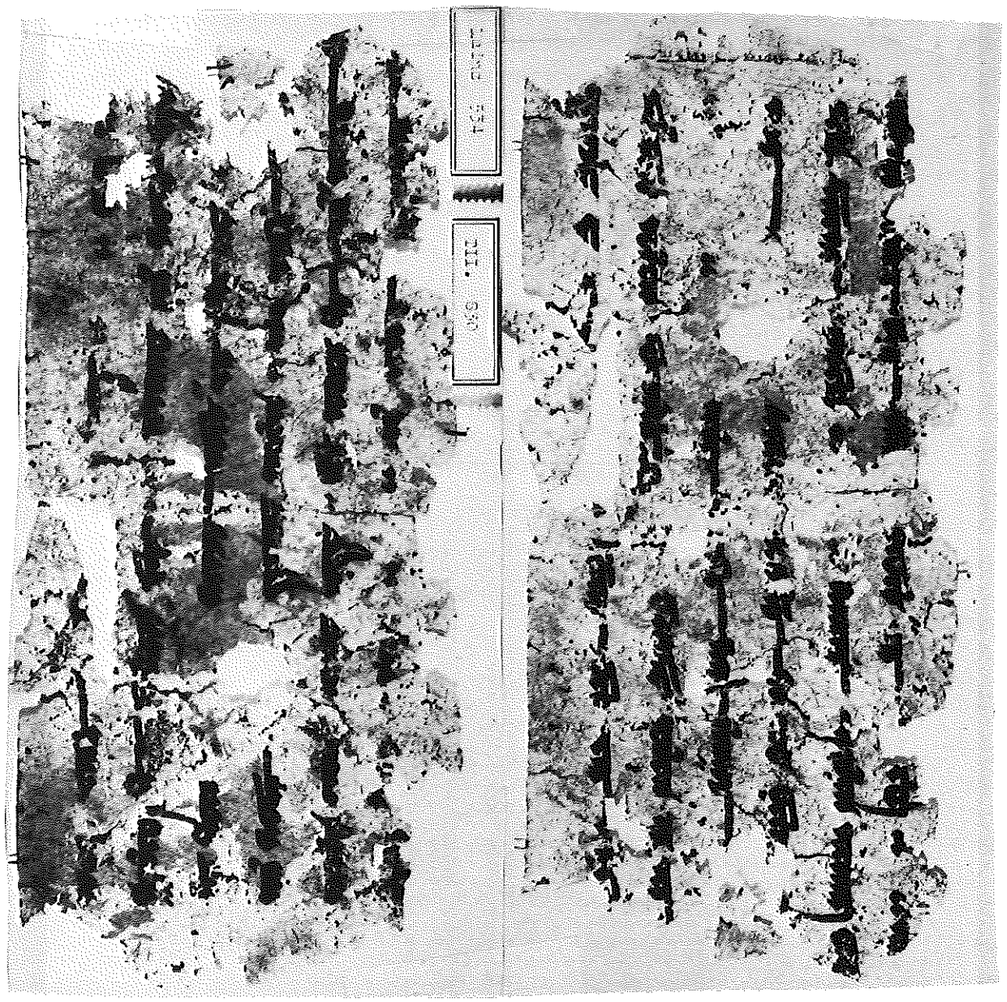
Bu cümert davranışından dolayı kendisine olan minnettarlığımı burada belirtmek isterim.

1
B I (27), T III 56-3 (R 546,6)

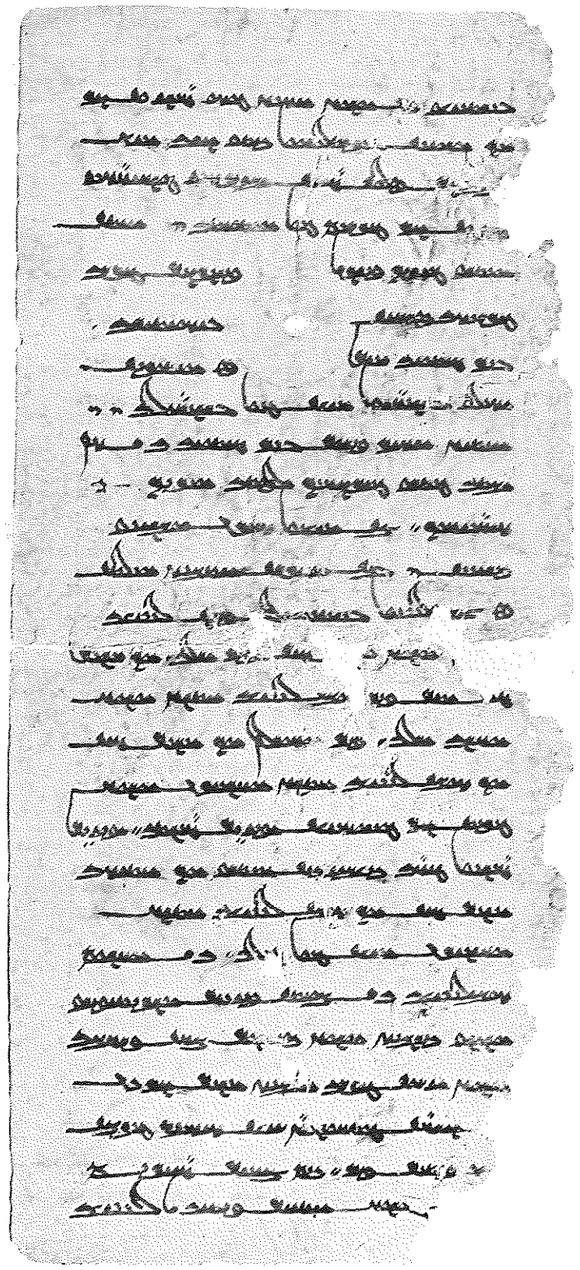

2
B I a(rka) (R 546,8)

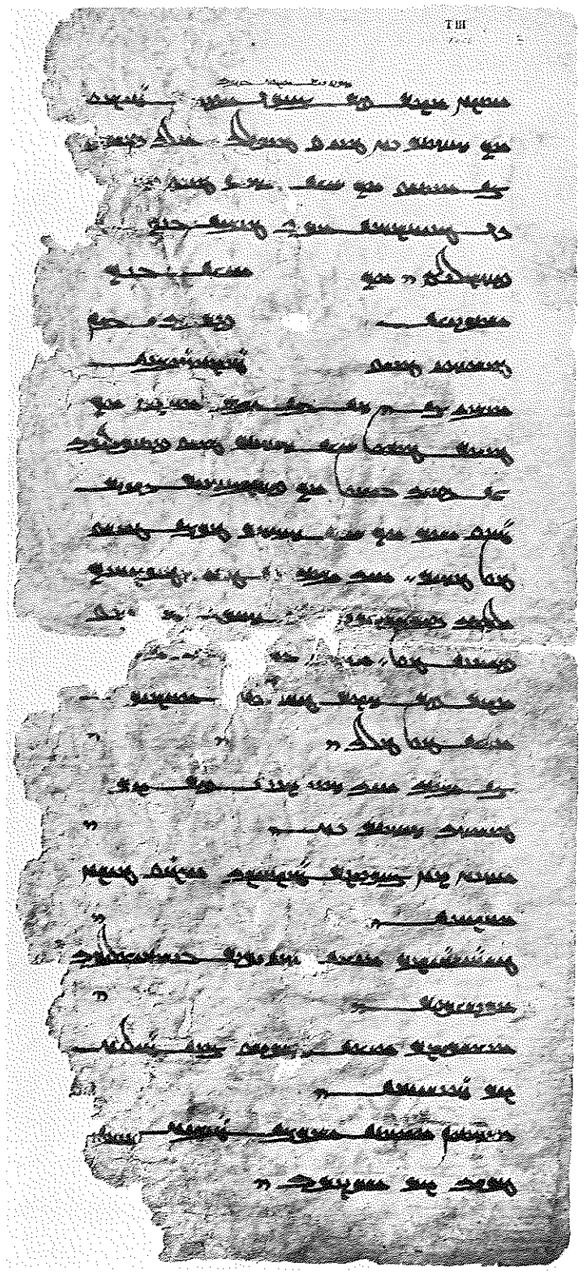
3

Mainz 534 (= B II)
(R —)

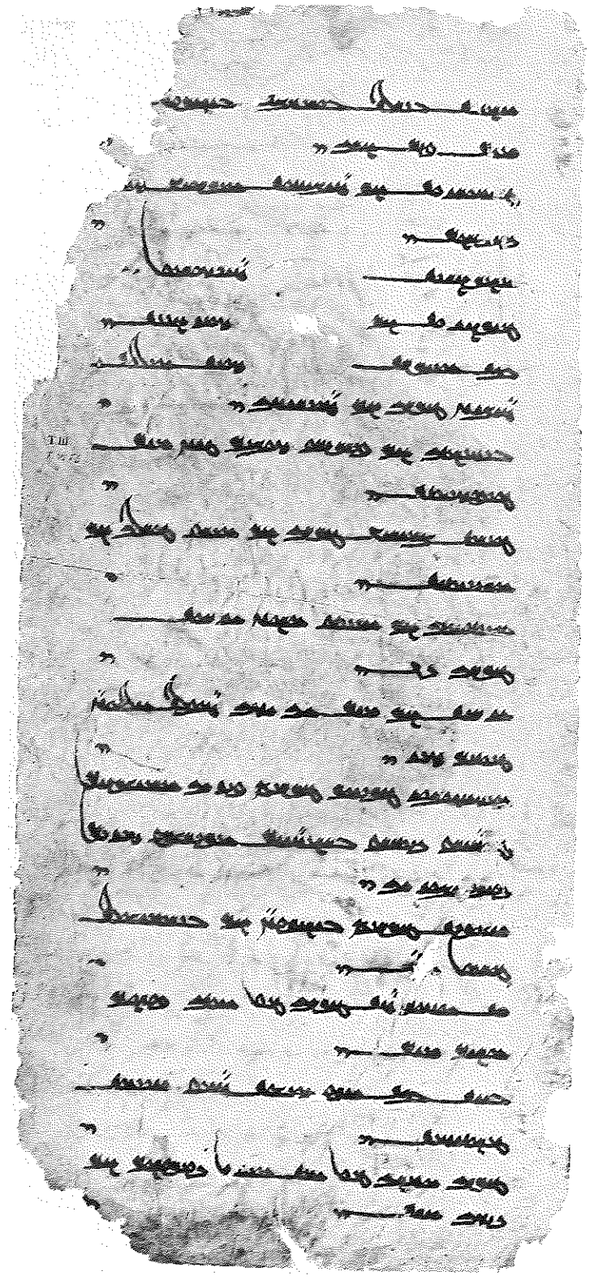

4

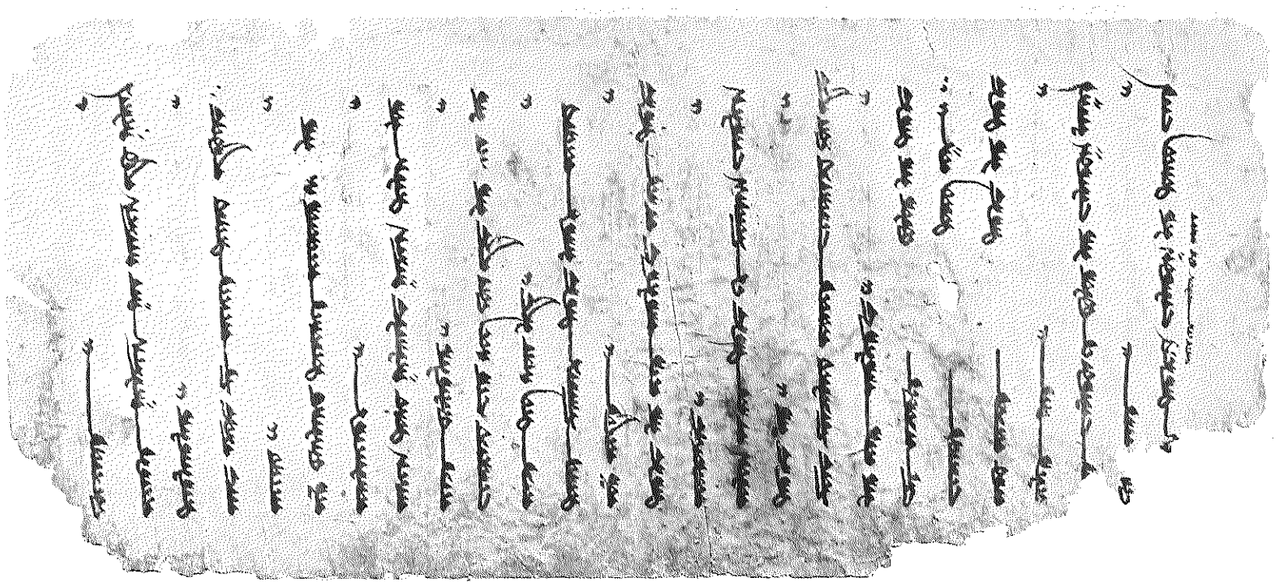
B II, T III T.V. 56,2 (R—)

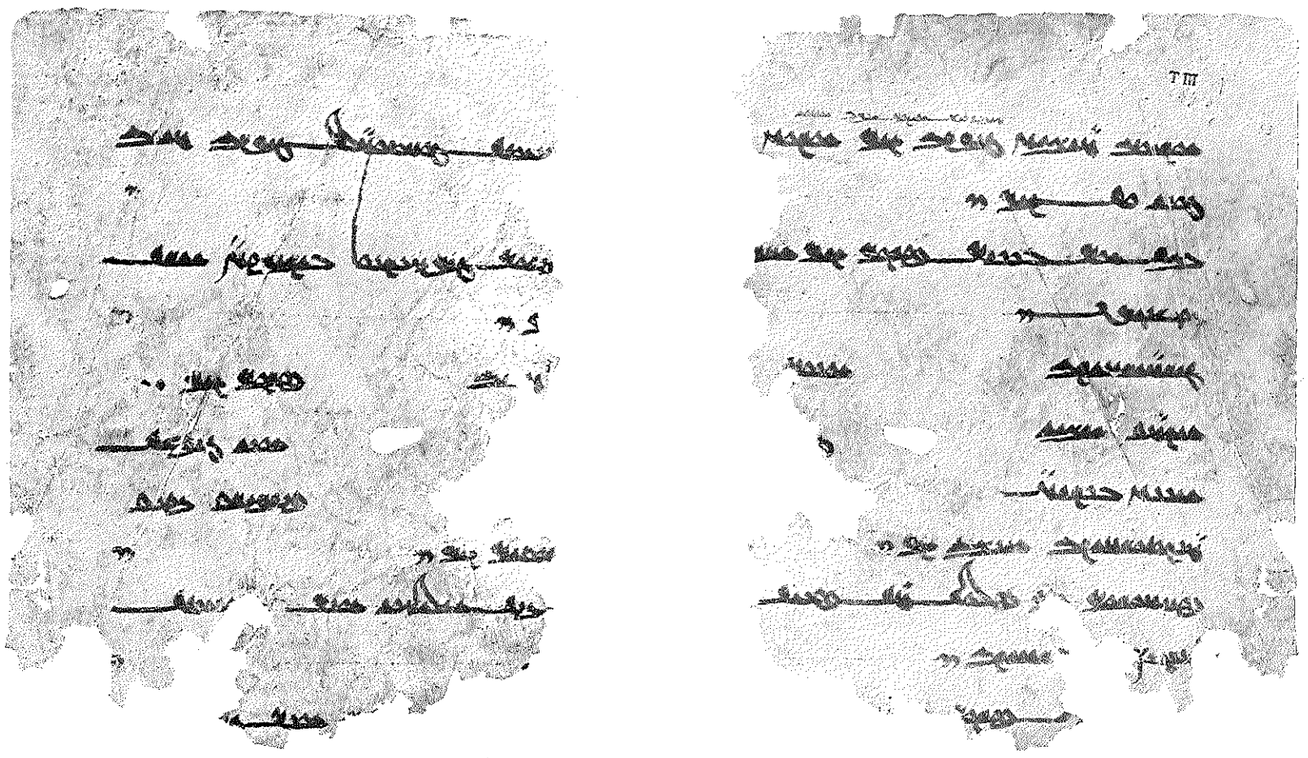
5
B II a. (R—)

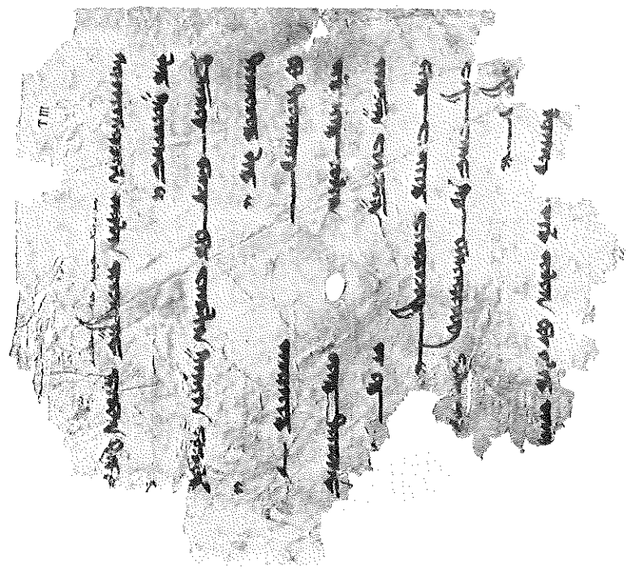
6
B III, T III T.V. 56 (R 548,1)

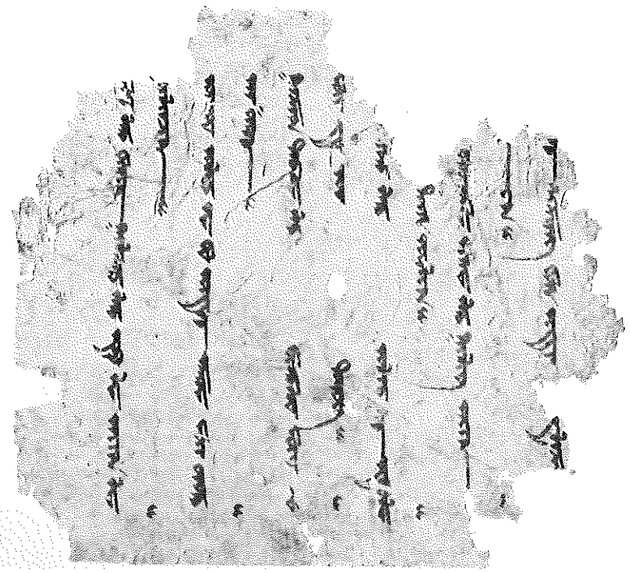

7
B III a. (R 549,6)

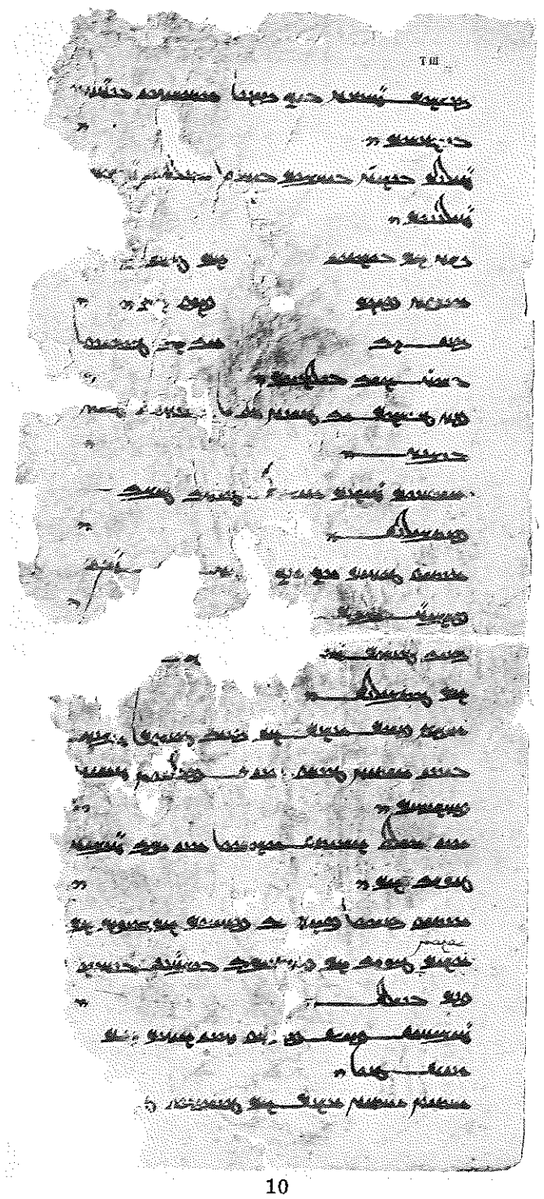

8
B IV ö(n eksik) (R 550,6)
— a. (eksik) (R 551,5)
T III 84,53

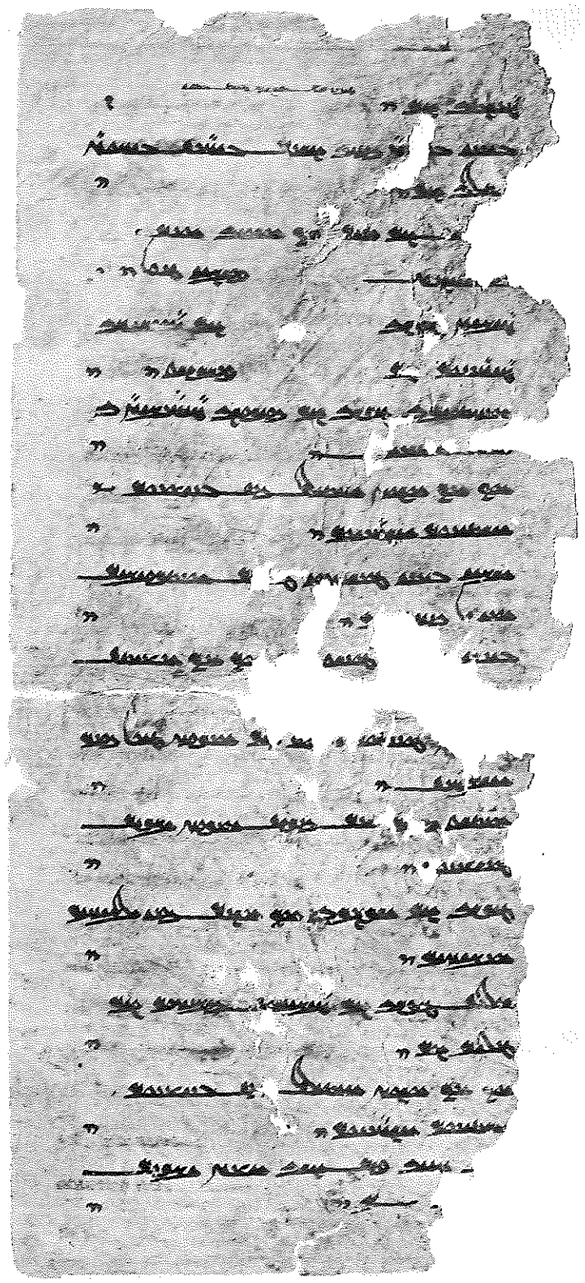

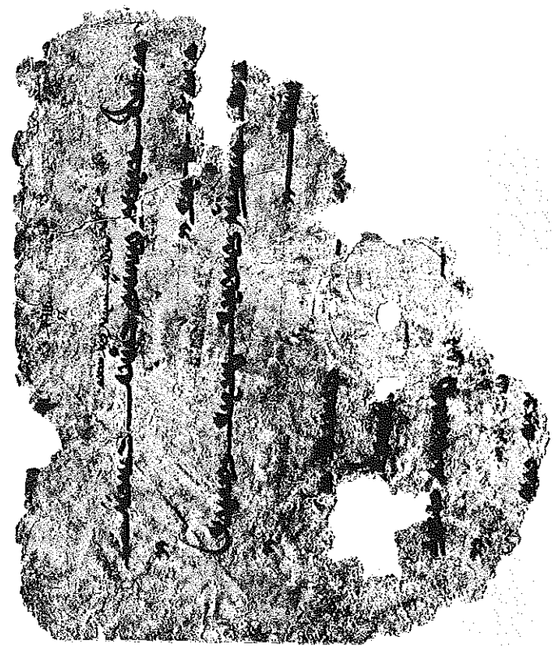
9
B V ö. (eksik) (R 552,6)
— a. (eksik) (R = Kudara 55)

10
B VI, T III 56,1 (R = Kudara 80-93)
(R 553,1)

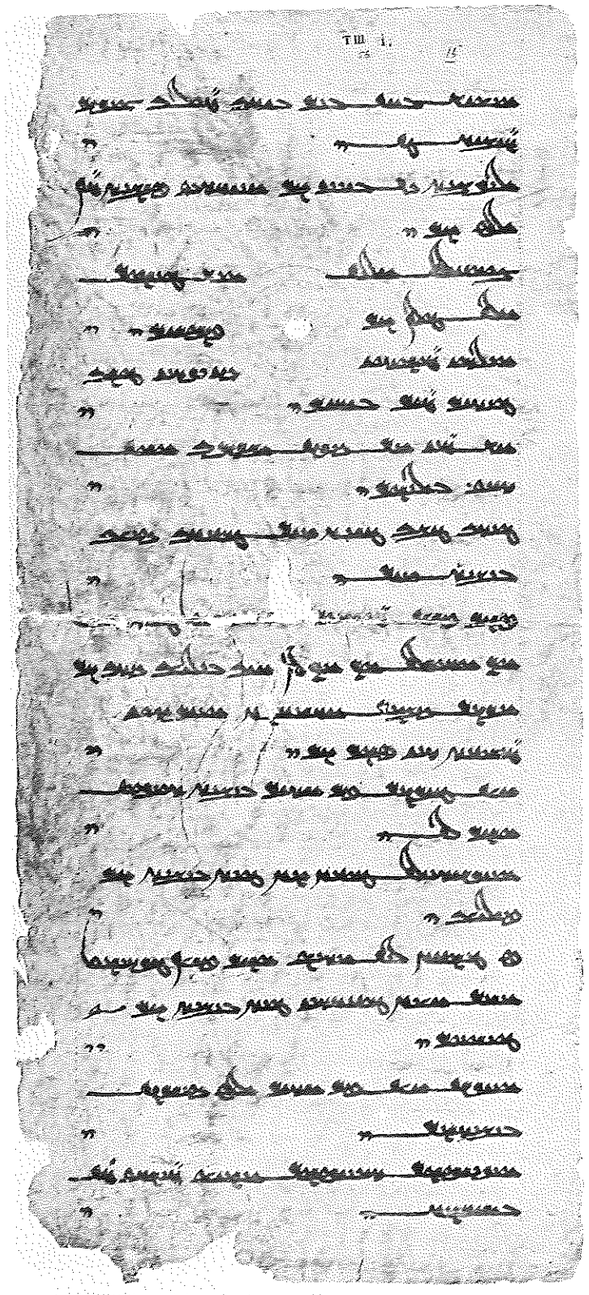

11
B VI a (R 553,11)

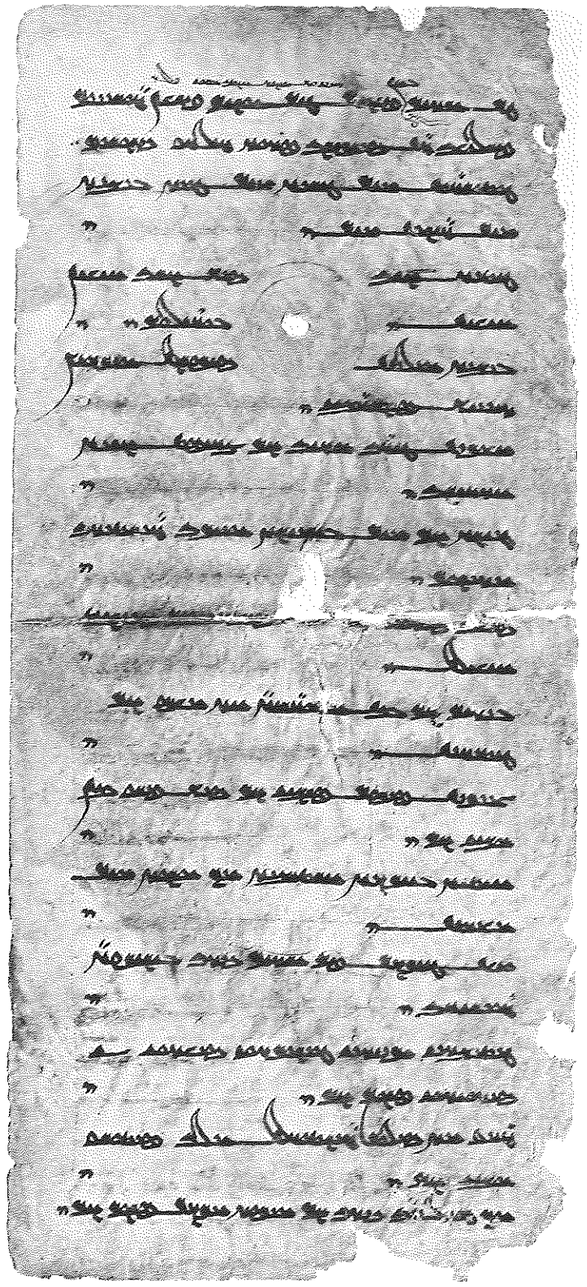

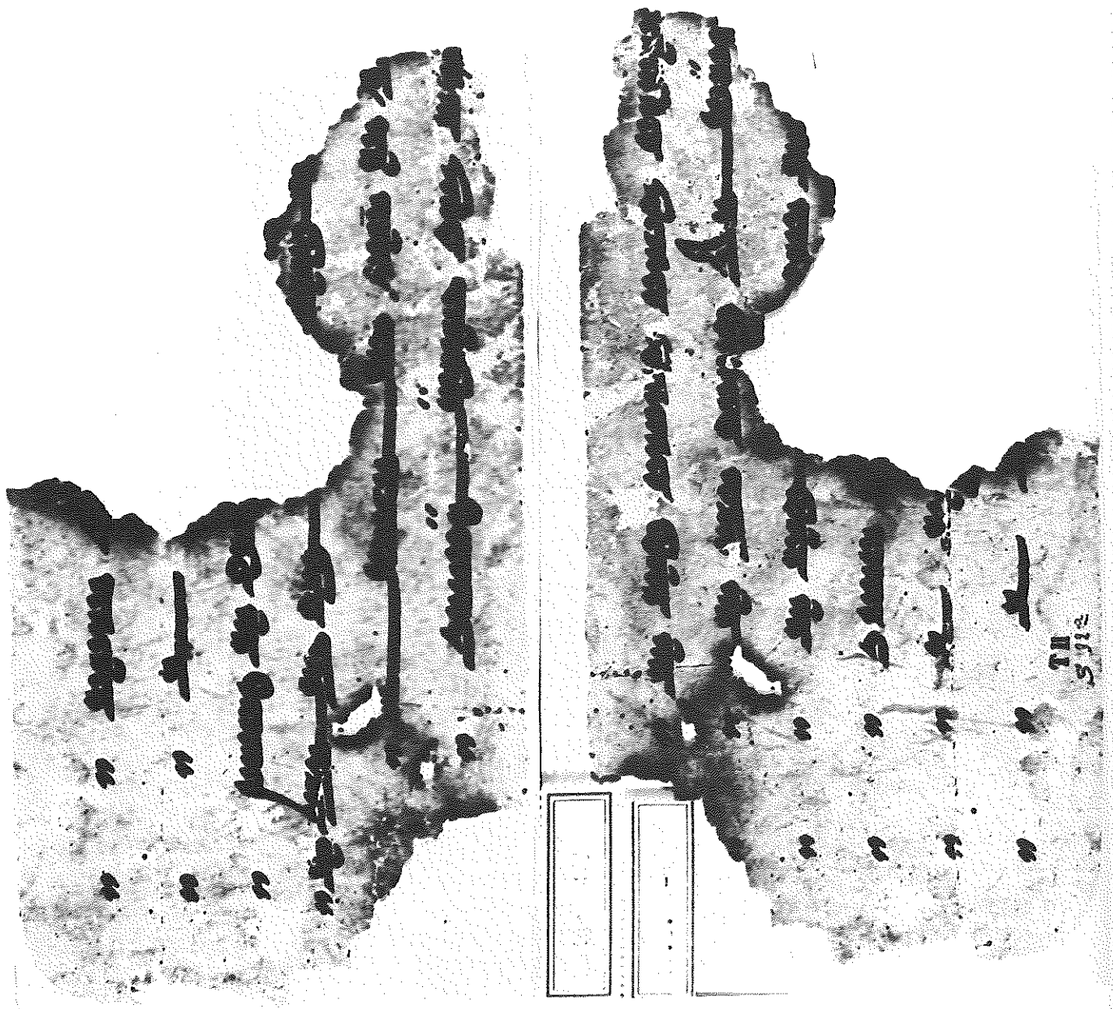
12
B VII ö. (eksik) (R 554,13)
— a. (eksik) (R 555,19)
T III 56-17

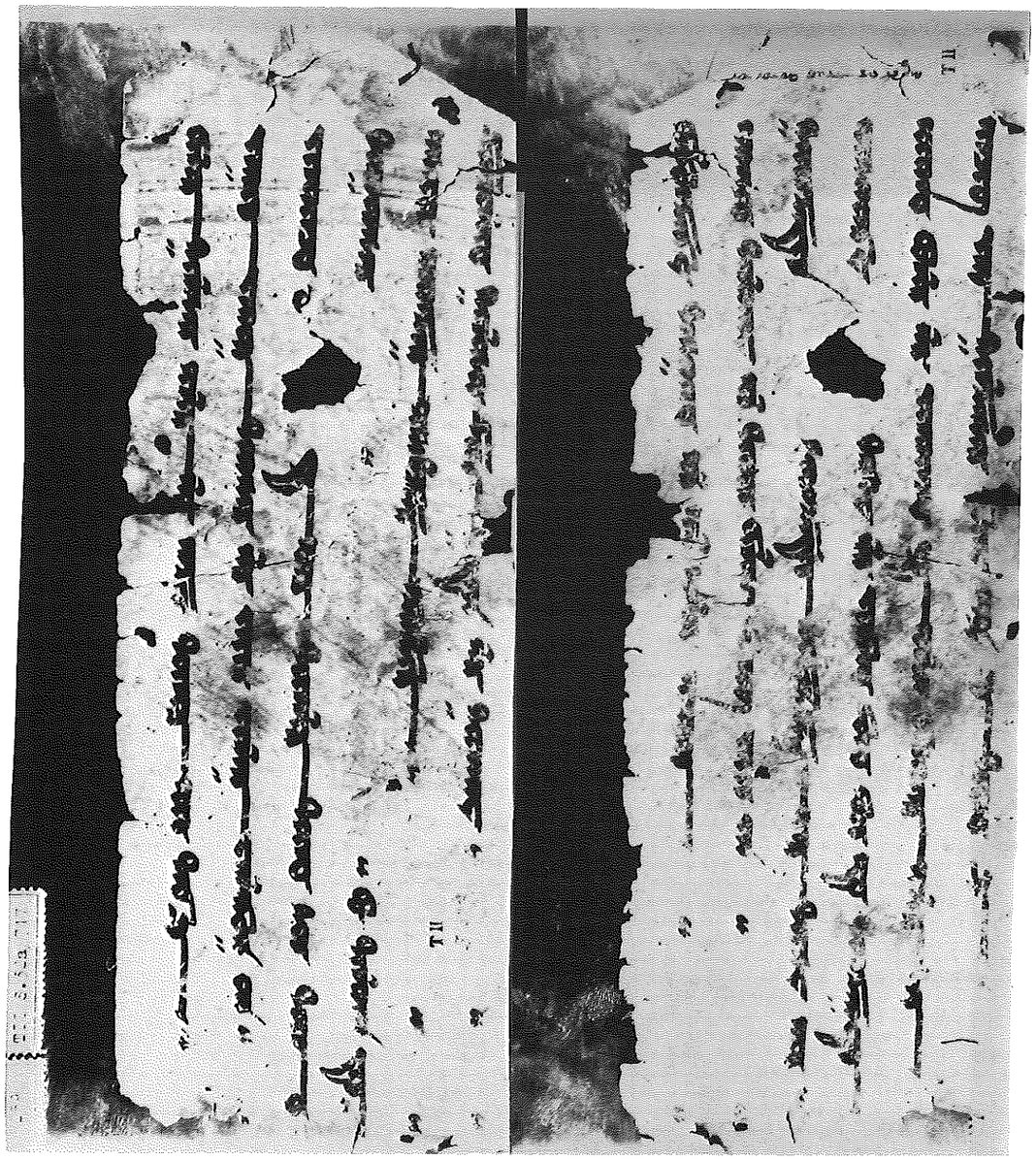
13
B VIII, T III 56,15 (R 556,20)

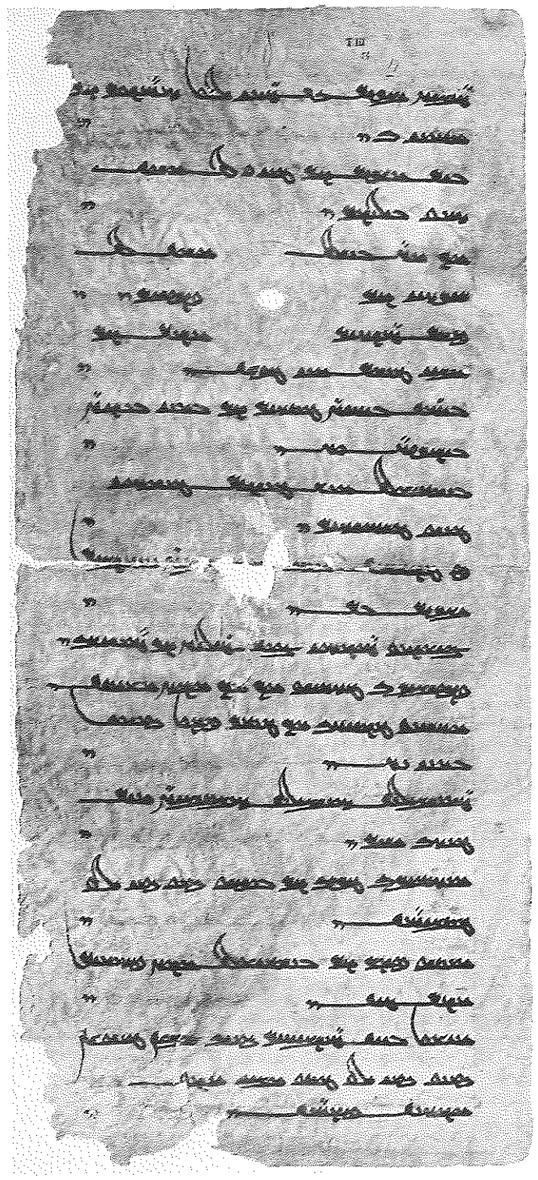
14
B VIII a. (R 558,1)

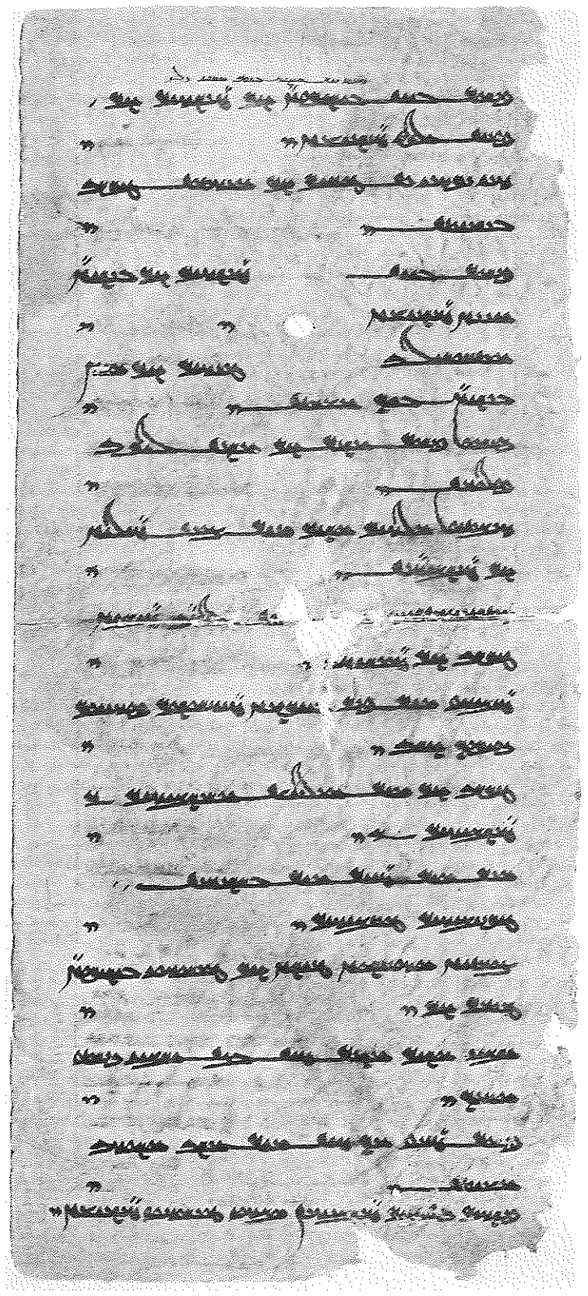
15
Mainz 469 (= B VIII-IX)
(R 558,14-23/R 559,1-10)

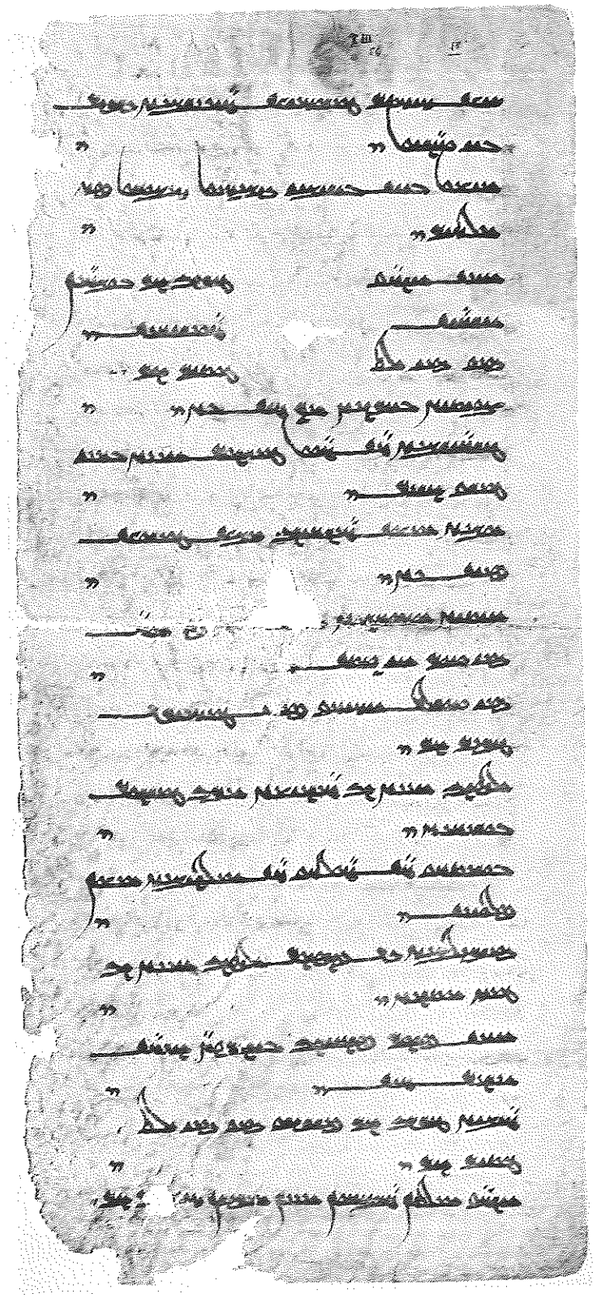
16
Mainz 259 (= B VIII-IX)
(R 559,10-22/R 560,1-17)

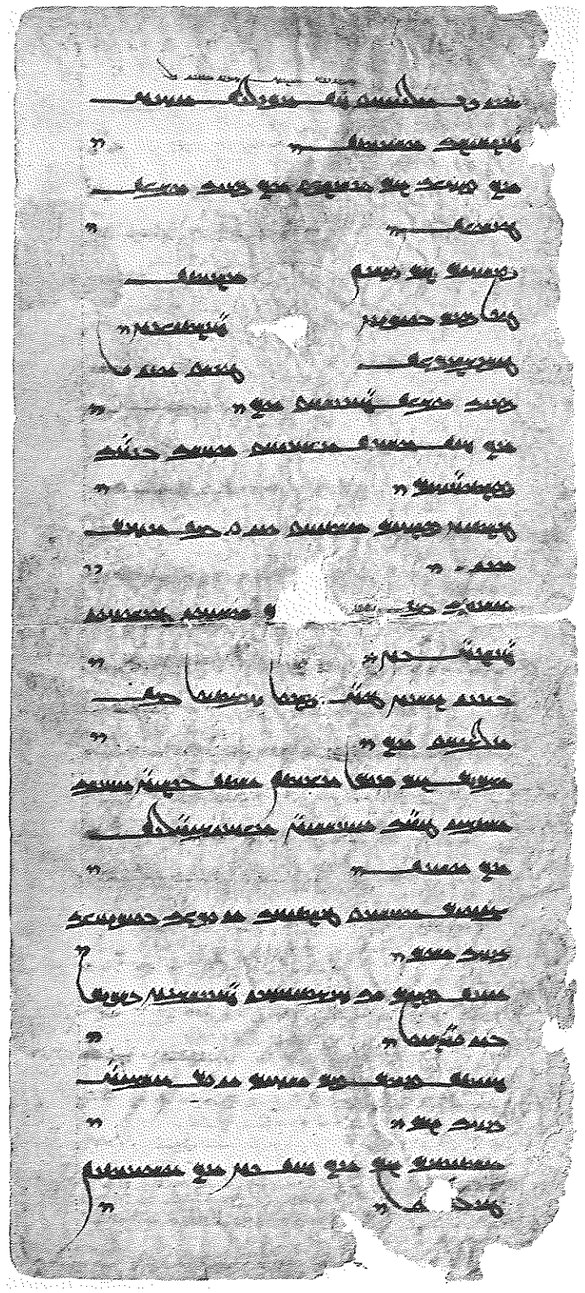
17
B IX, T III 56,17ª (R 559,15)

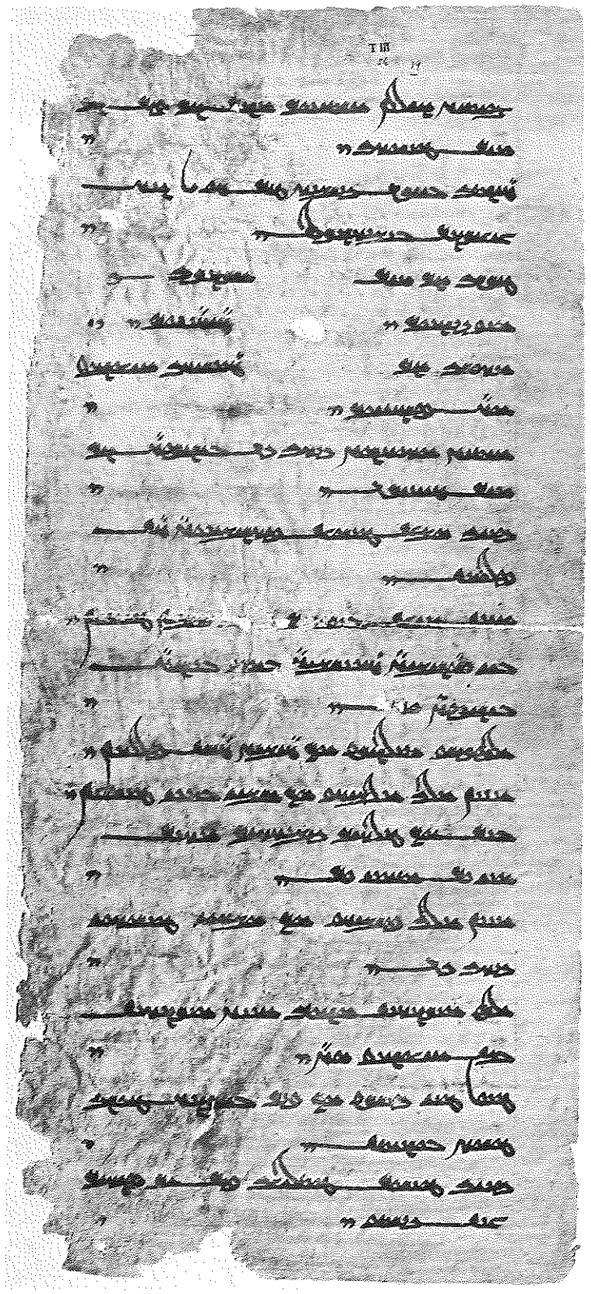
18
B IX a. (R 560,9)

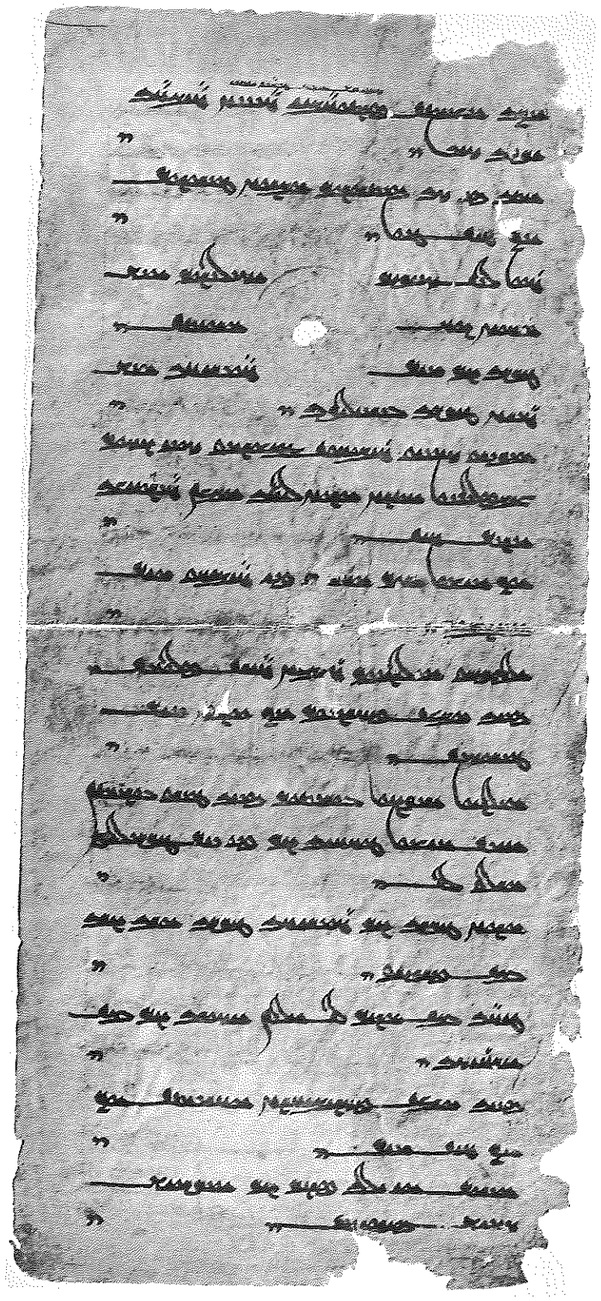
19
B X, T III 56,18 (R 561,10)

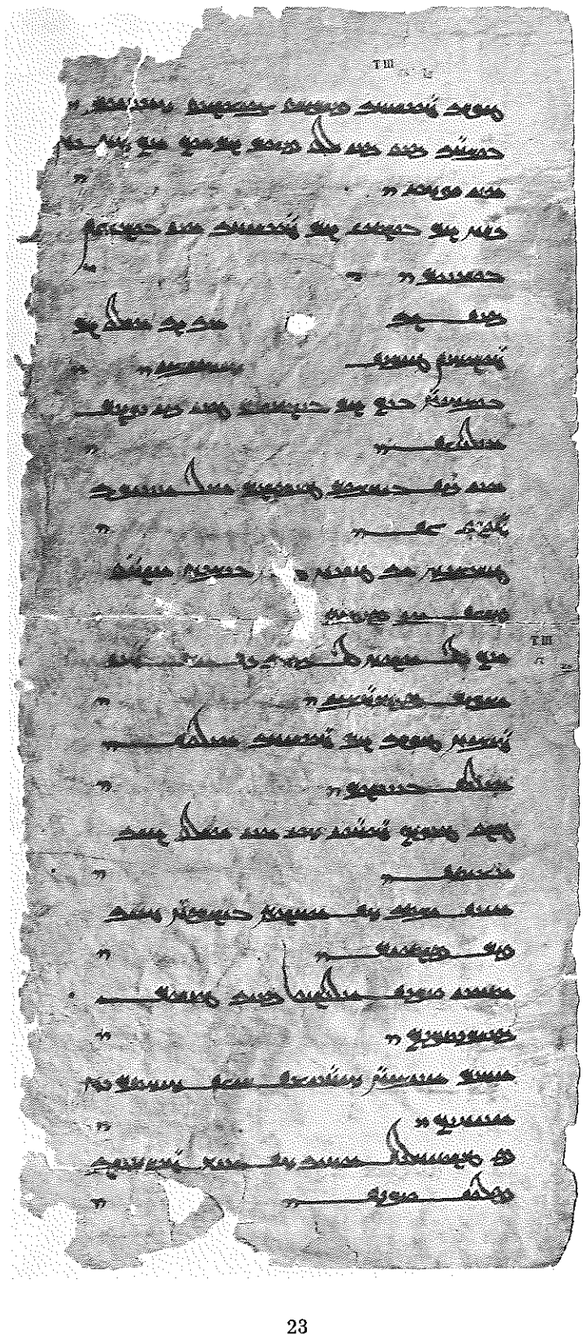
20
B X a. (R 562,9)

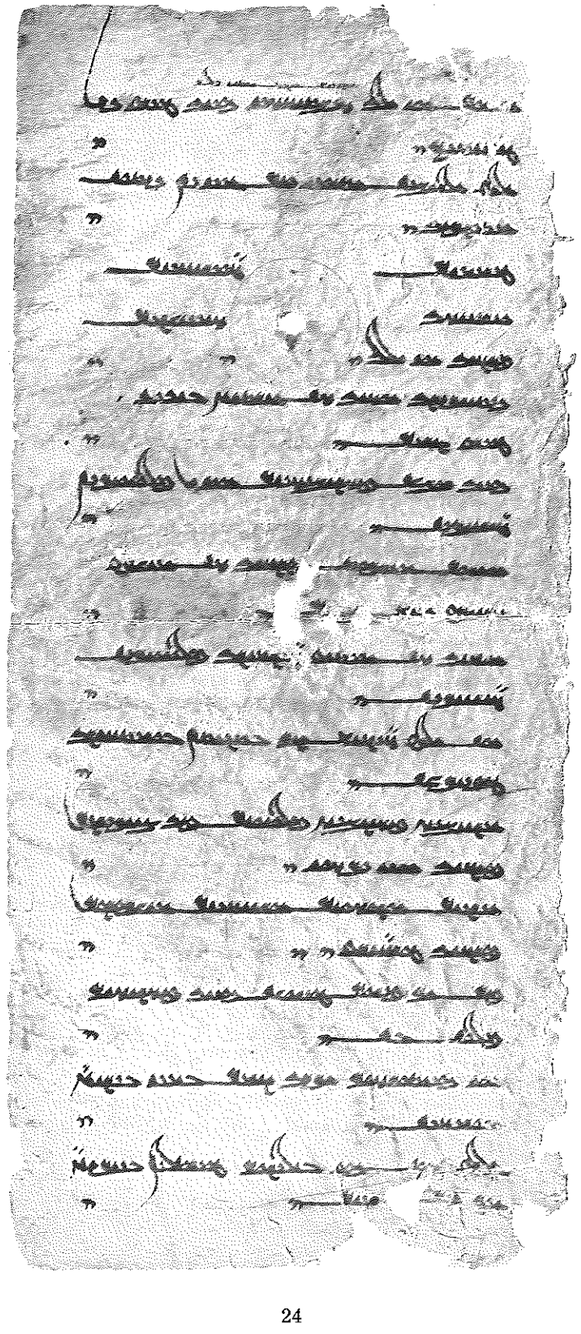
21
B XI, T III 56,19 (R 563,10)

22
B XI a. (R 564,13)

23
B XII, T III 56,20 (R 565,17)

24
B XII a. (R 566,17)

APPENDIX:
THE MONGOLIAN VERSION

Jan Nattier

Introduction

The Mongolian Kanjur, like its Tibetan counterpart, contains three versions of the *Suvarṇaprabhâsa-sûtra* (Ligeti nos. 176, 177, and 178). As in the Tibetan canon, these translations are included in the Tantra (Mo. *Dandr-a*) section of the Kanjur, and not in the Sutra division as one might expect.

The text transcribed here comprises the 20th chapter (titled *Qaγan-u törö-yi üneger uqaγuluγsan sastir-i üjügülügsen*) of the first of these translations (Ligeti no. 176, *Degedü altan gerel-tü masi teyin büged ilaγuγsan sudur-nuγud-un qaγan*, Vol. 13 [*Dandr-a* 13], 28a-197a). This Mongolian translation, according to its colophon (p. 197a), was based on a Tibetan text translated by the monk Chos-grub (Ch. Fa-ch'eng 法成), a well-known translator active in the Tun-huang area in the mid-9th century.[1] This Tibetan version (Lhasa no. 513, Narthang no. 490, Peking no. 174, Derge no. 555, Cone no. 179; for a critical edition based on the first three of these plus the Berlin manuscript copy see Johannes Nobel, *Suvarṇa-prabhâsottama-sûtra: Das Goldglanz-sûtra, ein Sanskrittext des Mâhâyana-Buddhismus*, vol. 2, *Die tibetische Übersetzung mit kritischen Anmerkungen herausgegeben* [Leiden: E. J. Brill, 1958]) was in turn based on a Chinese, not a Sanskrit, original. As demonstrated by Nobel (*op. cit.*, vol. 1, p. xxvi ff.) the Chinese translation to which the Tibetan translation corresponds is that of I-ching (Taishô no. 665; for a German translation of the text together with a photoreproduction of the Taishô edition see Nobel, *op. cit.*, vol. 1).

The approximate date of the Mongolian translation is easily established by reference to the names of the translators. According to its colophon (transcribed in Ligeti, *Catalogue*, p. 55), the Mongolian version was produced by *Kundga 'odcir mañčusrii bandida mergen guusi* and *Maṭi baṭr-a sagar-a širii baṭr-a toyin čorǰi*. (Note the ornamental, and technically incorrect, use of the galig letter *ṭ* in the words *maṭi* and *baṭr-a* [for Sanskrit *mati* and *bhadra*], as well as the imprecision in the treatment of Tibetan *z* and Sanskrit *j* and *ś*). Of these translators the latter is apparently little known; the former, however, is renowned as one of the two leaders of the massive translation project sponsored by Ligdan Khan in the early 17th century.[2] Thus the version of the text transcribed here can be attributed to that period of

---

[1] On Chos-grub see Ueyama Daishun, "DaiBan-koku daitoku sanzô hôshi shamon Hôjô no kenkyû [Researches on the *śramaṇa* Fa-ch'eng, Dharma-master of the Tripiṭaka and *bhadanta* of the country of Great Tibet]," *Tôhô gakuhô* [Kyôto], XXXVIII (1967), pp. 133-198, and XXXIX (1968), pp. 119-222. For a French synopsis of Ueyama's work see Paul Demiéville, *Récents travaux sur Touen-houang* (Leiden: E. J. Brill, 1970), pp. 47-62.

[2] On Kun-dga' 'od-zer (whose name appears in a number of variant forms) see Walther Heissig, *Beiträge zur Übersetzungsgeschichte des mongolischen buddhistischen Kanons = Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Gottingen, Phil.-Hist. Klasse*, Dritte Folge, Nr. 50 (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962), p. 13 and n. 46; and *Die pekinger lamaistischen Blockdrucke in mongolischer Sprache* = Göttinger Asiatische Forschungen, Band 2 (Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1954), p. 41.

intensive translation activity carried out in 1628-1629, during which the entire Kanjur was translated (or re-translated) from Tibetan into Mongolian.[3]

The Mongolian text—as is typical of many of the works rushed into Mongolian translation during this period—is in general a wooden, and occasionally erroneous, rendition of the Tibetan. For this reason the text does not require (or at least does not invite) a separate translation into English. In a few respects, however, the Mongolian text does *not* follow the Tibetan, and it is worth pausing briefly to examine some of these divergences here.

The Mongolian text opens with a reference to a figure called *γajar-un yeke ökin tngri Wasundari neretü*, that is, "the great goddess of the earth, named Wasundari" (see below, line 1). The Tibetan version, however, reads simply *sa'i lha-mo Brtan-ma zhes bya-ba*, "the earth goddess called Brtan-ma (lit. 'she who is firm')." To begin with the most obvious discrepancy between the two versions, the Tibetan lacks any equivalent of the word "great" (Mo. *yeke*) found in the Mongolian. Nor is there any counterpart of this word to be found in the Uighur translation of the text. In the Chinese version, however, we find the goddess referred to as *ta-ti shen-nü* 大地神女 "the goddess (lit. 'spirit-woman') of the great earth," called *chien-lao* 堅牢 "the firm (hend.)." Here we do indeed find an equivalent of Mo. *yeke* "great," though in the Chinese text the term modifies the word "earth" and not the goddess herself.[4] The presence of the word "great" in the Chinese version, but not in any of the others, raises the possibility that the Mongolian translators named in the colophon (or one of their predecessors, if they were merely updating a pre-existing Mongolian translation of the text) might have consulted the Chinese version of the text.

The second divergence is even more curious. The counterpart of the Mongolian name *Wasundari* in the Tibetan text is *Brtan-ma*; yet it hardly seems possible that the Mongols could have derived the former from the latter. *Wasundari* is clearly an Indian loan word, based ultimately on a form resembling the Buddhist Hybrid Sanskrit spelling *Vasuṃdharâ* "name of a goddess; name of a *rakṣasî*" (Edgerton, *BHSD* 475a), lit. "she who holds wealth or treasure" (MW 931b). Such a form could not, however, have been reconstructed on the basis of the Tibetan alone; neither the Sanskrit *Vasuṃdharâ* (or any of its alternate spellings) nor the Tibetan *Brtan-ma* is registered in the *Mahâvyutpatti*, and while the form *brtan-pa* (the masculine counterpart of the feminine *brtan-ma*) does occur there, its Sanskrit equivalents do not include an exact equivalent of any portion of the name *Vasuṃdharâ*.[5] In the Uighur text, however, we

[3] See Walther Heissig, "Zur Entstehungsgechichte der mongolischen Kandjur-Redaktion der Ligdan Khan-Zeit (1628-1629)," *Studia Altaica V. Festschrift für Nikolaus Poppe zum 60. Geburtstag am 8. August 1957* (Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1957), pp. 71-87.

[4] This was the interpretation followed in the Uighur version, where the Chinese expression *ta-ti* 大地 is translated into Uighur as *yaγïz yir*, literally "brown earth." The Chinese were apparently well aware of the conceptual equivalence of the Turko-Mongolian expression "brown earth" with their own phrase "great earth"; note that in the *Secret History of the Mongols* the Mongolian phrase *dayir etügen* ("brown earth") is rendered into Chinese as *ta-ti* 大地 (for the Mongolian text see Igor de Rachewiltz, *Index to the Secret History of the Mongols* [Bloomington, Indiana: Indiana University Publications, 1972], line 9805 [p. 143]; for the Chinese equivalent see Erich Haenisch, *Wörterbuch zu Mangḫol un niuča tobča'an (Yuan-ch'ao Pi-shi)* [Leipzig: Otto Harrassowitz, 1939], p. 34). This has been called a "mistranslation" by G. Clauson (*EDT*, 909a), but might better be described simply as a contextual rather than a literal rendering.

[5] The *Mahâvyutpatti* (nos. 35, 803, 1815, 2409, 2717, 3658, 7056 and 7205) gives Tib. *brtan-pa* (of which *brtan-ma* is the feminine counterpart) as the equivalent of the sanskrit terms *dhîra, dhṛti, dṛḍha, dhruva*, and *viśvasta*.

find precisely the same form as in the Mongolian: here the name of the goddess is given as *Vasundari*, in the phrase *yaγïz yir qatunï Vasundari*, "the goddess of the brown earth, Vasundari" (see line Bi of the Uighur text). There are two possible interpretations of this correspondence: first, that the Mongolian translator(s) consulted the Uighur version of the sutra directly; or second, that the name *Wasundari* was already well established in Mongolian (having been borrowed earlier, either in spoken or written form, from the Uighur) as the name of a Buddhist goddess of the earth. To resolve this question definitely would require a thorough search of Mongolian Buddhist literature for earlier occurrences of the name *Wasundari*, a task which lies well beyond the bounds of the project at hand. A third divergence between the Tibetan and Mongolian versions of the *Suvarṇaprabhâsa*, however, may lend a certain weight to the argument that the Mongols consulted an Uighur text.

In the first sentence of the Tibetan text the Buddha is mentioned twice, both times by his standard epithet *bcom-ldan-'das* (lit. "he who has passed away possessing victory," the ordinary Tibetan equivalent of Sanskrit *bhagavân*), and not by the term "Buddha" (Tib. *sangs-rgyas*) as such. The Mongolian follows the Tibetan in the second of these instances, translating Tib. *bcom-ldan-'das* as Mo. *ilaju tegüs nögčigsen* (a highly artificial calque which serves as the standard equivalent of this Tibetan expression in the Classical Mongolian literature),[6] but not in the first: here the counterpart of Tib. *bcom-ldan-'das* is simply *burqan*, the traditional Mongolian (and Uighur) word for "Buddha." The Uighur text has here (and below) the same word, with the additional epithet *tngri tngrisi* ("most divine," lit. "god of god[s]").[7]

In other respects, the Mongolian text is typical of Tibetan-based translations of the classical period. Though most of this chapter is in verse, the Mongolian makes no attempt to replicate the poetic structure of the Tibetan, either by the use of the traditional initial alliteration of Mongolian poetry or by imitating the metre-based verse of the Tibetan. The verse numbers given in the transcription have been established by reference to Nobel's transcription of the Tibetan, and are provided merely to facilitate comparison of the Mongolian text with the Tibetan and Uighur versions. (Because of the irregular application of the punctuation mark (:) in the Mongolian blockprint, it would have been difficult to determine the proper line divisions without reference to the Tibetan text.)

Symbols and Conventions Used in the Transliteration

[ ] copyist's omissions (the missing portion has been supplied, on the basis of the Tibetan, where the reading is certain; where it is not, the symbol . . . indicates the approximate length of the omission)

italics used for letters that are indistinct in the xylograph

[6] It is worth noting that this expression, so ubiquitous in the texts of the printed Mongolian Kanjur and Tanjur, is absent from the pre-classical translations of Buddhist works, and appears to have entered the language only during the period of intensive Tibetan influence beginning during the time of Altan Khan in the late 16th century.

[7] The Chinese text too has simply *fo* 佛 ("Buddha"), and not the Chinese equivalent of "Bhagavân" here, so it could of course be argued that the Mongols were again referring to the Chinese text.

Suvarṇaprabhâsa-sûtra

Mo. *Degedü altan gerel-tü masi teyin büged ilaγuγsan sudur-nuγud-un qaγan*

Ligeti No. 176

Chapter 20: *Qaγan-u törö-yi üneger uqaγuluγsan sastir-i üǰügülügsen*

(Vol. 13 [*Dandr-a* 13], pp. 156a-160b)

tendeče γaǰar-un yeke ökin tngri Wasundari neretü olan čiγuluγsad-un dotor-a saγuγsan oron-ačaγan bosču : burqan-u köl-dür terigüber-iyen mörgüǰü bisirekü-ber alaγaban qamtudqaǰu bür-ün : ilaǰu tegüs nögčigsen-e eyin kemen öčibei ·:·

ilaǰu tegüs nögcigsen burqan a ali ber oron-dur kümün-ü qaγan bolju ker-be ünen sayin törö yosun-iyar ese üiledbesü ele ulus irgen-iyen barin yadaγad : olan amitan-a ber ǰirγalang-i törögül-ün yadaǰu öber-ün bey-e ber degedü qan oron-dur egüri urtu-da ülü aqui-yin tulada : ilaǰu tegüs nögcigsen burqan a asaraqui kiged : yeke nigülesügči buyu či tegüber nadur qan kümün yambar ünen sayin yosun-iyar ulus irgen-iyen ker bariqui-yi nom*l*an soyurq-a ·:·

tegüber kümün-ü qaγan-nuγud ene nom-i sonosuγsan-u erkeber yambar üǰügülügseger iledte bütügeged üneger yirtinčü-yi nomoγadqaqu ba : ilangγui-a ülemǰi qan törö nuta amuγulang büged amur*l*iqui kiged : orod-tur aγsan qamuγ törölkiten-dür tusa bolqu bolai :

tendeče ilaǰu tegüs nögčigsen burqan olan čiγuluγsan nököd-ün dotor-a γaǰar-un *ö*kin tngri-de eyin kemen ǰarliγ bolur-un : či sayitur sonos : erte nögčigsen čaγ-tur Küčün-ü erkin [*xyl.* erke] oki neretü qaγan bolbai : tere qaγan-u Üǰesküleng-tü oki neretü köbegün bui bülüge : tegün-i qan oron saγu*l*yaǰu egüri udal ügegüi-e tendeče ečige qaγan ber Üǰesküleng-tü oki-dur eyin kemen ügülebei :

qaγan-u törö (156b) yosun-u ünen sastir qan eǰen-ü ubadis kemekü bui : bi erte qan oron saγuγad oron eǰelekü čaγ-tur minu ečige Medekü-yin küčün-ü erkin oki kemegdekü ber nadur qaγan-u törö yosun-u ünen sastir egün-i üǰügülügsen-iyer : bi ber ene sastir-tur sitüǰü qoyar tümen ǰil kürtele oron-i sayitur tedküged : bi ber nib nigen kšan-u tedüiken-dür ber nom busu-yi edlesügei kemekü sedkil ese töröbei : edüge či ber tere metü nom busu ber oron-i tedkün buu üiledüdkün ·[·] yaγun-u tula qaγan-u törö yosun-u ünen sastir kemegdekü ali kemebesü : či sayitur sonos cimadur üǰügülsügei :

tere čaγ-tur Küčün erketü-yin oki neretü qaγan tere köbegün-degen qotala tegüsügsen silüg-üd-iyer üneger sastir-i iledte üǰügülbei ·:·

bi ber amitan-i ǰirγaγulqui kiged :
yirtinčüs-ün sesig-i tasulqui ba [:]
olan gem eregüd-i arilγaqu-yin tula :
qaγan-u törö-yin sastir-i nom*l*asuγai : [1]
qamuγ tngri-ner-ün eǰen kiged :
ab ali kümün-ü qaγan :
bayasqulang-tu sedkil-i sayitur egüsken :
alaγaban qabsurču sonos bi ber nomlasuγai : [2]
erte boluγsan olan tngri-nügüd :
Wčir-un aγulan-dur quraqui čaγ-tur :
dörben maqaraaca debisker-ečegen bosuγad :
yeke Esrün-dür eyin kemen öčibei : [3]
degedü erkin Esrün eǰen boluγad :
tngri-ner-ün dotor-a yeke erketü :
ba bürin-i enerikü-ber ayiladču [:]
qamuγ sesig-i tasul-un soyurq-a : [4]
yambar metü kümün-ü yirtinčü-dür töröged :
qaγan kemegdekü inu yaγun bui :

basa busu učir siltaγan yaγun-u tula :
tngri-yin köbegün kemegdekü bolumui : [5]
yambar metü kümün-dür törögsen-degen :
γaγčaγar (157a) kümün-ü eǰen bolumui [:]
ker metü öndür iǰaγur-un orod-tur :
tngri-ner-ün qaγan bolqu bolumui : [6]
tere metü yirtinčü-yi tedkügči-nügüd ber :
Esrün qaγan tegün-e öčibesü :
tere čaγ-tur Esrün-ü eǰen ber :
tedeger-tür eyin kemen ügüler-ün : [7]
yirtinčü-yi tedkügčin ta ber medegdekü :
amitan-a tusalaqu-yin tula [:]
eden-eče oron-i tedküküi nom asaγuγsan-dur :
bi nom*l*asuγai ta sayitur sonos : [8]
erten-ü üile-yin küčüber :
tngri bolun töröged qaγan boluγsan buyu :
ker be kümün-ü dotor-a orosiqu bolbasu :
erke ber quriyan kümün-ü eǰen bolumui : [9]
tngri-nügüd qamtu nigen-e adistidlaǰu bür-ün :
tegün-ü qoyin-a eke-yin umai-dur oroγad [:]
eke-yin umai-dur orosiqui-dur [:]
tngri-nügüd ber sakin üileddüyü : [10]
kümün-ü yirtinčü-dür töröbesü ber :
erkin degedü boluγsan-u tula qan kemegdeyü :
tngri-nügüd ber sakiγsan-iyar :
tngri-yin köbegün kemen ügülekü buyu : [11]
γučin γurban-u eǰen ber :
küčün-iyen qubiyaǰu kümün-ü qaγan-dur nököčeyü :
qamuγ olan tngri ber :
öber-ün erke küčün-i sayitur ögčü [:] [12]
qamuγ nom busu-yi sayitur arilγaγad :
kilinče-tü üiles-i ülü egüskemüi [:]
a̱mitan-u buyan-i bütügen duradču :
öndür iǰaγur-un oron-dur törögül-ün üileddüyü : [13]
kümün kiged asuri-yin nököd ba :
gandari kiged kümün ragṣas ba :
qamuγ čandalčin terigüten ber :
küčün-ü qaγan-i öggün üileddümüi : [14]
ečige eke ber qaγan küčün-iyen ögčü bür-ün :
kilinče-yi tebčin buyan-i bütügekü-dür oroγul-un :
tngri-nügüd qamtu nigen-e sayitur sakiǰu :
buyan kilinče-yin bolbasural-i üǰügül-ün üileddümüi : [15]
buyan kilinče-yin üile-yi üiledbesü :
edüge mön kü ene nasun-dur :
tngri-nügüd qamtu (157b) nigen-e sayitur sakiǰu :
buyan kilinče-yin bolbasural-i üǰügül-ün üileddümüi : [16]
oron-u kümün ber kilincě-tü üiles-i üiledkü-dür :
qaγan anu tebčin čaγačlan ese üiledbesü :

ene inu üneger ǰöb busu :
nomčilan ǰasaγ-iyar ǰasaγlaγdaqui : [17]
ker be gem-i inu üǰegseger ese qangγabasu :
nom busu masi arbidqu-yin tula [:]
tere qaγan-u orod-tur :
arγ-a ǰali olan-a arbidqu boluyu : [18]
qaγan ber gem üileddügčin-i üǰeged :
ker be qariγul-un ese üiledbesü :
γučin γurban tngri-yin nököd :
bügüdeger kilinglekü sedkil törökü bolumui : [19]
tere siltaγ-a-bar qaγan-u čaγaǰa ebderekü boluγad :
yirtinčü-yin arγ-a ǰali arbidqu-yin tula :
činadus-un dayisun-u nököd ber :
tere oron-i daruǰu ebden üileddümüi : [20]
orosiqui ger kiged : keregten ba :
quriyaγsan ed bügüde süidkü boluyu :
eldeb arγ-a ǰali törögsen-iyer :
inaγsi činaγsi nigen-nigen-iyen buliyaldumui : [21]
üneger nom-iyar qaγan olbaču :
nom-un yosuγar ese yabubasu [:]
oron-u kümün bügüde tarqaqu boluyu [:]
ǰaγan ber čögerem-ün lingqu-a-yi giskigsen metü : [22]
doγsin kei ködel-ün čaγ ber ügei :
ǰokis ügei qur-a čaγ busu-dur oromui :
nagsadar ber olan maγu iru-a üǰügül-ün :
naran saran Raqu-da bariγdan gerel ber ügei : [23]
qaγan ber üneger nom-i tebčigsen-iyer [:]
ür-e-nügüd ba čečeg ür-e kiged :
tariyan bügüde ülü bolbasuraγad :
oron-dur ǰud bolqu bolumui : [24]
qaγan ber üneger nom-i tebčiǰü :
kilinčĕ-tü nom busu-yi üǰügül-ün üiledbesü :
wiman qarsi-dur aγsan tngri-ner ber :
üǰeǰü γasalang törökü bolumui : [25]
tedeger tngris-un qaγan nökör selte ber :
eyin kemen ügülekü bolumui .[·]
(158a) ene qaγan ber nom busu-yi edleǰü :
kilinče-tü nökör-i sitügsen-ü tula : [26]
qaγan-u törö inu egüri batu ülü boluyu ·[·]
qamuγ tngri-ner masi ülü bayasun :
tedeger kilinglegsen-ü tula [:]
tere oron ebderekü boluyu kememüi : [27]
nom busu ber yabuγči kümün-i sitügsen-iyer :
tegün-ü oron arbidduγsan-u tula :
keregül temečel arγ-a ǰali olan boluyu :
kiǰig [sic] ebedčin ǰobalang olan boluyu : [28]
tngri-yin eǰen sakin ülü üileddüyü :

busu qamuγ tngri-ner tebčin üileddümüi :
tegün-ü oron inu öber-iyen ebdereǰü :
qaγan ber ǰobalang-i üǰekü boluyu : [29]
ečige eke *ger*gei köbegün kiged ·[·]
aq-a ba ökin degü-nügüd kiged :
nigemüsün amaraγ-ača γaγčaqu boluγad :
ečüs-tür öber-iyen čü ükükü boluyu : [30]
maγui iru-a-yin odun sumu uqaγad :
qoyar naran ber qamtu urγuyu :
činadu dayisun oyir-a iregsen-iyer ·[·]
oron-daγan udal ügegüi-e kimural-luγ-a učaraqu [sic] *bol*uyu [:] [31]
u*l*us-tur kündülegdegči yeke tüsimel-nügüd :
gem ügegüi-e genedte ükükü boluyu :
ǰaγan morin terigüten qayiratai-nuγud :
bügüdeger tarqaγad qoγosun boluyu : [32]
qamuγ oron-oron-dur dayisun bui-yin tula :
olan-ki [sic] kümün inu čaγ busu-dur üküyü :
olan čidkür mangγus oron-dur orosiγsan-iyar :
qotala-da keǰig ebedčin delgerekü boluyu : [33]
ulus-un yeke tüsimel kiged :
olan čiqula tusalaγci bügüde ber ·[·]
sedkil inu arγ-a ǰali-tu-yin tulada :
bügüde nom busu ber yabuqu boluyu : [34]
nom busu ber yabuγčin-i üǰebesü :
sedkil-degen inaγlaγad [*xyl.* inaγalγad] kündülen üileddümüi :
buyan-tu nom-iyar yabuγči kümün-nügüd-i :
nigül-tü ǰobalang-un ǰasaγ-iyar ǰasaγlamui : [35]
eregüü-yi (158b) asaraγad kündülekü ba :
buyan-tan-i ǰasaγ-iyar ǰasaγlaqu-yin tula :
graγ odun kei kiged qur-q-nuγud [:]
bügüdeger čaγ-taγan ülü bitümüi : [36]
γurban ǰüil gem eregüü törökü bolumui :
üneger nom inu čülüyiddekü boluγad :
amitan-u öngge ǰisü ülü tegüsün :
γaǰar-un simis inu doroγsi singgemü : [37]
kilinče-ten-i kündülen buyan-tan-i basuγsiyar :
basa busu γurban ǰüil gem eregüs bolumui :
čaγ busu-yin kiraγu kiged möndür baγumu [:]
qotala-da ǰud-un jobalang tügemüi : [38]
olan tariy-a üres-nügüd :
bügüde-yin amtan simi baγuraqu bolumu [:]
tedeger-ün oron-nuγud-tur :
olangki amitan ebedčitü bolumu : [39]
tegün-ü oron-dur modu-nuγud :
oroγsad üres-un amta toγtaγsan ·[·]
tegün-i erke-ber doroyital boluγsan-iyar [:]
γasiγun sirügün boluγad : amtan ügei boluyu : [40]
urida-ki qamuγ bayasqulang-tu degedü oi čečeglig [:]
sedkil-dü ǰokistai boluγad : naγadqu-yin oron :

bügüde qatayad qayučiraqu-yin tula :
üǰegsen bügüde ber yasalang törökü boluyu : [41]
tuturγ-a arbai kiged tariy-a-nuγud-un [:]
sayin amta ǰergeber ügei boluγsan-u tula :
idekü čaγ-tur sedkil-dür taγalamǰi ügei bügesü :
*ma*qabud-i delgeregül-ün qamiγ-a čidaqu : [42]
amitan-u öngge ǰisü bayurayad :
auγ-a küčün barayda γad doroyiddaqu bolumui :
olan idegen-i idebesü ber [:]
[. . . . .] čadqui ülü boluyu : [43]
tere oron-dur aγsan :
kedüi bükü eldeb ǰüil amitan-u :
küčün-i üčüken bayatur čintamani ügei-yin tula :
üile bügüde-yi üile*d*-ün ülü čidayu : [44]
olangki ulus ebedčin kürtegsen-iyer :
eldeb ǰüil ǰobalang-iyar bey-e-ben nerbegdeyü [:]
qamuγ-a čidküd tügegsen-iyer :
qamuγ (159a) bügüde-dür mangγus bolun töröyü : [45]
qayan ber nom busu ber yabuǰu :
nigül-tü nököd-i sitügsen-iyer :
γurban ǰüil yirtinčü bükün-e :
tegüber eldeb ǰüil qoor-i üǰeyü : [46]
tere metü kiǰaγlasi ügei gem eregüüs :
ulus-ača bolqu boluγsan-i :
kilinče-tü kümün-i üǰekü bolbasu ber :
uyita oγur-un ese üldegsen-eče bolbai : [47]
qamuγ tngri-ner adistidlaǰu :
luus-un qayan bolbasu ber :
üneger degedü nom-ud-iyar [:]
ulus oron-i uγuyada ülü tedkümüi : [48]
alimad buyan-i sudulqui-yi bütügen üiledbesü :
nasuda öndür iǰaγur-tu töröyü [:]
ker be kilinče-tü üile-yi üiledbesü :
üküged mayad mayui ǰayaγsan-dur unayu : [49]
ker be qayan ber ulus nököd-iyen :
ǰoriγ-iyar gem üiledkegülbesü :
γučin γurban tngri-nügüd :
bügüdeger masi enelkü sedkil töröyü ·[·] [50]
qayan-nuγud ečige eke-yin [:]
üǰügülegseger ülü üiledügči :
ene inu nom busu-yi üileddügci mön-ü tula [:]
qayan ečige :-yügen [sic] kündülegči köbegün busu buyu : [51]
ker be öber-ün ulus-tur [:]
nom busu ber yabuγči-yin čaγ-tur :
nomčilan ǰasaγ-iyar kesegen üileddüged :
uyita oγurqui sedkil-i ese egüskebesü : [52]
teyimü-yin tula olan tngri-nügüd :
tere qayan-i ibegen üileddümüi [:]

bowadhičid-un yabudal-i bütügekü-yin tula :
nigül-tü nom-ud-i amurliγulbasu : [53]
tere qayan ene nasun-dayan :
üǰetele bolbasural-i mayad üǰemüi :
buyan ba kilinče-tü üiles-tür :
ed*l*ekü tebčikü amitan-i töröǰü : [54]
buyan kilinče-yin bolbasural-i üǰügülkü-yin tula :
tegüber kümün-ü qayan bolǰu :
tngri-nügüd qamtu nigen-e adistidlayad :
bügüdeger [čaγ]-tayan bayasulčamui : [55]
öber busud-tur tusalaqu-yin t*u*la :
ünen (159b) nom-iyar ulus-iyan tedkügdekü :
aγ-a ǰali üileddügčin-i üǰebesü :
nomčilan ǰasaγ-iyar kesegegdekü : [56]
ker be qayan töröi-yi [sic] aldaqui ba [:]
amin-dur kürkü nigen siltayan bolbasu ber :
keǰiy-e ču kilinče-yi ülü üileddün :
nigül-i üǰebesü tebčigdekü : [57]
γoorlaqui-yin dotor-a-ača neng kündu anu :
qan töröi-yi [sic] aldayulqui-ača elegüü ügei [:]
ene bükün aγ-a ǰali-tu kümün-eče bolumui ·[·]
teyimü-yin tula : ǰasaγ-iyar kesegegdekü [:] [58]
aγ-a ǰali-tan bui bolbasu :
qayan-i törö-yi ču aldayuluγad ·[·]
qayan-i törö-yi bayurayulqui-yin tula :
yeke ǰayan ber čečeglig-tür oroγsan adali [:] [59]
tegüber kümün-ü qayan bolbasu ber [:]
nom-iyar ulus-iyan ese tedkügsen-ü tula :
qamuγ tngri-ner-ün erketü ülü bayasun ·[·]
asuri ču tegünčilen bolai : [60]
teyimü-yin tula nom-un yosuγar :
kilinčĕ üileddügčin-i ǰasaγ-iyar kesegen :
buyan-iyar amitan-i nomoγadqayad [:]
nom busu-yin qoyin-a-ača ülü dayaγdaqui [:] [61]
bey-e kiged amin-i tebcikü kilbar amu :
buyan busu ükür-ün qoyin-a-ača ülü dayaγdaqui :
töröl kiged töröl busu [:]
bügüde-yi tegsi üǰegdekü : [62]
üneger nom-un qayan bolbasu :
oron-u kümün inu siduryu-yin tula [:]
nom-un qayan-u aldar-luγ-a tegüskü-yin tula ·[·]
qotala γurban oron-dur aldarsiqu bolumu : [63]
γučin γurban-u tngris-nügüd :
bayasču eyin kemen ügüle*run* [:]
Cambudwib-un nom-un boγda ali bui kemebesü :
tere inu minu köbegün bui [:] [64]
buyan-iyar amitan-i nomoγadqayad :

ünen nom-iyar oron-i tedkŭjü [:]
üneger nom-un yabudal-i duradduγsan-u tula ·[·]
bidan-u oron-dur törökü bolbai kememü ·[·] [65]
tngri kiged tngri-yin köbegün ba :
asuri-nar-un nököd ber ču [:]
(160a) qaγan ber üneger nom-iyar nomoγadqaqui siltaγ-a-bar [:]
nasuda sedkil inu bayasqu bolumu : [66]
qamuγ tngri-ner masi bayašcu :
tere qaγan-i sakin üileddüyü :
graγ odun öber-ün mör-iyer bitüged :
naran saran kemǰiyen-eče ülü nögčin : [67]
kei inu nasuda čaγ-taγan ködelemüi :
rasiyan-tu quras čaγ-taγan oromu :
tariyan bügüde sayitur bolbasuraγsan-iyar [:]
kümün-nügüd ǰud ügei bolumui : [68]
qamuγ olan tngris bügüde :
öber-ün ordu qarsi dügürügsen-iyer :
teyimü-yin tula kümün-ü qaγan či ber ·[·]
bey-e-ben tebčin ünen [*xyl.* uqan] nom-i arbidčaǰu : [69]
nom erdeni-yi kündülen üiledbesü :
tegüber olangkis ǰiryaqu-yin tula [:]
nasuda üneger nom-i sitüǰü :
erdem-ün mön činar-iyar čimegdekü : [70]
nököd bükün masi nasuda bayasuγad [:]
kilinče bükün-i tebčigdekü :
nom-iyar amitan-i nomoγadqan üileddügsen-iyer :
ürgülǰi ǰiryalang-i olqu boluyu : [71]
tedeger qamuγ bügüde kümün-nügüd :
arban buyan-iyar yabubasu :
ulus oron-u tariyan nasuda sayin boluγad :
bayilduγan inu amurliqu boluyu : [72]
qaγan nom-iyar ulus-iyan nomoγadqaγad [:]
buyan-iyar kilinče-tü yabudal-tan-i nomoγadqabasu :
iraγu aldar-i olqu boluγad :
qamuγ amitan-i ǰiryaγulumui ·:· [73]

tendeče tere čaγ-tur yeke delekei-dü orosiγsan qamuγ kümün-nügüd-ün qaγan kiged olan nököd ilaǰu tegüs nögčigsen burqan urida kümün-ü qaγan ulus-iyan tedkügsen : nom-un udq-a-yi ǰarliγ-iyar nomlaγsan-i sonosuγsan-iyar bügüdeger masi γayiqamsiγ bolǰu : masi bayasqui oluγsan-iyar ülemǰi süsüg-iyer iledte bisiregsen nököd ber ǰarliγ-i üneger abču yabuqu bolbai :

degedü altan gerel-tü masi teyin büged ilaγuγsan sudur-nuγud-un (160b) qaγan-ača qaγan-u törö-yi üneger uqaγuluγsan sastir-i üǰügülügsen qoriduγar bölög [:]

LE PATRIMOINE FONCIER DE PANAYOTE BENAKIS, *KOCABAŞI* DE KALAMATA

Gilles Veinstein
(E.H.E.S.S., Paris)

Il est bien établi que l'évolution du régime foncier ottoman est marquée par la décadence d'un système classique, fondé sur la propriété de l'Etat, les producteurs, les *re'âyâ*, ne conservant que l'usufruit d'exploitations aux dimensions rigoureusement définies, et sur la concession temporaire des revenus fiscaux issus de la terre, à des serviteurs du souverain, sous forme de *timâr* plus ou moins importants. Sur les ruines de ce régime s'en élabore un autre, caractérisé par la mainmise de particuliers, au détriment des droits de l'Etat et du statut autrefois garanti au paysan, sur de grands domaines auxquels on donne le nom de *çiftlik*, présentant en fait sinon en droit l'aspect de propriétés privées.[1]

Mais une fois ce schéma général admis, de nombreuses questions restent en suspens: quelle est la nature exacte de ces *çiftlik*, dans quelle mesure modifient-ils les conditions de production et les rapports

[1] Depuis sa thèse, *Tanzimat ve Bulgar meselesi* (le *Tanzimat* et le problème bulgare) (Ankara, 1943), Halil Inalcık est revenu à plusieurs reprises sur cette question de l'évolution du régime foncier ottoman qu'il a notablement contribué à éclairer; cf. notamment H. Inalcık, "Land problems in Turkish history," *The Muslim World* 45 (1955), pp. 221-228; art. "čiftlik," *Encyclopédie de l'Islam*[2], t. 2, pp. 33-34; "l'empire ottoman" in *les peuples de l'Europe du sud-est et leur rôle dans l'histoire (XVe-XXe s.)*. Ier congrès international des études balkaniques et sud-est européennes. Rapport pour la séance pleinière (Sofia, 1966), pp. 42-48; "Capital formation in the Ottoman empire," *Journal of Economic History*, I (mars 1969), pp. 124-132; "The Ottoman decline and its effects upon the *reaya*" in *Aspects of the Balkans. Continuity and Change*, H. Birnbaum et Sp. Vryonis Jr., éd. (La Haye-Paris, 1972), pp. 350-353; "Military and fiscal transformation in the Ottoman empire, 1600-1700," *Archivum Ottomanicum*, t. 6 (1980), pp. 327-333; "The emergence of big farms, *çiftliks*: State, landlords and tenants" in *Contributions à l'histoire économique et sociale de l'empire ottoman*, J. L. Bacqué-Grammont et P. Dumont éd. (Louvain, 1984), pp. 105-126.

Cf. aussi sur ce thème: Ö. L. Barkan, "Türk toprak hukuku tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) tarihli arazi kanunnamesi" (Le Tanzimat et la loi foncière de 1858 dans l'histoire du droit foncier turc) in *Tanzimat* (Istanbul, 1940), pp. 323-351; idem, "Balkan memleketlerinin ziraî reform tecrübeleri" (Les expériences de réformes agraires dans les pays des Balkans), *İktisat Fakültesi Mecmuası*, t. 4 (Istanbul, 1943), pp. 455-554; T. Stoianovitch, "Land tenure and related sectors of the Balkan economy," *Journal of Economic History*, t.13:4 (1953), pp. 398-411; Chr. Gandev, "L'apparition des rapports capitalistes dans l'économie rurale de la Bulgarie du nord-ouest au cours du XVIIIe siècle," *Etudes historiques* (Sofia, 1960), pp. 207-220; A. Sučeska, "Onastanka čifluka našim zemljama," *Godišnjak drustva istoričara Bosne i Hercegovine*, t. 16 (1965), pp. 37-57; R. Bush-Zantner, *Agrarverfassung, Gesellschaft und Siedlung in Südost-Europa* (Leipzig, 1938); H. Çin, *Mirî arazi ve bu arazinin mülk haline dönüşümü (La terre publique et la transformation de celle-ci en propriété privée)* (Ankara, 1969); D. R. Sadat, "Rumeli ayanları: the eighteenth century," *The Journal of Modern History*, t.44:3 (1972), pp. 346-363; G. Veinstein, "Ayân de la région d'Izmir et commerce du Levant (deuxième moitié du XVIIIe s.)," *Etudes balkaniques*, t.3 (1976), pp. 71-83.

SOURCES OF ORIENTAL LANGUAGES AND LITERATURES

Edited by Şinasi Tekin and Gönül Alpay Tekin

The basic goal of this series is to reproduce old manuscripts in facsimile with introductions, translations and transliterations along with commentaries and indices.

The series deals with three areas of scholarship:

I. Turkish Sources (Islamic and pre-Islamic texts)
II. Islamic Sources (Arabic and Persian Texts)
III. Central Asian Sources (Mongolian, Iranian, etc.)

Several volumes have already been published:

1. THE UIGUR Translation of Sthiramati's Commentary on the Vasubandhu's Abhidharmakoś-śātra, Text in Facsimile with Introduction by Ş. Tekin. Garland Publishing, Inc. NY, 1970. pp. xxviii 231.

2. MANĀHİCÜ'L-INŞĀ, The Earliest Ottoman Chancery Manual by Yaḥyā b. Meḥmed el-Kātib from the 15th Century. Text in Facsimile with Introduction and Index by Ş. Tekin. Community Art Workshop, Roxbury MA, 1971. pp. 158.

3. AḤMED-i DĀ'Ī and his Çengnāme, an Old Ottoman Mesnevi, Text in Facsimile with an Introduction, Critical Analysis and Index by Gönül Alpay. Harvard University Printing Office, 1973. pp. 40, 58.

4. ṢALTUḴ-NĀME. The Legend of Ṣarı Ṣaltuk, Collected from oral tradition by Ebū'l-Ḫayr Rūmī. Text in facsimile with a critical and stylistic Analysis and Index by Fahir İz. (Parts 1-6: pp. 1-1100; 1973-1977) Harvard University Printing Office. Part 7: Index and Concordance of the Pagination of Mss Topkapı and *B 64, Bor* published in Microfiche by Gönül Alpay Tekin. Harvard University, Office of the University Publisher, 1984. pp. iv, 1101-1287.

5. HEŞT BİHİŞT, The Teẕkire by Sehī Beg, An Analysis of the First Biographical Work on Ottoman Poets with a Critical Edition based on Ms Süleymaniye Library, Ayasofya 3544 by Günay Kut. Harvard University Printing Office, 1978. pp. 423.

6. THE BOOK OF ADVICE by King Kay Kā'ūs ibn Iskander. The earliest Old Ottoman Turkish Version of his KĀBŪSNĀME. Text in Facsimile from the Unique 14th Century Manuscript, together with a Study of the Text and a Select Vocabulary by Eleazar Birnbaum. Harvard University Printing Office, 1981. pp. 264

7 MAḤMŪD el-KĀŞĠARĪ, Compendium of the Turkic Dialects (Dīvānü Luġāt-it-Türk). Edited and Translated with Introduction and Indices by Robert Dankoff in collaboration with James Kelly (Part I, xii, 416 [1982]. Part II, iv, 381 [1984]. Part III, 337 [1985]) Harvard University, Office of the University Publisher.

8. (Islamic Sources I) SHAIKH JAMĀLĪ DIHLAVĪ, Masnawī Mir'ātul Ma'ānī, Facsimiles of All Existing Manuscripts with an Introduction and Annotation by Hameed-ud Din. (Edition prepared by Gönül Alpay Tekin) Harvard University, Office of the University Publisher, 1984. pp. 30, LXXIX.

9. (Turkish Sources 8) KANÛN-NÂME-i SULTÂNÎ li 'AZÎZ EFENDI. 'Aziz Efendi's Book of Sultanic Laws and Regulations: An Agenda for Reform by a Seventeenth-Century Ottoman Statesman. Edited and translated from the unique manuscript . . . by Rhoads Murphey. Harvard University, Office of the University Publisher, 1985. pp. x, 82.

Orders may be addressed to

Journal of Turkish Studies
c/o Tekin, P. O. Box 1447
Duxbury, Massachusetts 02331, USA